

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет педагогічної освіти та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Андрій Колосок

Економічні основи соціального захисту

Конспект лекцій

Луцьк 2023

УДК 311 (075.8)
В 85

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 10 від «21» червня 2023 р.).

Рецензенти: Баула О. В. – к.е.н., доцент, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Луцького національного технічного університету;

Грудзевич Ю. І. – к.е.н., доцент кафедри обліку і оподаткування ВНУ імені Лесі Українки.

Колосок А. М.

В 85 Економічні основи соціального захисту: конспект лекцій / упорядник Андрій Мирославович Колосок. Луцьк : ПП «Поліграфія», 2023. 75 с.

У виданні розкрито загальні засади впливу економічних процесів на систему соціального захисту, взаємозалежність економічної та соціальної політики держави, економічні аспекти соціального захисту, складові матеріального добробуту населення. Висвітлено державні соціальні стандарти та соціальні гарантії, окрему увагу приділено економічному аналізу соціальних проектів.

Рекомендовано студентам денної та заочної форми навчання галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 232 Соціальне забезпечення.

УДК 311 (075.8)
Колосок А. М., 2023
Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	6
1.1. Предмет, завдання та функції освітнього компонента.	6
1.2. Сутність та особливості економічної діяльності в системі соціального захисту населення.	6
1.3. Закономірності розвитку економічних відносин різних суб'єктів.	8
1.4. Принципи економіки соціального захисту.	9
1.5. Суть економічної системи та її основні елементи.	11
2. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	12
2.1. Сутність та цілі економічної політики держави.	12
2.2. Види економічної політики держави.	14
2.3. Напрями та проблеми соціальної політики держави.	15
2.4. Вплив соціально-економічного становища України на соціальну політику.	16
2.5. Соціальний захист населення як складова соціальної політики держави.	17
3. ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	18
3.1. Загальні аспекти правового забезпечення системи соціального захисту.	18
3.2. Поняття права соціального захисту та права соціального забезпечення.	19
3.3. Предмет і метод правового регулювання соціального забезпечення.	20
3.4. Функції та принципи права соціального забезпечення.	21
3.5. Система права соціального забезпечення.	22
4. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	24
4.1. Сутність та мета соціального захисту.	24
4.2. Моделі соціального захисту.	25
4.3. Соціальний захист як система управління соціальними ризиками.	27
4.4. Місце та роль соціального страхування у системі соціального захисту населення.	28
4.5. Єдиний соціальний внесок.	29
5. ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ	31
5.1. Нарахування простих та складних відсотків, дисконтування.	31
5.2. Показники та критерії оцінки ефективності проєктів.	32
5.3. Точка беззбитковості проєкту.	34
5.4. Приклад порівняння фінансової ефективності проєктів.	35
6. МАТЕРІАЛЬНИЙ ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ	39
6.1. Поняття, сутність та складові добробуту населення.	39
6.3. Аналіз динаміки співвідношення державних соціальних стандартів в Україні.	41
6.3. Вплив відносин власності на добробут.	43
6.4. Система показників рівня та якості життя населення.	44
6.5. Соціально-економічний потенціал сім'ї як чинник добробуту.	45
7. ЕКОНОМІЧНИЙ СТАТУС ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ	47
7.1. Соціальна стратифікація.	47
7.2. Поняття та чинники економічного статусу.	49
7.3. Види відхилення та показники економічного статусу.	50
7.4. Адресний підхід в соціальному забезпеченні.	51
7.5. Заробітна плата як пряме джерело економічного статусу.	52
8. ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ	54
8.1. Принципи формування державних соціальних стандартів, соціальних норм і нормативів.	54
8.2. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт.	55
8.3. Державні соціальні гарантії, порядок їх визначення та затвердження.	57
8.4. Нормативи витрат(фінансування).	59

9. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ	60
9.1. Сутність та ознаки соціальної держави.	60
9.2. Моделі соціальної держави.	61
9.3. Світові моделі соціального захисту населення.	62
9.4. Характеристика моделі соціального захисту в Україні.....	63
9.5. Програми соціального захисту населення в економічно розвинених країнах.....	64
10. ФІНАНСУВАННЯ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	67
10.1. Сутність, принципи та джерела фінансування соціальної сфери.....	67
10.2. Економічні нормативи регулювання фінансових відносин в соціальній сфері.....	68
10.3. Фінансування соціальної сфери через банківську та казначейську системи.	68
10.4. Програмно-цільове фінансування, його переваги, суперечності та проблеми.	70
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	73
Основна література для студентів	73
Додаткова література для студентів.....	73
Інтернет - ресурси	73

ВСТУП

Економічні основи соціального захисту – сучасний освітній компонент, який допомагає розвинути ефективні підходи при здійсненні будь-яких дій стосовно відповідних організацій соціальної сфери. А сучасний стан соціального захисту населення в Україні та необхідність вирішення соціальних проблем актуалізують значення дисципліни «Економічні основи соціального захисту» в житті суспільства, її впливу на соціальний розвиток держави в цілому.

Пререквізити:

- ОК Вступ до спеціальності;
- ОК Основи соціальної роботи.

Постреквізити:

- ОК Соціальна та демографічна статистика;
- ОК Менеджмент і маркетинг соціальних послуг;
- ОК Соціальне проектування.

Метою освітнього компонента є глибоке та ґрунтовне засвоєння студентами економічних засад соціального захисту, взаємозв'язку економічної та соціальної політики держави, раціонального використання фінансових ресурсів для максимального забезпечення соціальних потреб населення.

Завдання освітнього компонента:

- оволодіти теоретичними знаннями щодо сутності та особливостей соціального захисту, його економічних основ та сучасного стану в державі;
- засвоїти закономірності економічних процесів у соціальній сфері та системі соціального захисту населення;
- вивчити вплив економічних чинників на соціальний добробут усього суспільства, окремих соціальних груп і верств і на кожного конкретного індивіда в умовах формування ринкових відносин;
- аналізувати динаміку і ступінь диференціації добробуту населення на місцевому рівні;
- визначати економічну ефективність соціальної роботи в регіоні, формувати пропозиції щодо раціонального використання коштів у соціальній сфері.

Освітній компонент Економічні основи соціального захисту спрямований на формування інтегральної компетентності (ІНТ): здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної діяльності соціального забезпечення або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

План

1.1. Предмет, завдання та функції освітнього компонента.

1.2. Сутність та особливості економічної діяльності в системі соціального захисту населення.

1.3. Закономірності розвитку економічних відносин різних суб'єктів.

1.4. Принципи економіки соціального захисту.

1.5. Суть економічної системи та її основні елементи.

1.1. Предмет, завдання та функції освітнього компонента.

Предмет вивчення освітнього компоненту «Економічні основи соціального захисту» - закономірності економічних процесів у соціальній сфері та системі соціального захисту населення, вплив економічних чинників на соціальний добробут усього суспільства, окремих соціальних груп і верств і на кожного конкретного індивіда в умовах формування ринкових відносин.

Економіка соціального захисту вивчає економічні відносини між членами суспільства (і окремими індивідами, й групами) як з державою та іншими ланками політичної системи, так і між собою.

Завданнями освітнього компоненту є:

- Вивчення економічних зав'язків у соціальному організмі суспільства, їхня зміна в перехідний період і спрямованість на соціальний захист тих верств населення, економічні, політичні та інші соціальні права яких сповна не забезпечено.

- Вплив ринкових відносин на соціальний організм суспільства загалом.

- Процеси, що відбуваються в економіці, та їхній вплив на соціальне життя суспільства, його окремих соціальних груп і їхніх членів, сімей у суспільстві й індивідів у сім'ї.

Економіка соціального захисту визначається такими загальними категоріями економічної теорії, як виробництво, розподіл, обмін і споживання.

Економіка соціального захисту, залишаючись у межах загальної економічної теорії, займається вивченням її впливу на життєзабезпечення людей, визначення державних стандартів соціальної підтримки нужденних, які залежать не тільки від економічних, а й від політичних, історичних, національних, етичних та інших норм життя суспільства.

Для економіки соціального захисту як освітнього компоненту найхарактернішими **функціями** є:

- пізнавальна;
- методологічна;
- практична.

Мета цих функцій - аналіз економічних проблем і їхній вплив на соціальний добробут суспільства.

Розділи курсу розглядають різні аспекти, пов'язані з мікро- і макроекономікою як двома аспектами концепції соціального захисту населення. З одного боку, вони передбачають створення умов для *самозабезпечення*, а з іншого - допомогу тим, хто об'єктивно не здатен *створити собі нормальний рівень життя*.

Предметом економіки сфери соціального забезпечення є закономірності руху спрямованих у цю сферу матеріальних, фінансових і трудових ресурсів і використовуваних у ній для досягнення суспільно й особисто обумовлених цілей її функціонування і розвитку.

1.2. Сутність та особливості економічної діяльності в системі соціального захисту населення.

Ринкова економіка сама по собі не може забезпечити справедливого розподілу доходів. Вона приводить до їхньої диференціації, унаслідок чого частина населення опиняється за межею бідності. Це породжує потребу в соціальному захисті.

Соціальний захист населення є комплексом економічних, соціальних та правових заходів і сукупністю інститутів, що забезпечують усім громадянам країні рівні можливості для підтримання певного рівня життя, а також підтримку окремих соціальних груп населення. Це комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим факторам.

Соціальна захищеність охоплює систему заходів, що захищають будь-якого громадянина країни від економічної та соціальної деградації унаслідок безробіття, хвороби, виробничої травми, народження дитини, інвалідності, старості тощо, а також надання медичних послуг та допомог сім'ям з дітьми.

Потреба у соціальному захисті зумовлена природою ринкової економіки. *Ринок не може забезпечити своїм суб'єктам гарантований дохід і зайнятість*. Цілий комплекс факторів зумовлює істотні відмінності у рівні доходів, стані здоров'я, обсягу задоволення потреб. Зменшити негативний вплив таких факторів на рівень життя певних прошарків населення і покликаний соціальний захист. Це призначення виконується через дві його **функції** - лікувальну і запобіжну. **Лікувальна** функція пов'язана із запровадженням механізмів боротьби з бідністю, що передбачають адресну допомогу малозабезпеченим верствам населення, надання житлових субсидій, допомогу сім'ям з дітьми тощо. Ці заходи, по суті, «лікують» певні групи людей, становище яких можна охарактеризувати як «хворобу бідності». **Запобіжна** функція соціального захисту є превентивною, тобто пов'язана із запобіганням бідності через надання індивідам можливості під час періоду їхньої активної економічної діяльності здобути право на забезпечення собі нормального рівня життя у разі втрати роботи та працездатності, хвороби, нещасного випадку.

У **систему** соціального захисту входять три суб'єкти: *держава, юридичні особи і громадяни*. Частина її заходів стосується усіх членів суспільства, а решта адресована окремим соціальним групам. Перша група заходів покликана забезпечити кожній особі можливості застосування своїх здібностей і отримання доходу, визначення офіційного прожиткового мінімуму, захисту інтересів споживачів, індексації доходів. Друга група заходів соціального захисту стосується окремих груп населення, зокрема безробітних, пенсіонерів, інвалідів, ветеранів праці та військової служби, сімей з дітьми, дітей-сиріт, вимушених переселенців та біженців, що зазнали впливу катастроф (повінь, землетрус, засуха, військові дії тощо).

Система соціального захисту ґрунтується на таких **принципах**, як *всезагальність, доступність, різноманітність* видів забезпечення, *адекватність* рівню розвитку економіки країни.

Залежно від призначення заходів формується і структура системи соціального захисту (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Структура системи соціального захисту

Соціальне забезпечення - це система забезпечення непрацездатних громадян та осіб похилого віку, покликана захищати права працездатних та непрацездатних у таких питаннях, як пенсійне забезпечення, надання допомоги у разі тимчасової непрацездатності, безробіття, надання допомоги матерям та сім'ям з дітьми, інвалідам.

Право на соціальне забезпечення є конституційним, в Україні воно гарантується Конституцією України. Система соціального забезпечення охоплює пенсії, допомогу тим, хто працює (у разі тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів тощо), допомогу сім'ям, у яких є діти, допомогу у разі безробіття.

Другою складовою системи соціального захисту населення є **соціальні гарантії** держави населенню. Це реалізація державою конституційних прав громадянам на одержання найважливіших соціальних благ та послуг. Вони надаються тим, хто працює або розпочинає трудове життя, повинні забезпечувати умови для одержання професії, трудового доходу, зайнятості, постійної перепідготовки і професійного зростання працівників для підтримки їхньої конкурентоздатності на ринку праці, захисту основних прав людини у сфері праці.

Серед основних соціальних гарантій - право громадян на вибір місця праці та професійну діяльність, мінімальний розмір оплати праці та пенсії, разову допомогу після народження кожної дитини, мінімальний розмір допомоги у разі безробіття чи стипендії, освіти, охорону здоров'я і надання медичної допомоги.

Важливе місце в системі соціального захисту відведено **соціальній допомозі**. Це турбота про громадян, що потребують підтримки, сприяння у зв'язку зі станом здоров'я, соціальним станом та малозабезпеченістю, з досягненням певного віку. Допомога надається у вигляді грошових та натуральних виплат.

Складовим елементом системи соціального захисту є соціальне страхування. Це система повного або часткового фінансового відшкодування фізичним особам певних життєвих ризиків: тимчасової втрати працездатності, старості, інвалідності, втрати годувальника. Соціальне страхування охоплює лише соціальні види ризику, його мета - страховий захист саме цих видів ризику, таких як втрата працездатності через хворобу, нещасний випадок, старість, втрата роботи тощо.

1.3. Закономірності розвитку економічних відносин різних суб'єктів.

Соціальна сфера — це відносини і взаємодія індивідів, соціальних груп, спільнот, що займають різне соціально-економічне становище в суспільстві.

Вона характеризується різним *відношенням до власності* (підприємці та наймані працівники), *до організації праці* (керівники та підлеглі), *до джерел доходів* (прибуток, заробітна плата, гонорар, пенсія), *різним рівнем доходів* (багаті, бідні, злиденні).

На межі економічної та соціальної сфер внаслідок їхньої взаємодії виникають соціально-економічні відносини. Ядром і суб'єктом цих процесів є людина - особистість як елемент соціальних спільнот (професійних, демографічних, територіальних, етнічних тощо), залучена у систему економічних і соціальних відносин (діяльність щодо виробництва, розподілу, обміну матеріальних цінностей), а також міжгрупові соціальні взаємодії.

Усе це свідчить, що у сфері економіки взаємодіють не одновимірні економічні індивіди, а соціально і психологічно багатогранні особистості, які поєднують етнічні, політичні, культурні та інші аспекти, що виявляються у раціональній та ірраціональній поведінці. Процеси, які є ядром економічної системи, функціонують не тільки в економічній сфері, а й у багатьох інших підсистемах суспільства — політичній, соціокультурній, соціальній, сімейно-побутовій. У цьому можна переконатися, аналізуючи вплив на економічну систему політичних, соціальних, культурних та інших факторів.

Економічні відносини в суспільстві прямо впливають на соціальне життя окремих його членів. Особливо сильним є вплив відносин, пов'язаних із засобами виробництва, відчуженням найманих працівників від засобів виробництва тощо. Відчуження від засобів виробництва призводить до проблем зайнятості та безробіття, економічної та соціальної стратифікації, суспільства, до економічних і соціальних проблем у сім'ї, до економічної експлуатації.

Соціальна економіка визначається загальними категоріями економічної теорії: *виробництво, розподіл, обмін і споживання.*

У реалізації особистісних і суспільних інтересів особливу увагу звернуто на аналіз вирішальної сфери життєдіяльності людей - сфери виробництва і розподілу життєвих благ в умовах формування ринкових відносин.

Виробництво матеріальних благ - основа життя людини і суспільства.

Розподіл як категорія економічної науки - це не тільки розподіл результатів суспільного виробництва, але й розподіл ресурсів або факторів виробництва. У цьому сенсі розподілення у суспільстві залежить від інституту власності, оскільки чинники виробництва належать їхнім власникам.

Становлення ринкової системи господарювання і формування на цій основі шару власників посилює *вплив принципу розподілу за накопиченим майном*. Формування власних доходів населення неминуче сприяє зростанню диференціації доходів, економічному та соціальному розшаруванню суспільства. І це вимагає системного державного втручання для подолання соціальної напруженості, формування системи соціально-економічної підтримки найуразливіших категорій населення.

Основна цільова функція перерозподілу внутрішнього валового продукту держави полягає в нівелюванні економічних відмінностей з метою забезпечення сприятливіших умов життєдіяльності більшості населення. Вона реалізується у вигляді розподілу продуктів і послуг, трансформації виплат, а також державних програм зі стабілізації доходів.

На основі державних програм соціально-економічної допомоги здійснюється забезпечення конституційних прав громадян: на безкоштовну освіту та медичне обслуговування, утримання людей похилого віку та непрацездатних, підтримку материнства і дитинства тощо. Ступінь їхнього задоволення визначається сформованим в умовах сьогодення рівнем економічного розвитку та ціннісними установками суспільства.

Діяльність держави з регулювання розподільних процесів здійснюється за трьома основними **напрямами**:

- Перший напрям. Частина надходжень населення *залежить від результатів праці*, але враховується ступінь задоволення потреб для життєзабезпечення.

- Другий напрям. Вирішальне значення має *вид потреб*, на задоволення яких спрямовують виплати: дитячі посібники, доплати на спеціалізоване лікування тощо.

- Третій напрям державної підтримки виражається у формі *пільг і послуг*, що надають законодавчо *певним категоріям населення* відповідні установи невиробничої сфери.

Економіка соціальної роботи, залишаючись в межах загальної економічної теорії, займається вивченням її впливу на життєзабезпечення людей, визначення державних стандартів соціальної підтримки нужденних, які залежать не тільки від економічних, а й від політичних, історичних, національних, етичних та інших норм життя суспільства.

1.4. Принципи економіки соціального захисту.

Принципи соціальної економіки - це науково обґрунтовані, перевірені на практиці положення про форми і методи економічної діяльності підприємств та установ системи соціального захисту населення. Для соціальної економіки характерні як **загальні принципи** функціонування соціальної сфери, так і **специфічні**.

- Принцип **гуманізму** (один з основоположних) передбачає визнання людини найвищою цінністю, захист її гідності, громадянських прав, створення умов для всебічного прояву здібностей особистості. У сучасних умовах соціально-економічний добробут людини - головна мета соціальної роботи.

- Принцип **соціальної справедливості**. Соціально-економічна справедливість виявляється не у вигляді абсолютної зрівнюваності, а насамперед у вигляді справедливої ціни праці, справедливого доходу дрібного виробника, наближення мінімальної заробітної плати до середньої, блокування надмірностей у заробітках керівного складу підприємств державної форми власності зі «злидненням» персоналом, недопущення надмірних відомчих перекосів у оплаті осіб на державній службі, введення директивно підтримуваного співвідношення між бюджетною сферою і основним народним господарством. Виділяють дві її форми:

справедливість обміну і справедливість розподілу, обидві можна асоціювати з ринковими механізмами розподілу, з одного боку, державним механізмом регулювання, з іншого - двома плюсами «теорії багатства» - приватною і суспільною власністю.

- Принцип **суспільної доцільності**. Контингент, який захищають, у суспільстві повинен бути строго обмежений тими категоріями населення, які повністю або частково позбавлені здатності до праці та самозабезпечення. Порушення цього принципу призводить до зниження трудової мотивації та зростання армії утриманців. Втіленням цього принципу в практиці соціальної роботи стала система адресної соціально-економічної допомоги.

- Принцип **економічної ефективності** відображає оптимальне співвідношення обсягу соціальних витрат та розміру відрахувань на їхнє фінансування. *Відрахування на фінансування соціальної сфери повинні співвідноситися з усіма макроекономічними показниками: валовим внутрішнім продуктом, фондом оплати праці, доходами населення тощо*. Перевищення оптимальної величини відрахувань на соціальні потреби призводить до зниження ефективності суспільного виробництва. Крім того, принцип економічної ефективності передбачає оптимальне співвідношення між соціальними виплатами і заробітною платою.

- Принцип **пріоритету державних програм у соціальному захисті населення**. Саме держава є головним гарантом економічного забезпечення соціально достатнього рівня життя для тих, хто не може зробити цього самостійно з об'єктивних причин.

- Принцип **економічної самостійності місцевих органів** передбачає розмежування економічних повноважень суб'єктів державного та місцевого рівнів. Соціальні допомоги та інші виплати повинні гарантуватися у мінімальних розмірах на федеральному рівні, а всі виплати понад те здійснюватися з місцевого бюджету та місцевих фондів соціального страхування, щоб населення і його адміністрація були зацікавлені в розвитку економіки і його самозабезпеченні.

Чимале значення мають і такі економічні принципи, як *принцип трудової мотивації оплати праці, поліпшення якості життя, зростання потреб* тощо.

На перерахованих вище принципах оснований соціальний захист населення як система, що пронизує всі рівні держави - від державного до місцевого.

Ці принципи спрямовані на збереження пропорцій, оптимального співвідношення між сферами виробництва і споживання, адже не можна забувати, що соціальне забезпечення обслуговує сферу споживання. Згідно з цими принципами діє механізм соціального захисту населення, проявляючись у вигляді соціально-економічних методів його соціальної підтримки.

Економіка соціального забезпечення — це економічна діяльність всієї структури соціального захисту населення з виробництва нематеріальних послуг. Економічна функція соціального забезпечення виявляється в діяльності суб'єктів системи соціального захисту населення, спрямованій на створення ресурсної бази, комплексу умов, що забезпечують засоби існування і розвитку особистості, сім'ї, суспільства загалом.

Суб'єктами реалізації економічної функції є держава, суспільство, людина. Їхня діяльність полягає у формуванні та раціональному розподілі економічних ресурсів, контролі їхнього ефективного використання. Як економічна категорія соціальний захист - це система розподільних відносин, під час яких за рахунок частини національного доходу утворюються і використовуються громадські фонди грошових коштів матеріального забезпечення та обслуговування громадян.

Сфера виробництва нематеріальних послуг, або соціальна сфера, має специфічні особливості. Продукти праці (предмети споживання) являються не у вигляді товару, а у вигляді певної діяльності, тобто послуги. До соціальної сфери входять галузі національного господарства, що створюють соціальні блага у вигляді соціальних послуг, освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Галузі соціальної сфери безпосередньо впливають на рівень добробуту, якість життя населення.

1.5. Суть економічної системи та її основні елементи.

Сучасна економічна наука визначає **економічну систему** як сукупність усіх економічних процесів, що відбуваються в суспільстві на основі діючих у ньому майнових відносин і організаційних форм.

Структурними елементами в будь-якій економічній системі виступають:

- **Продуктивні сили**, які включають предмети праці, засоби праці, науку, інформацію, робочу силу, їх рівень визначається рівнем розвитку науки і техніки під впливом НТП, професійною та кваліфікаційною структурою робочої сили, науково-технічним потенціалом, розвитком інформаційних технологій тощо.

- **Соціально-економічні відносини**, що ґрунтуються на певній формі власності на засоби виробництва. Власність характеризує відносини між людьми щодо присвоєння засобів і результатів виробництва. *Відносини власності* є визначальними у структурі економічної системи, оскільки вони зумовлюють соціально-економічну специфіку даного суспільства. *По-перше*, вони визначають, хто реально володіє, користується і розпоряджається засобами виробництва, на чю користь розподіляється суспільне багатство; *по-друге*, вони визначають поділ суспільства на класи і соціальні групи, лежать в основі диференціації суспільства на багатих, середніх і бідних, оскільки багатство розподіляється відповідно до вкладених ресурсів, їх розмірів; *по-третє*, вони показують, хто має економічну владу і керує суспільством; *по-четверте*, вони значною мірою визначають систему економічних інтересів та специфіку економічних суперечностей, що виникають у різних господарських суб'єктів.

- **Техніко-економічні відносини**, які визначаються рівнем розвитку техніки і технології та характеризують поділ праці і взаємовідносини людей у процесі виробництва. Вони є матеріально-речовим змістом виробництва і передбачають існування певних форм та методів організації праці на рівні окремих підприємств.

- **Організаційно-економічні відносини** - це відносини, що стосуються встановлення ефективних форм організації економічних зв'язків між підприємствами, які проявляються у процесах спеціалізації, кооперації, комбінування, концентрації виробництва.

- **Господарський механізм** — це сукупність форм, методів та систем управління господарством на макрорівні на основі використання економічних законів, економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

- **Тип економічних зв'язків між господарськими суб'єктами**. Цей елемент показує, яким чином переважно встановлюються економічні зв'язки: або через систему цін і ринків, або через адміністративно встановлені структури, або через довгострокові угоди, що укладаються між партнерами.

Ці елементи певною мірою присутні у кожній економічній системі. їх специфіка якраз і визначає суть певного типу економічної системи та місця соціального захисту в ній.

Сучасна економічна теорія визначає *два критерії* приналежності до певного типу економічної системи:

- *форма власності на засоби виробництва;*
- *спосіб координації дії економічних суб'єктів.*

За цими критеріями виділяються такі типи економічних систем:

- **Традиційна економіка** (виробництво для власного споживання).
- **Ринкова економіка вільної конкуренції.**
- **Командна економічна система.**
- **Змішана економічна система.**
- **Перехідна економічна система.**

Від типу економічної системи в державі залежить наявність і ступінь соціального захисту населення. Зокрема ринкова економіка у чистому вигляді не передбачає витрат на соціальний захист.

2. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

План

- 2.1. Сутність та цілі економічної політики держави.
- 2.2. Види економічної політики держави.
- 2.3. Напрями та проблеми соціальної політики держави.
- 2.4. Вплив соціально-економічного становища України на соціальну політику.
- 2.5. Соціальний захист населення як складова соціальної політики держави.

2.1. Сутність та цілі економічної політики держави.

Головне питання політики - це питання про владу. Не є винятком з цього правила й економічна політика. Для неї найважливішим є питання про економічну владу та її використання для досягнення довгострокових та поточних цілей в економіці, реалізації певних економічних інтересів.

Історія економічної політики така сама давня, як й історія самої економіки, історія держави. Незалежно від типу економічної системи головним суб'єктом економічної політики є держава. Тому економічна політика - це завжди державна економічна політика. Її цілі, механізми та інструменти найтісніше пов'язані із загальними функціями держави, характером держави, типом економічної системи, конкретним станом національної економіки, міжнародним становищем.

Певний тип державного устрою завжди невіддільний від певного типу економічної системи. Вони взаємозалежні та взаємо - скориговані. Тому економічна політика держави зазнає впливу як суто економічних факторів, так і політичних та ідеологічних. Проте в різних економічних системах вплив і значення цих факторів неоднакові. **В ринковій економічній системі** переважне значення мають економічні фактори, які впливають на економічну політику, в **командно-адміністративній** превалює вплив політичних та ідеологічних факторів. Однак незалежно від цього можна дати загальне визначення **економічної політики** як *взаємопов'язаної системи довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, що їх визначила держава, комплексу відповідних державних рішень (законів, постанов, інших нормативних актів) та заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади в сфері економіки.*

Кінцеве **призначення** економічної політики держави - сприяти природному еволюційному економічному розвитку, запобігати зловживанням економічною владою з боку окремих осіб, груп, підприємств, а також кризовим явищам, підтримувати господарський порядок.

Залежно від конкретних обставин цілі економічної політики можуть і повинні змінюватись, гнучко реагувати на фактичний стан економіки, її проблеми та суперечності. Можна сформулювати кілька **загальних бажаних цілей економічної політики в ринковій економічній системі.**

Мета економічного зростання. Це загальна кінцева мета для кожної національної економіки і національної економічної політики в ринковій та перехідній до ринку економіці. Вона конкретизується в обсягах виробництва ВВП, рівні життя населення країни. Заходи економічної політики, спрямовані на досягнення цієї мети, можуть бути різноманітними, проте їх поєднує націленість на активізацію найважливіших факторів економічного зростання, серед яких інвестиції капіталу, реструктуризація економіки, вплив на зайнятість і зростання продуктивності праці, достатній платоспроможний попит населення тощо. Використовуються заходи структурної політики загалом.

Мета ефективної зайнятості. Як правило, вона поєднується з першою і передбачає активну економічну політику держави.

Мета зростання економічної ефективності. Своєрідна «надмета» ринкової економіки, досягти якої можливо заходами економічної політики, що мають достатньо довгострокове і стратегічне значення для національної економіки і передбачають розвиток науково-технічного прогресу, освіти, науки, використання своєрідних національних переваг,

національної економіки в системі міжнародного поділу праці. Застосовуються заходи промислової політики.

Мета стабільного рівня цін. У розвиненій ринковій економіці досягається переважно заходами антиінфляційної спрямованості грошово-кредитної та бюджетної політики. Як правило, в короткостроковому періоді ця мета суперечить меті найвищого рівня зайнятості та стимулювання економічного зростання. У перехідних до ринку умовах пріоритетне місце в напрямі досягнення цієї мети повинно належати загальній економічній політиці з підтримки національного товаровиробника.

Мета захисту і підтримання конкурентного господарського порядку, принципів економічної свободи. Досягається заходами антимонопольної політики, контролю за використанням економічної влади, захисту прав людини та інституту приватної власності. Вступає в певну суперечність з принципами активної державної економічної політики економічного регулювання.

Мета соціальної безпеки і стабільності. Досягається засобами збалансування економічних інтересів роботодавців та найманих працівників, політики соціального страхування та забезпечення, ефективної зайнятості, професійної підготовки та перепідготовки, сприяння малому бізнесу, а також засобами прогресивного оподаткування особистих доходів, оподаткування нерухомого майна тощо.

Мета рівноваги зовнішньоторговельних операцій і платіжного балансу, ефективного курсу національної валюти. Досягається заходами зовнішньоекономічної політики, політики центрального (національного) банку щодо курсу національної валюти тощо.

Економічна політика має реагувати на кон'юнктурні коливання. В умовах, коли ринкова економіка розвивається циклічно, відображаючи зміни в попиті та пропозиції, важливим загальним завданням економічної політики є завчасна (своєчасна) реакція на можливі зміни економічної кон'юнктури, стану національного і світового ринків. А у період зростання економіки економічна політика повинна запобігати можливому підвищенню «економічної температури», тобто необхідні заходи, сутність яких протилежна економічному зростанню. І навпаки, коли невдовзі очікується економічне «гальмування», економічна політика передбачатиме заходи стимулювання інвестицій та ділової активності загалом.

Одночасно досягти всіх основних цілей економічної політики фактично неможливо. Тому *економічна політика завжди постає перед проблемою вибору пріоритетів*. Цей вибір зумовлений впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, орієнтацією економічної політики на певні економічні доктрини та теорії, *економічні інтереси певних соціально-економічних груп населення*. Заздалегідь дуже важко визначити, чи буде вибір пріоритетів ефективним з погляду остаточних результатів того чи іншого варіанта економічної політики. На це запитання відповідає практика. Проте певне об'єктивне співвідношення між реальною економічною ситуацією, загальним станом економіки і пріоритетами економічної політики завжди існує. Серед фундаментальних загальнонаціональних критеріїв цього вибору можна назвати *критерії економічної ефективності (раціональності)* та відповідності пріоритетів національно-державним економічним інтересам, а також *необхідності загальноекономічної рівноваги*.

Загальноекономічна рівновага має різні аспекти, проте можна сформулювати два головні.

Перший - *рівновага сукупного попиту і пропозиції*. Другий — *збалансована реалізація цілей економічного зростання, високого рівня зайнятості, стабільного рівня цін, рівноваги торговельного балансу*. Цей аспект має умовну назву «магічного чотирикутника», що означає величезну складність одночасної реалізації цих чотирьох цілей та здійснення відповідних заходів економічної політики.

2.2. Види економічної політики держави.

Важливим є визначення впливу на економічну політику різних суб'єктів економічного процесу. Держава є головним суб'єктом економічної політики. Однак *формування курсу економічної політики* відбувається також *під впливом* інших суб'єктів економічного процесу:

- *вплив монополій* — найзагрозливіший фактор для економічної політики;
- *вплив великого промислового і фінансового капіталу*, що може мати як позитивне, так і негативне значення. Позитивне пов'язане з інвестиційними можливостями великого капіталу, негативне - з монополістичними тенденціями;
- *вплив профспілок*, який залежить від їхньої політичної ваги, організованості та має неоднакове значення у різних країнах. Політика заробітної плати формується великою мірою залежно від діалогу «уряд - роботодавці - профспілки»;
- *вплив політичних партій і об'єднань*. Кожна партія має свою економічну програму (платформу) і пропонує певні цілі економічної політики, на яких вона зосередить увагу в разі здобуття політичної влади. Якщо уряд сформований на однопартійній або багатопартійній основі, його рішення відбивають погляди правлячої партії або блоку партій, представники яких увійшли до уряду.

Виділено такі основні види економічної політики (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні види економічної політики

Антициклічна	Грошово-кредитна (монетарна)
Структурна	Бюджетно-податкова (фіскальна)
Інвестиційна	Цінова
Амортизаційна	Зовнішньоекономічна
Науково-технічна	Соціальна
Інноваційна	Регіональна
Конкурентна	Природоохоронна (екологічна)

Антициклічна політика спрямована на підтримку певних стабільних темпів економічного зростання (регулювання макроекономічної кон'юнктури).

Структурна політика передбачає формування сучасної прогресивної й ефективної структури національної економіки.

Державна *інвестиційна* політика має на меті регулювання Капіталовкладень з метою структурної перебудови виробництва, його технічного та технологічного оновлення і модернізації.

Науково-технічна та інноваційна політика держави - діяльність держави, спрямована на розвиток науки й техніки, забезпечення стратегічних наукових і технологічних проривів, упровадження результатів НТП у виробництво.

Цінова політика - вплив держави на ціни й ціноутворення з метою приборкання інфляції, стимулювання модернізації виробництва, підвищення конкурентоздатності вітчизняних товарів на світовому ринку, ведення кон'юнктурної та структурної політики, пом'якшення соціальної напруги у суспільстві.

Зовнішньоекономічна політика держави охоплює різні аспекти зовнішньої торгівлі, контроль за міграцією капіталів і робочої сили, підтримку вітчизняного підприємництва за кордоном тощо з метою усунення диспропорцій платіжного балансу та досягнення зовнішньоекономічної рівноваги.

Конкурентна політика держави має на меті розроблення заходів, що стосуються створення конкурентного середовища, підтримки та захисту добросовісної конкуренції, боротьби з монополіями в економіці тощо.

Регіональна політика - це діяльність держави щодо забезпечення збалансованого і комплексного розвитку окремих територій країни із урахуванням загальнодержавних та регіональних інтересів, з використанням абсолютних та відносних переваг регіонів.

Екологічна політика спрямована на забезпечення екологічної рівноваги, охорону навколишнього середовища, створення безпечних умов життя громадян.

Цілі економічної діяльності:

- стабільний рівень цін;
- ефективна зайнятість;
- економічне зростання;
- підвищення економічної ефективності;
- захист і підтримка принципів економічної свободи;
- соціальна безпека і стабільність.

2.3. Напрями та проблеми соціальної політики держави.

Як уже зазначалось, ринкова економіка не усуває соціальної нерівності, яка загрожує соціальній стабільності, й за несприятливих умов знижує економічну ефективність. Соціальна ж політика покликана пом'якшувати крайні прояви результатів дії ринкових сил. З цією метою держава проводить політику підтримування незахищених соціальних груп. Не потребує доведення й те, що соціально захищеними прагнуть бути практично всі соціальні верстви, зокрема й підприємці. Останнім держава повинна гарантувати недоторканність їхньої власності, право на підприємницьку діяльність у будь-якій сфері ринкової економіки.

Основні напрями соціальної політики:

- *гарантування мінімальної заробітної плати і регулювання доходів загалом;*
- *забезпечення зайнятості населення і надання допомоги на випадок безробіття;*
- *індексація фіксованих доходів і захист грошових заощаджень населення (вклади в банках, державні облигації, страхові поліси);*
- *надання допомоги найбіднішим верствам населення;*
- *створення умов для самореалізації людини (вільний вибір професії, сфери і місця праці, здобуття бажаного рівня загальної та спеціальної освіти, матеріальна підтримка і перекваліфікація осіб, які тимчасово не працюють);*
- *забезпечення охорони здоров'я населення незалежно від рівня доходів.*

Розгляньмо ширше зміст соціальної політики за цими напрямками.

Політика доходів посідає чільне місце в державному регулюванні соціальних відносин, і стосується насамперед рівня заробітної плати та її частки у ВВП, перерозподілі доходів на користь найбідніших верств населення.

Політику доходів населення розробляли представники практично всіх напрямів економічної думки. Загальні принципи цього аспекту соціальної політики сформульовано в повоєнний період, а на початку 60-х років вони набули статусу неофіційних, але обов'язкових постулатів. До прихильників цих принципів належать такі відомі вчені, як Дж. К. Гелбрейт, Р. Тібодц, П. Самуельсон, С. У. Уайнтраут, М. Фрідмен (США), М. Маршалл, Ж. Лекайон (Франція), Р. Харрод, Н. Кальдер (Великобританія).

Політика доходів соціальної держави ґрунтується на визнанні постійного і, бажано, випереджального характеру її проведення. Неокейнсіанці та представники соціологічного напрямку обстоюють пряме втручання держави в розподіл доходів. Головним об'єктом впливу вважається заробітна плата. На основі індикативного програмування устанавлюються орієнтири приросту заробітної плати, забезпечується державний контроль за цінами. Оскільки зростання заробітної плати розглядають як провідний чинник інфляції, то держава часто вдається до «заморожування» заробітної плати та цін, тобто здійснює «*політику стримування*». Протилежною є «*політика експансії*», за якої стимулюється зростання доходів населення.

Ураховуючи особливу соціальну значущість перерозподілу доходів, соціальна держава намагається уникнути двох крайнощів, а саме: формування *споживацьких настроїв* у малозабезпечених верств населення та *зниження мотивації до плідної праці в економічно активного населення.*

За умов ринку завжди виникає дилема, що вибрати з двох принципово різних варіантів - ринковий розподіл, який коригується державним регулюванням, чи державний розподіл, котрий скеровується ринком. Якщо прагнути до рівності доходів, що, на думку багатьох, соціально справедливо, то економічна ефективність неминуче знизиться, оскільки в індивіда, що працює продуктивніше, суспільство відніме, а неефективному працівникові віддасть. А розподіл за законами вільного ринку є високорезультативним, але нерівним і соціально несправедливим. *Отже, рівний розподіл соціально справедливий, але економічно неефективний, а нерівний, навпаки, соціально несправедливий, але економічно дієвий.*

«Чистий» ринковий розподіл, забезпечуючи високу ефективність економіки, створює можливість компенсувати його несправедливість, продукуючи сукупний продукт в обсягах, достатніх для поліпшення добробуту малозабезпеченої частини населення. На противагу цьому «справедливий» (зрівняльний) розподіл ослаблює стимули до плідної праці й спричиняє невисокий обсяг сукупного продукту. Тобто нерівний ринковий розподіл має об'єктивні переваги над рівним, «соціально справедливим» розподілом. Історичний прогрес зближує ці два підходи, але не ліквідує їхніх розбіжностей.

Нерівність доходів у ринковій економіці визначається за допомогою кривої Лоренца і коефіцієнта Джині. Крива Лоренца відображає ступінь нерівномірності розподілу сукупного доходу суспільства між різними групами населення.

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Головним завданням соціальної політики є забезпечення чіткого функціонування усієї системи соціально-політичних інститутів - суб'єктів такої політики; координація функціонування різних елементів системи; формування оптимального співвідношення між різними формами, методами, засобами з метою одержання очікуваних результатів.

Завдання соціальної політики:

- забезпечення ефективного розвитку соціальної сфери, соціального простору життєдіяльності;
- здійснення заходів задля задоволення матеріальних і духовних потреб, що зростають, членів суспільства;
- урегулювання процесів соціальної диференціації суспільства;
- підвищення суспільного добробуту до рівня загальноприйнятих стандартів.

2.4. Вплив соціально-економічного становища України на соціальну політику.

Ознаки сучасного соціально-економічного становища України:

- величезна *заборгованість держави*, окремих галузей і підприємств країнам близького і далекого зарубіжжя;
- відставання сектору економіки, який виробляє товари, від сектору економіки, який їх споживає;
- паливно-енергетична залежність;
- занадто сильний контроль економіки з боку українського уряду, що спричиняє ефект придушення того її сектора, який виробляє товар;
- криміналізація стосунків між державним апаратом і бізнесом, розподілення між кланами найприбутковіших секторів економіки України;
- Україна занадто відірвана від світової економіки.

Пріоритетні цілі та завдання соціальної політики України:

- підвищення платоспроможного попиту населення та зменшення тягаря реформ для найменш захищених його верств населення;
- удосконалення системи оплати праці та активізація державної політики зайнятості;
- забезпечення на державному рівні мінімальних соціальних гарантій, цільової адресної допомоги найвразливішим верствам населення;

- реформування системи пенсійного забезпечення і соціального страхування та впорядкування надання різноманітних пільг;
- розвиток недержавних форм соціальної підтримки населення (благодійні організації, кредитні спілки, споживчі товариства тощо).

Об'єкти соціальної політики:

- ринок праці та зайнятість населення;
- трудові відносини;
- оплата праці та доходи населення;
- система соціального захисту населення;
- елементи соціальної інфраструктури;
- громадяни як споживачі.

2.5. Соціальний захист населення як складова соціальної політики держави.

Основні **напрями соціальної політики в Україні** полягають у:

- *підвищенні добробуту* за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності;
- *наданні відповідної допомоги* у разі безробіття, збереженні робочих місць, фаховій перепідготовці осіб, що втратили роботу;
- *проведенні ґрунтовної пенсійної реформи*, що забезпечуватиме справедливу систему пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску особи;
- *наданні адресної допомоги найнужденнішим* у грошовій та натуральній формах;
- *сприянні всебічному державному захисту* інтелектуального потенціалу суспільства, його ефективному використанню та примноженню;
- *запобіганні комерціалізації*, забезпеченні стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури;
- *широкій підтримці сім'ї*, материнства та дитинства;
- *проведенні активної екологічної політики*.

Соціальна політика держави охоплює:

- завдання соціальної політики;
- принципи соціальної політики.

Модель розвитку соціальної сфери і соціального захисту в **адміністративно-командній економіці** - превалювання ідеї *вторинності соціальної сфери щодо виробництва*; жорсткий контроль державою соціальних відносин; зрівняльний принцип розподілу (егалітаризм), низький рівень доходів; визнання зарплати, отриманої на державних підприємствах, їхнім основним джерелом; заохочення колективних форм споживання, зокрема в «натуральному вираженні» (надання безоплатного житла, відпочинку, соціальних послуг тощо), на шкоду ринковим грошовим трансфертам; незацікавленість в особистих збереженнях та інвестуванні;

Американська модель соціальної політики – *найліберальніший варіант, який ґрунтується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеженні захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. Забезпечує доволі високі рівень і якість життя основної частини населення.*

Модель соціальної політики Української держави має являти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації та самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення. В умовах соціально-ринкової трансформації держава має бути соціальним амортизатором перетворень й одночасно вести активну соціальну політику на нових, адекватних ринковим вимогам засадах.

Соціальна політика в Україні реалізується Міністерством соціальної політики, Пенсійним фондом, Фондом соціального страхування, Державною службою зайнятості, Національною соціальною сервісною службою тощо...

3. ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

План

- 3.1. Загальні аспекти правового забезпечення системи соціального захисту.
- 3.2. Поняття права соціального захисту та права соціального забезпечення.
- 3.3. Предмет і метод правового регулювання соціального забезпечення.
- 3.4. Функції та принципи права соціального забезпечення.
- 3.5. Система права соціального забезпечення.

- 3.1. Загальні аспекти правового забезпечення системи соціального захисту.

За даними Міністерства праці й соціальної політики України станом на 01.01.2023 р. в Україні налічується близько:

- 10,8 млн. пенсіонерів;
- 2,5 млн. домогосподарств отримувачів субсидій;
- 0,851 млн. ветеранів війни;
- 2,7 млн. осіб з інвалідністю;
- 4,9 млн. внутрішньо переміщених осіб;

Основні нормативно-правові акти, в яких містяться норми, покликані забезпечити соціальний захист громадян:

Конституція України;

Укази Президента України:

- «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» № 722 від 30.09.2019 р.;
- «Про деякі заходи щодо забезпечення права громадян на якісні та безпечні соціальні послуги» №30 від 29 січня 2021 року;
- «Про Раду соціального розвитку регіонів» № 415 від 30 вересня 2020 року.

Закони України:

- «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 16/98-ВР від 14 січня 1998 року;
- «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 875-ХІІ від 21 березня 1991 р.;
- «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017-ІІІ від 5 жовтня 2000 р.;
- «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-ІV від 9 липня 2003 р.;
- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 1105-ХІV від 23 вересня 1999 року.
- «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» № 2811-ХІІ від 21 листопада 1992 року;
- «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» № 1768-ІІІ від 1 червня 2000 р.;

Постанови Кабінету Міністрів України:

- «Деякі питання призначення і виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти» від 15 липня 2022 р. № 796;
- «Деякі питання соціального захисту громадян, які потрапили у складні життєві обставини» від 30 грудня 2022 р. № 1475;

Накази Міністерства соціальної політики:

- «Про використання програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада» для організації надання адміністративних послуг соціального характеру» № 32 від 24 січня 2023 р.
- «Про встановлення розмірів грошової компенсації вартості продуктів харчування громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на 2023 рік» № 27 від 23.01.2023;
- тощо...

Поняття соціального захисту тлумачать як сукупність додержання найважливіших

соціальних прав, які охоплюють соціальні права людини:

- *право на працю;*
- *право на освіту;*
- *право на відпочинок;*
- *право на безпечне довкілля;*
- *право на охорону здоров'я;*
- *право на достатній життєвий рівень;*
- *право на безпечні умови праці;*
- *право на зарплату, не нижчу, ніж встановлено державою.*

Держава відповідно до Конституції України гарантує всім громадянам реалізацію їхніх прав у сфері соціального захисту шляхом організації та проведення системи державних та громадських заходів щодо забезпечення соціального захисту населення.

До таких заходів зараховують:

- створення розгалуженої мережі закладів соціально-культурних послуг та соціального забезпечення;
- надання громадянам гарантованого рівня соціального забезпечення та соціального обслуговування, що визначається на підставі соціальних нормативів;
- встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян щодо соціального захисту.

3.2. Поняття права соціального захисту та права соціального забезпечення.

Право соціального захисту - це система норм, які регулюють суспільні відносини щодо реалізації, охорони і захисту соціальних прав людини і громадянина з метою збереження, відтворення та розвитку суспільства. Водночас є велика кількість нормативно-правових актів, які регламентують окремі групи відносин у цій сфері.

Усі **норми**, які утворюють право соціального захисту, залежно від їхньої цільової спрямованості, можна поділити на **групи**:

- норми, що визначають *сферу соціального захисту* і загальні засади соціальної політики у цій сфері;
- норми, що закріплюють *коло соціальних ризиків* як підстави для соціального захисту і передбачають умови і порядок безпосереднього надання соціальних виплат і послуг населенню й організаційно-правові форми, через які вони надаються;
- норми про *соціальні стандарти та державні гарантії* їх забезпечення;
- норми, якими визначаються зобов'язальні державні органи та установи, а також уповноважені недержавні суб'єкти у сфері соціального захисту, їхні обов'язки, права і відповідальність;
- норми *про бюджетні призначення* з Державного бюджету України за державною програмою «Соціальний захист та соціальне забезпечення», зокрема норми щодо реалізації непрямих соціальних виплат під час затвердження та реалізації спеціальних цільових програм щодо додаткового соціального захисту; щодо обсягів міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам у вигляді субвенцій для використання на надання пільг та субсидій населенню; щодо встановлення на відповідний рік рівня забезпечення прожиткового мінімуму для призначення державних соціальних допомог;
- норми, які регламентують *організацію спеціальних соціальних фондів* (страхових і нестрахових) для надання соціальних виплат і соціальних послуг, а також порядок управління цими фондами і розподілу коштів для соціальних виплат;
- норми, які регламентують *порядок збирання коштів* на соціальне забезпечення, розміри страхових соціальних внесків, додаткових фінансових заходів для наповнення бюджету фондів;
- норми про організацію і порядок здійснення *недержавного соціального забезпечення*;
- норми, які встановлюють *засоби захисту права; відповідальність суб'єктів*.

Хоч за характером це різні норми, вони системні, оскільки об'єднані тим, що регулюють

суспільні відносини, які утворюють єдиний комплекс - сферу соціального захисту в Україні. *Ядром цієї галузі права є норми, які встановлюють соціальні ризики та умови надання соціальних виплат і послуг громадянам.*

Право соціального забезпечення - самостійна галузь права, яка спрямована на соціальне забезпечення непрацездатних громадян. Основна мета цієї галузі в тому, щоб обслуговувати непрацездатних або обмежених у життєдіяльності громадян. Матеріальної допомоги потребують і студенти, слухачі навчальних закладів, інші особи, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, але у цьому випадку йдеться про працездатних, фізично здорових людей. Надання їм допомоги не регулюється правом соціального забезпечення. *Отже, основним правовим індикатором, навколо якого об'єднуються всі правовідносини з права соціального забезпечення, є втрата працездатності особи і неможливість вийти самостійно зі скрутного становища.* Визначаючи мету цієї галузі, необхідно враховувати також те, що право людини на соціальний захист є одним із найважливіших конституційних прав громадян. Це право ґрунтується на **ст. 46 Конституції України**, яка передбачає право громадян на соціальний захист, що охоплює право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

3.3. Предмет і метод правового регулювання соціального забезпечення.

З урахуванням сучасних трансформацій у розумінні соціального захисту, а також реальних державницьких заходів щодо соціального захисту вважаємо, що **предметом права соціального захисту є комплекс суспільних відносин, у яких реалізуються заходи держави щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.**

Відносини в складі предмета права соціального захисту можна класифікувати за різними критеріями:

- залежно від ступеня обов'язковості та форми власності, на основі якої здійснюється соціальний захист, - на відносини у сфері *державного і недержавного соціального захисту*;

- залежно від ступеня поширеності загальних умов та обсягу соціальних виплат і послуг - на відносини у сфері *загального, спеціального і додаткового соціального захисту*;

- залежно від цільової спрямованості соціально-захисних заходів - на відносини щодо *прямих (безпосередніх) соціальних виплат та послуг, спрямованих на окрему фізичну особу, і відносини щодо непрямих соціально-захисних заходів, у зв'язку з реалізацією різноманітних соціальних програм, спрямованих на відповідні соціально вразливі групи (категорії) населення*;

- залежно від *організаційно-правової форми* розрізняють відносини у сфері *загальнообов'язкового державного соціального страхування; державної соціальної допомоги; державного соціального забезпечення за рахунок бюджетних коштів (спеціальний соціальний захист); додаткового соціального захисту окремих категорій осіб*;

- залежно від *суб'єктного складу* - відносини між *громадянином і органом* (закладом) соціального захисту і відносини між *юридичними особами* (державними і недержавними) з приводу організації та забезпечення діяльності системи соціального захисту;

- залежно від *об'єкта відносин* (виду матеріального забезпечення) виділяють відносини: *пенсійні*; з приводу забезпечення грошовими соціальними допомогоюми; з приводу забезпечення *матеріальною допомогою*; з приводу надання *соціальних послуг*; забезпечення *соціальними пільгами*; забезпечення лікарською допомогою тощо;

- за *змістом* усі відносини в предметі права соціального забезпечення поділяються на *матеріальні, розподільні, організаційно-розпорядчі, фінансові, процедурні та процесуальні.*

Основними є матеріальні (регулятивні) відносини, в яких реалізуються права та обов'язки суб'єктів стосовно конкретного виду соціального захисту. Всі інші відносини є обслуговувальними стосовно матеріальних. Змістом матеріальних відносин є права та обов'язки сторін щодо надання певного виду соціальної виплати або соціальної послуги громадянину.

Під предметом права соціального забезпечення, як і в інших галузях права, *розуміють певну сукупність однорідних відносин, які піддаються правовому регулюванню*. До них належать не всі суспільні відносини, а лише ті, що відповідають таким *вимогам*:

- є стійкими і характеризуються повторенням подій і дій людей;
- за властивостями допускають можливість зовнішнього контролю за ними правовими й іншими засобами з боку держави;
- існує об'єктивна потреба в їхньому урегулюванні.

До *структури предмета права соціального забезпечення* входять такі **елементи**:

- а) *особи*, які потребують допомоги, і ті, хто може надати таку допомогу;
- б) *предмети*, з приводу яких виникають ці відносини (гроші, речі, знижки, послуги);
- в) *соціальні факти*, тобто обставини, що склались у певний час та за відповідних умов, які прямо чи побічно впливають на соціальні зв'язки людей щодо матеріальної підтримки окремих з них;
- г) *практична діяльність* (поведінка) осіб у сфері соціального забезпечення.

Предмет права соціального забезпечення формують **відносини**:

- *Соціально-забезпечувальні* - пенсійні правовідносини (основа предмета права соціального забезпечення - процедурна).
- *Соціально-страхові* (в їх основі загальнообов'язкове державне соціальне страхування).
- *Процесуальні відносини* (адміністративно-правове регулювання) - це відносини з приводу встановлення юридичних фактів, які мають значення для вирішення питання про право на той чи інший вид забезпечення.

Метод правового регулювання - це сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких держава забезпечує необхідну поведінку учасників правовідносин.

Ознаки методу правового регулювання:

- *Юридичний факт* (визначені нормами права, певні життєві обставини, зміни чи припинення правовідносин права соціального забезпечення).
- *Правосуб'єктність* (юридичне становище учасників цих відносин, порядок формування їхніх прав і обов'язків).
- *Санкція* (спосіб охорони прав і забезпечення виконання обов'язків).

3.4. Функції та принципи права соціального забезпечення.

Функції права бувають *юридичними та загальносоціальними*.

До юридичних належать: регулятивна та охоронна.

Основна функція права - регулятивна. Тобто основне призначення права соціального забезпечення — регулювати суспільні відносини з приводу отримання матеріальних благ зі спеціально створених для цього фондів у разі настання соціального ризику. Право соціального забезпечення визначає: цілі й завдання держави у сфері соціального забезпечення населення; тих, хто бере участь у створенні спеціальних фондів і здійсненні соціальних виплат; види соціального забезпечення; умови надання того чи іншого виду соціального забезпечення.

Охоронна функція полягає у впливі норм цієї галузі права на відносини з метою їхньої охорони. Охоронну функцію виконують:

- норми права, які забороняють вчинення чи невчинення певних дій;
- санкції, які вживають до порушників; норми, що встановлюють юридичну відповідальність суб'єктів правовідносин.

До *загальносоціальних функцій* належать:

- *Соціальна*. Ця функція стосується права загалом (оскільки здійснює вплив на суспільні відносини) і конкретизується у функціях права соціального забезпечення.

- *Політична*. Зняття соціальної напруги в суспільстві, забезпечення нормального рівня життя людей наданням пенсій, допомог, пільг, компенсацій, встановлення державних соціальних нормативів та стандартів.

- *Демографічна*. Проявляється у тому, що соціально-забезпечувальне законодавство

спрямоване на забезпечення підтримки сім'ї, охорони материнства та дитинства.

- *Охорони здоров'я населення.* Підвищення рівня медичного обслуговування, встановлення переліку та обсягу гарантованого рівня медичної допомоги громадянам.

- *Реабілітаційна.* Поновлення втраченого через певні об'єктивні обставини соціального статусу особи.

Поняття і види принципів права соціального забезпечення.

Принципи права - це керівні ідеї, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання. Значення принципів полягає в тому, що вони у стислому вигляді відображають найістотніші риси права. Однак не можна розглядати принципи лише як керівні ідеї, оскільки ідеї - це категорії правосвідомості або правової науки. Ідеї існують незалежно від втілення у нормах. А принципи права, як і саме право, існують реально й об'єктивно; будучи явищами ідеологічними, вони водночас існують у самому праві.

Отже, правові принципи (загальні, галузеві) безпосередньо закріплюються у правових нормах або впливають із їхнього змісту. *Ті ідеї, які не закріплені в нормах права, не можна вважати правовими принципами.* У сучасному законодавстві галузеві принципи закріплюють у правових нормах.

Принципи права соціального забезпечення - це керівні ідеї, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання.

Значення принципів полягає в тому, що вони у стислому вигляді відображають найсуттєвіші ознаки права соціального забезпечення.

Класифікація принципів:

Загальні:

- Законодавче визначення умов та порядку здійснення соціального захисту.
- Поширення права соціального забезпечення на усіх громадян.
- Універсальність, множинність та диференціація видів соціального забезпечення.

Спеціальні:

- Суспільної доцільності соціального забезпечення відповідно до соціальних ризиків.
- Універсальності, диференціації та розмаїття видів соціального забезпечення.
- Незменшуваності змісту й обсягу соціальних виплат і послуг у разі прийняття нових законів.
- Безповоротності виплачених грошових сум та вартості наданих соціальних послуг.

3.5. Система права соціального забезпечення.

Система права соціального забезпечення - це сукупність об'єктивно-правових інститутів і норм, розміщених у структурно визначеній послідовності відповідно до специфіки суспільних відносин, що підлягають регулюванню.

У структурі права соціального забезпечення виділяють *загальну та особливу* частини.

Загальну частину формують правові норми, які визначають основні права громадян у галузі соціального забезпечення, державні соціальні стандарти та соціальні гарантії, принципи соціального забезпечення, організаційно-правові форми та види соціального забезпечення тощо.

Особливістю системи права соціального забезпечення є наявність *підгалузей права*, котрі об'єднують групи однорідних відносин. Можна виділити *підгалузь права загальнообов'язкового державного соціального страхування та право соціальної допомоги*. Кожна із підгалузей має свою загальну частину, свої принципи, проте вони перебувають у зоні дії загальних положень усієї галузі права соціального забезпечення. *До складу кожної із підгалузей входять правові інститути.*

Джерела права соціального забезпечення та їх **класифікація:**

- Закони.
- Укази Президента.
- Постанови Кабінету Міністрів України.
- Нормативно-правові акти міністерств, відомств та органів самоврядування.

- Нормативно-правові договори:
міжнародні договори;
генеральні, галузеві та регіональні угоди;
колективні договори.

Особливості джерел права соціального забезпечення.

- Відсутність єдиного кодифікованого акта, який врегулював би весь комплекс суспільних відносин, які становлять предмет права соціального забезпечення.
- Особливе місце серед джерел права соціального забезпечення належить актам Міністерства праці й соціальної політики України та органів страхування.
- Особливе значення законів про державний бюджет на поточний рік.

Класифікація джерел права соціального забезпечення.

За юридичною силою:

- закони загальні та спеціальні;
- підзаконні акти.

За сферою дії:

- загальні (закони, угоди, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств і відомств);
- локальні (нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування).

За видами відносин, які вони регулюють:

- загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- пенсійного забезпечення;
- надання допомог;
- надання пільг;
- соціального обслуговування.

Проблеми у правовому забезпеченні соціального захисту:

- Відсутність кодифікованого нормативно-правового акта.
- Неузгодженість великої кількості нормативно-правових актів.
- Фінансування галузі соціального захисту державою за залишковим принципом.
- Необхідність реформування нормативно-правових актів у сфері права соціального забезпечення.
- Покращення у співвідношенні понять «соціальний захист», «соціальна безпека», «соціальна захищеність».

4. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

План

- 4.1. Сутність та мета соціального захисту.
- 4.2. Моделі соціального захисту.
- 4.3. Соціальний захист як система управління соціальними ризиками.
- 4.4. Місце та роль соціального страхування у системі соціального захисту населення.
- 4.5. Єдиний соціальний внесок.

4.1. Сутність та мета соціального захисту.

У зв'язку з постійними трансформаціями в українському суспільстві існує потреба розкриття сутності соціального захисту. Термін **«соціальний захист»** виник у середині ХХ ст. та почав широко застосовуватися в міжнародно-правових актах та зарубіжній юридичній практиці. Виникнення цього поняття та його активне застосування пояснюються кардинальними змінами у соціальній політиці, які відбулися у багатьох країнах світу після Другої світової війни, та розумінням керівництва країн необхідності систематизувати різноманітні інститути соціальної сфери. Поняття «соціальний захист» є надзвичайно дискусійним. Його дослідженням займалися у різні часи такі вчені, як В. С. Андреев, В. А. Аралов, К. С. Батигін, Н. Б. Болотіна, Ж. А. Горбачова, І. В. Гушнін, Л. В. Забелін, М. Л. Захаров, Р. І. Іванова, А. В. Левшин, Е. Е. Мачульська, К. Ю. Мельник, М. І. Полупанов, С. М. Прилипко, І. М. Сирота, В. Ш. Шайхатдинов тощо.

Під *соціальним захистом у загальному сенсі* необхідно розуміти діяльність держави щодо встановлення та забезпечення соціально-економічних і соціально-культурних прав громадян. Це і охорона здоров'я, і забезпечення житлом, і здобуття освіти, й охорона материнства та дитинства, і матеріальне забезпечення непрацевдатних та інших громадян, що потребують підтримки, і соціальне обслуговування тощо. Під *соціальним захистом у вузькому сенсі* треба розуміти сукупність нормативно закріплених гарантій, спрямованих на вирівнювання становища громадян з іншими членами суспільства у випадках настання соціальних ризиків. У будь-якій країні завжди є найвразливіші соціальні групи, які потребують підвищеної уваги з боку суспільства та держави. Практика розвинених країн свідчить, що захист соціально вразливого населення повинен бути пріоритетним напрямом соціальної політики держави.

Соціальний захист - це невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства.

Метою соціального захисту є, з одного боку, надання кожному можливості вільно розвиватися, реалізувати себе, свої здібності через забезпечення гідного життєвого рівня, а з другого боку, дотримання стабільності в суспільстві, соціальної солідарності, підвищення загального добробуту населення.

Сьогодні виділяють три основні *підходи до аналізу поняття «соціальний захист»* і його складових:

- *політекономічний* - припускає дослідження сутності відносин, що входять у це поняття, їхніх взаємозв'язків, виділення принципів, видів і організаційно-правових форм соціального захисту;

- *методологічний* - передбачає розгляд соціального захисту як способу забезпечення соціальних прав і гарантій суспільства, регулювання соціальних відносин. Він розглядає соціальні послуги як з позиції суспільного блага, так і з позиції товару. *Відповідно до першої концепції соціальний захист сприймається як необхідне явище для всього суспільства, хоча видатки із соціального обслуговування перекладаються на забезпечену частину суспільства. Згідно з другою концепцією соціальні послуги можна купувати і продавати на ринку;*

- *інституційний* - припускає дослідження соціальних відносин з погляду суспільного інституту, в межах якого об'єкти можуть відстоювати власні інтереси.

4.2. Моделі соціального захисту.

Модель соціального захисту - це умовний візирець, аналог або стандарт соціального захисту, які використовують у соціальному страхуванні у розвинених країнах світу.

Кожна країна має свої характерні особливості системи соціального захисту населення, проте можна їх згрупувати за схожими рисами. Зокрема, більшістю науковцями прийнято виділяти наступні моделі соціального захисту населення: *континентальну, англосаксонську, скандинавську, південно-європейську, неоліберальну*. Проте необхідно відмітити, що серед науковців не має консенсусу, щодо кількості моделей, їх властивостей та належності країн (таблиця 3.1).

Основоположником **континентальної** системи соціального захисту населення був перший канцлер Німецької імперії Отто фон Бісмарк. Намагаючись зменшити соціальну напругу в суспільстві та не допустити революції, він вперше на загальнодержавному рівні запровадив соціальне страхування (пенсійне, медичне, на випадок інвалідності та нещасного випадку).

Характерною *рисою континентальної моделі є тісна взаємозалежність рівня соціального захисту від тривалості трудового стажу*. Отже, основою даної моделі є соціальне страхування, а всі соціальні виплати здійснюються з страхових внесків сплачених роботодавцями та застрахованими працівниками. Причому, континентальна модель передбачає прямопропорційну залежність, між величиною страхових виплат та сумою страхових внесків.

Нині, континентальна модель соціального захисту характерна для країн, що у 1880-ті роки належали до Німецької імперії, або межували з нею чи піддавались її геополітичному впливу, а саме Німеччина, Австрія, Угорщина, Бельгія, тощо. Проте необхідно відмітити що сучасна континентальна модель соціального захисту відійшла від класичного розуміння і формується не лише на соціальному страхуванні. Зокрема, малозабезпечені члени суспільства, які не мають трудового стажу з об'єктивних причин (вроджена інвалідність, статус біженця, тощо...), отримують соціальну допомогу, що фінансується з відповідних статей державного чи місцевих бюджетів. Отже, сучасний розвиток суспільства призводить до модифікації континентальної моделі соціального захисту, відступу від засад сформованих Отто фон Бісмарком, та збільшення частки бюджетного фінансування соціальної сфери.

Англосаксонська модель соціального захисту заснована Генрі Вільямом Беверіджем у Європі характерна для Великої Британії та Ірландії. Дана модель передбачає: *всезагальність (універсальність) соціального захисту*, тобто розповсюдження на всіх членів суспільства, які його потребують; одноманітність та уніфікацію соціальних послуг, що забезпечується стандартизацією та чіткою регламентацією методики нарахування та порядку отримання соціальних допомог, пенсій, субсидій, пільг тощо; національну солідарність фінансування соціального захисту.

Отже, англосаксонська модель передбачає фінансування соціального захисту населення з страхових фондів та державного і місцевих бюджетів. Зокрема, сімейні виплати і видатки на охорону здоров'я фінансуються із державного бюджету, а інші соціальні виплати покриваються страховими внесками працівників та роботодавців. Дана модель відрізняється від континентальної низькими соціальними виплатами з соціального страхування, при максимальному охопленні громадян соціальним забезпеченням.

В таких економічно розвинутих країнах як Данія, Швеція, Норвегія та Фінляндія сформувалась **скандинавська модель** соціального захисту, яка забезпечує соціальні гарантії високого рівня кожному громадянину. Дана модель *характеризується широким охопленням різних соціальних ризиків* та складних життєвих обставин, які потребують державної підтримки. Необхідні соціальні послуги та допомоги, гарантується усім мешканцям країни і не залежать повною мірою від сплачених страхових внесків.

Завдяки активній політиці перерозподілу доходів, в країнах *скандинавської моделі забезпечується високий рівень соціальних виплат*, проте для цього необхідна інституційна організація суспільства, податкова дисциплінованість, відданість принципам загального

державного добробуту. Фінансування системи соціального захисту у даній моделі забезпечується завдяки широкій базі та прогресивній шкалі оподаткування, а страхові внески роботодавців та працівників мають другорядне значення.

Необхідно відмітити, що для скандинавської моделі соціального захисту у її класичному вигляді, характерне добровільне страхування на випадок безробіття, яке керується профспілковими організаціями і не залежить від державної політики. Тобто працівники не сплачували страхові внески до соціальних фондів, а забезпечувались соціальним захистом за рахунок сплати прибуткового та інших податків.

Нині, у зв'язку з стрімким подорожчанням енергоресурсів, кризами спричиненими коронавірусом та військовими діями в Україні, у скандинавській моделі соціального захисту виокремилась тенденція зменшення соціальних видатків держави та зростання ролі соціального страхування.

Таблиця 4.1

Характеристика моделей соціального захисту населення

Модель	Характеристика	Країни
Континентальна	Базується на соціальному страхуванні, основними джерелом соціальних виплат є страхові внески роботодавців та працівників, існує прямопропорційна залежність між трудовим стажем працівника та рівнем його соціального захисту. Допускає мінімальну соціальну допомогу особам без страхового стажу.	Німеччина, Австрія, Угорщина, Бельгія...
Англосаксонська	Базується на універсальності та стандартизації соціального захисту населення, передбачає національну всеохопленість соціальними гарантіями з низькими соціальними виплатами, що фінансуються як з фондів соціального страхування так і з державного та місцевих бюджетів.	Велика Британія, Ірландія...
Скандинавська	Базується на значному перерозподілі доходів між багатими та бідними за рахунок прогресивної шкали оподаткування, забезпечує високий рівень соціальних гарантій для всіх громадян, соціальне страхування є другорядним проте його значення поступово зростає.	Данія, Швеція, Норвегія та Фінляндія...
Південно-європейська	Базується інститутах громадянського суспільства, де більшість функцій соціального захисту перекладені на сім'ю та родичів, характеризується низьким рівнем та асиметричністю соціальних видатків.	Італія, Іспанія, Греція, Португалія
Неоліберальна	Базується на соціальному партнерстві між роботодавцями та найманими працівниками за посередництва профспілок, держава втручається лише за потреби вирішити конфліктні ситуації чи забезпечити мінімальні соціальні гарантії.	Сполучені Штати Америки

Південно-європейська модель соціального захисту характерна для Італії, Іспанії, Греції та Португалії. Дана модель була створена останніми десятиліттями, вона досі розвивається і є перехідним етапом формування системи соціального захисту, *характеризується відносно низьким рівнем соціальних виплат, де більшість функцій соціального забезпечення перекладені на членів сім'ї та родичів*. Отже, громадські суспільні інститути та члени родини займають ключове значення в соціальному захисті, а держава здійснює пасивну соціальну політику орієнтовану на компенсацію зменшення доходів окремих соціальних верств чи категорій осіб. Також для південно-європейської моделі характерна асиметрія в структурі соціальних видатків. Зокрема, в Італії найбільша частину соціальних виплат складають пенсії (близько 15% від валового внутрішнього продукту за середньоєвропейської норми у 12%), а

на соціальну допомогу пов'язану з материнством, малозабезпеченістю, безробіттям виділяють лише 1% від ВВП, хоча по українським міркам, це теж солідна сума.

Неоліберальна модель соціального захисту характерна для Сполучених Штатів Америки, її суть полягає в *самостійному вирішенні проблем соціального захисту між роботодавцями та найманими працівниками*, шляхом укладання колективних договорів, формування корпоративних соціальних та пенсійних фондів, де права працівників відстоюються профспілками, а держава забезпечує мінімальні соціальні гарантії, контроль за їх виконанням та слугує арбітром при вирішенні конфліктних ситуацій.

4.3. Соціальний захист як система управління соціальними ризиками.

Під соціальним захистом у *загальному сенсі* належить розуміти діяльність держави щодо встановлення та забезпечення соціально-економічних і соціально-культурних прав громадян (таблиця 3.2). Це і охорона здоров'я, і забезпечення житлом, і здобуття освіти, й охорона материнства та дитинства, і матеріальне забезпечення непрацевдатних та інших громадян, що потребують підтримки, і соціальне обслуговування тощо. Під *соціальним захистом у вузькому сенсі* необхідно розуміти сукупність нормативно закріплених гарантій, спрямованих на вирівнювання становища громадян з іншими членами суспільства у випадку настання соціальних ризиків.

У будь-якій країні завжди є найвразливіші соціальні групи, які потребують підвищеної уваги з боку суспільства та держави. Практика розвинених країн свідчить, що захист соціально вразливого населення повинен бути пріоритетним напрямом соціальної політики.

Система соціального захисту населення - це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій і заходів, призначених для різних категорій населення, спрямований на підтримання гідного рівня життя, що ґрунтується на принципах людинолюбства і милосердя стосовно цієї категорії населення з боку держави і суспільства.

Соціально вразливі верстви населення - це індивіди або соціальні групи, у яких більша за інших ймовірність зазнати соціальних збитків від дії економічних, екологічних, техногенних та інших чинників сучасного життя.

До соціально вразливих категорій населення, що потребують першочергової допомоги з боку держави, *належать: пенсіонери, інваліди, сім'ї з дітьми, діти-сироти, молодь, безробітні, постраждалі від Чорнобильської катастрофи, малозабезпечене населення* тощо.

Щоб забезпечити ефективне здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист, зокрема, для надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, необхідно забезпечити:

- достатні ресурси, які давали б їм змогу жити на задовільному рівні та брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;
- інформацію про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості таких осіб їх використати;
- житло, пристосоване до їхніх потреб і стану здоров'я, або надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;
- медичне обслуговування та послуги, яких вимагає їхній стан здоров'я.

Однією з важливих функцій соціального захисту є уникнення соціального ризику.

Соціальні ризики - це обставини, що об'єктивно порушують життєдіяльність особи, які пов'язані із соціально-економічними чинниками в державі й за яких виникає необхідність у соціальному захисті.

Правовим підґрунтям визначення таких обставин є положення законодавства щодо соціального захисту. За змістом найчастіше виокремлюють такі *соціальні ризики, як непрацевдатність, безробіття (часткове безробіття), втрата годувальника та малозабезпеченість*.

Пом'якшення соціальних ризиків можна позначити як реалізацію соціальної безпеки. *Соціальна безпека є одним з основних завдань соціального захисту.*

Структура управління соціальними ризиками в системі соціального захисту

Рівень управління соціальними ризиками	Метод управління соціальними ризиками		
	Пряме фінансування	Страховання	Підтримка трудових доходів
Держава	Державне соціальне забезпечення	Соціальне страхування	Податкові пільги для груп і соціального ризику, встановлення мінімального розміру оплати праці (МРОТ)
Фірни (підприємства), громадські організації	Корпоративне соціальне забезпечення, благодійність	Особисте страхування в колективній формі	Податком пільги для юридичних та фізичних осіб за умови використання доходу на соціальні цілі
Родина (домашнє господарство)	Особисті заощадження	Особисте страхування в індивідуальній формі	Податкові пільги для громадян, які використовують дохід на індивідуальний захист від соціальних ризиків

Соціальні ризики можна охарактеризувати наявністю таких *ознак*:

- закріплені міжнародним та національним законодавствами як обставини, за умови настання яких особа потребує допомоги держави чи суспільства;
- є об'єктивними, тобто настають незалежно від волі особи і вона не може усунути їх самостійно;
- порушують звичний ритм життєдіяльності людини та спричиняють її матеріальну незабезпеченість;
- потенційно закономірні для кожної людини - настають обов'язково чи за певних умов.

4.4. Місце та роль соціального страхування у системі соціального захисту населення.

Система соціального захисту - це інтегрована цілісність соціального страхування, соціальної допомоги та гарантій, що орієнтована на сталий людський розвиток.

Фундамент для формування системи соціального страхування у нашій державі заклали Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, ухвалені 14 січня 1998 р. Цей Закон визначив принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

Відповідно до нього, **загальнообов'язкове державне соціальне страхування** - це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, встановлених законом.

Законом також передбачено такі **види** загальнообов'язкового державного соціального страхування: *пенсійне, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття*, інші види страхування, передбачені законами України.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках - члени їхніх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. **Страхувальниками** за

загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є *роботодавці та застраховані особи*, якщо інше не передбачено законами України.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є *страховий випадок*, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на утримання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Страховий ризик - обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їхніх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Страховий випадок - подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Не менш важливим елементом системи соціального захисту є державна соціальна допомога.

Соціальна допомога - це одна з основних форм підтримки суспільством осіб, чие матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим від межі забезпеченості, визначеної законодавством. Соціальна допомога буває: державною, благодійною, гуманітарною, грошовою або натуральною тощо.

Державна соціальна допомога - це гарантований державою рівень матеріальної підтримки громадян, тобто грошова виплата.

Соціальні послуги - це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їхньої життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

До суб'єктів, що надають соціальні послуги, належать:

- державні та комунальні спеціалізовані підприємства;
- установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування (державні та комунальні суб'єкти);
- юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку (недержавні суб'єкти);
- фізичні особи.

4.5. Єдиний соціальний внесок.

Єдиний соціальний внесок (ЄСВ) – це обов'язковий платіж до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, що сплачують підприємства та фізичні особи-підприємці з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Свого часу він замінив собою 4 окремих нарахування, які існували на фонд оплати праці працюючих: до Пенсійного фонду, до фондів страхування на випадок безробіття, до фонду із тимчасової втрати працездатності, до фонду від нещасних випадків на виробництві. Все це стало одним єдиним платежем – звідси й назва.

ЄСВ нараховується та сплачується за рахунок підприємства, а не працюючого. Його нарахування та сплата не зменшує зарплату працюючого. Для порівняння – ПДФО (18 %) та військовий збір (1,5 %), тобто утримання із зарплати – утримуються за рахунок зарплати працюючих та зменшують суму до виплати (таблиця 3.4).

Базою для нарахування ЄСВ для роботодавців є сума заробітної плати працюючих, що складається з:

- *основної заробітної плати* (оклад, оплата днів відрядження та ін.);
- *додаткової заробітної плати* (основна і додаткова відпустка, премії, надбавки, індексація зарплати, доплати за роботу в нічний час та ін.);
- *інших заохочувальних та компенсаційних виплат* (річні премії, матеріальна допомога систематичного характеру (наприклад, на оздоровлення педагогічним і науково-

педагогічним працівникам) та ін.).

Усі ці 3 складових і складають фонд оплати праці.

Не входять до фонду оплати праці, а отже, й **не є базою нарахування ЄСВ**:

- *матеріальна допомога* разового характеру (нецільова благодійна допомога, – про неї детальніше в цьому роз'ясненні ДПС), яка виплачується працівникам за їх проханням (заявою) через тимчасово скрутне матеріальне становище, сімейні обставини, хворобу чи інші потреби;

- *дивіденди*;

- *добові та інші компенсації витрат, що пов'язані з відрядженням*;

- *вихідна допомога при припиненні трудового договору*.

- *сума компенсації за невикористану відпустку звільненим працівникам*.

Також не входять до фонду оплати праці лікарняні (як за перші 5 днів, так і наступні за рахунок ФСС), та декретні, тобто допомога з тимчасової втрати працездатності. Однак, для цілей нарахування ЄСВ лікарняні прирівнюються до зарплати та входять в базу нарахування. Щодо декретних, то ЄСВ на них нараховується також, крім декретних осіб з інвалідністю інвалідів.

Таблиця 4.3

Нарахування ЄСВ станом на 01.01.2023 р.

Платники	Ставка
Підприємства, установи та організації, інші юридичні особи (трудові договори, цивільно-правові договори)	22 %
Підприємці (трудові договори, цивільно-правові договори)	22 %
Підприємства та підприємці на фонд оплати праці осіб з інвалідністю	8,41 %
Підприємства та організації громадських організацій осіб з інвалідністю, в яких кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50% загальної чисельності працюючих	5,5 %
Підприємства та організації всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю, зокрема товариств УТОГ та УТОС, у яких кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50% загальної чисельності працюючих	5,3 %

По ЄСВ також є **мінімальні та максимальні обмеження**, які наведено у таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Обмеження нарахування ЄСВ станом на 01.01.2023 р.

Місяці	База ЄСВ		Нарахований ЄСВ 22%	
	мінімальна, грн.	максимальна, грн.	мінімальний, грн.	максимальний, грн.
січень-грудень 2023	6700 (мінімальна заробітна плата)	100500(6700*15)	1474(6700*0,22)	22110(100500*0,22)

У загальному випадку (крім виплат інвалідам) ЄСВ розраховується:

$$\text{ЄСВ} = \text{Заробітна плата та прирівняні виплати} \times \text{ставку ЄСВ} \quad (4.1)$$

Мінімальна база ЄСВ не застосовується у таких випадках:

- працівник перебуває у трудових відносинах неповний місяць – прийнятий не в перший робочий день місяця й звільнений не в останній;

- працівник є зовнішнім сумісником;

нарахування ЄСВ особам з інвалідністю, коли застосовуються знижені ставки ЄСВ (8,41%, 5,5%, 5,3%);

- працівнику за місяць не було нараховано взагалі ніяких зарплатних або прирівняних до них виплат: ні зарплати, ні лікарняних, ні відпускних, ні декретних, тобто нічого. Наприклад, працівник весь місяць був у відпустці за власний рахунок.

5. ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ

План

- 5.1. Прості та складні відсотки, дисконтування.
- 5.2. Показники та критерії оцінки ефективності проєктів.
- 5.3. Точка беззбитковості проєкту.
- 5.4. Приклад порівняння фінансової ефективності проєктів.

5.1. Нарахування простих та складних відсотків, дисконтування.

Майбутня вартість (Future Value) грошей являє собою ту суму, у яку перетворюються інвестовані в даний момент кошти через визначений період часу з врахуванням визначеної процентної ставки. Визначення майбутньої вартості грошей зв'язано з процесом **нарощення (compounding)** початкової вартості, що являє собою поетапне збільшення вкладеної суми шляхом приєднання до первісного її розміру суми процентних платежів. В інвестиційних розрахунках процентна ставка платежів застосовується не тільки як інструмент нарощення вартості коштів, але і як вимірник ступеня прибутковості інвестиційних операцій.

Теперішня вартість (Present Value) грошей являє собою суму майбутніх грошових надходжень, приведених до теперішнього моменту часу з врахуванням визначеної процентної ставки. Визначення теперішньої вартості грошей зв'язано з процесом **дисконтування (discounting)**, майбутньої вартості, що являє собою операцію зворотну нарощенню. Дисконтування використовується в багатьох задачах аналізу інвестицій.

Отже, ту саму суму грошей можна розглядати з двох позицій:

- а) з позиції її теперішньої вартості;
- б) з позиції її майбутньої вартості.

Причому, арифметично вартість грошей у майбутньому завжди вище.

Тому при дисконтуванні та компаундингу необхідним є використання двох понять з відповідними позначеннями:

У процесі аналізу інвестиційних рішень прийнято використовувати складні відсотки.

Складним відсотком називається сума доходу, що утворюється в результаті інвестування грошей за умови, що сума нарахованого простого відсотка не виплачується наприкінці кожного періоду, а приєднується до суми основного внеску й у наступному платіжному періоді сама приносить дохід. Процес нарощення первісної вартості грошей називається **компаундингом**.

$$\text{Простий відсоток:} \quad FV = PV * (1 + i * n) \quad , \quad (5.1)$$

$$\text{Складний відсоток:} \quad FV = PV * (1 + i)^n \quad , \quad (5.2)$$

де PV - теперішня вартість грошей;

FV - майбутня вартість грошей.

n - роки;

i - ставка дисконту(відсоток).

Дисконтування – це процес обернений до нарахування складних відсотків.

При оцінці ефективності проєкту порівняння поточних та майбутніх витрат та вигід здійснюється шляхом приведення (дисконтування) їх реальної грошової вартості до початкового періоду (періоду прийняття рішення, базового періоду).

Основою дисконтування є поняття «часової переваги» або зміни цінності грошей у часі. Це означає, що *раніше одержані гроші мають більшу цінність, ніж гроші, одержані пізніше*, що зумовлюється зростанням ризиків і невизначеності у часі.

Дисконтування означає перерахунок вигід і витрат для кожного розрахункового періоду за допомогою норми (ставки) дисконту. При дисконтуванні за допомогою приведеної

процентної ставки, що визначається альтернативними інвестиційними можливостями, здійснюється розрахунок відносної цінності однакових грошових сум, одержуваних або сплачуваних у різні періоди часу.

Дисконтування ґрунтується на використанні техніки складних процентів. Приведення до базисного періоду витрат і вигід t -го розрахункового періоду проекту зручно здійснювати через їх множення на **коефіцієнт дисконтування** K_d , що визначається для постійної норми дисконту i :

$$K_d = \frac{1}{(1+i)^t} \quad , \quad (5.3)$$

де t - номер кроку розрахунку;

i - ставка дисконту.

З погляду інвесторів, сума, яку вони одержать колись у майбутньому, має тим меншу цінність, чим довше її доводиться чекати, оскільки більшою буде сума втрачених за період очікування доходів. Результат порівняння двох проектів з різним розподілом витрат і вигід у часі може істотно залежати від норми дисконту.

5.2. Показники та критерії оцінки ефективності проектів.

Використання критеріїв ефективності проектів допомагає аналітикові прийняти, схвалити або змінити проект. Вибір конкретного критерію для висновку про ефективність проекту залежить від певних чинників - наявної ринкової перспективи, існування обмежень на ресурси для фінансування проекту, коливань грошових потоків та можливості одержання прибутку.

Одним з найвідоміших і найуживаніших критеріїв - є **чиста теперішня вартість (ЧТВ або NPV)**, що є дисконтованою цінністю проекту (**різниця між сумою дисконтованих вигід та сумою дисконтованих витрат**). *Тобто ЧТВ дорівнює різниці усіх вигід і витрат приведених до теперішньої вартості.*

Для розрахунку ЧТВ проекту необхідно визначити ставку дисконту (i), використати її для дисконтування потоків витрат та вигід по кожному періоду і підсумувати дисконтовані вигоди й витрати (витрати зі знаком мінус).

Ставка дисконту звичайно є ціною капіталу для інвестора, якщо капітал власний то ставка дисконту рівна **відсотку депозиту** у банку, якщо капітал запозичений то ставка дисконту рівна **відсотку кредиту** в банку.

Якщо ЧТВ позитивна, то проект можна рекомендувати для фінансування. Якщо ЧТВ дорівнює нулю, то надходжень від проекту вистачить лише для відшкодування вкладеного капіталу, тобто проект вийшов на самоокупність, але не принесе прибутку. Якщо ЧТВ менша нуля - проект реалізовувати не доцільно.

Розрахунок ЧТВ здійснюється за такими формулами:

$$NPV = \sum_{t=0}^n \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) = \sum_{t=1}^n \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) - I \quad , \quad (5.4)$$

$$NPV = \sum_{t=0}^n \left(\frac{B_t}{(1+i)^t} \right) - \sum_{t=0}^n \left(\frac{C_t}{(1+i)^t} \right) \quad , \quad (5.5)$$

де B_t - вигоди проекту в рік t ;

C_t - витрати на проект у рік t ;

i - ставка дисконту;

n - тривалість (строк життя) проекту;

I - сума початкових інвестицій.

Основна перевага **ЧТВ** полягає в тому, що всі розрахунки проводяться на основі грошових потоків, а не чистих доходів. Окрім того, ефективність головного проекту можна оцінити шляхом підсумування **ЧТВ** його окремих підпроектів. Це дуже важлива властивість, яка дає змогу використовувати **ЧТВ** як основний критерій при аналізі інвестиційних проектів.

Основний недолік **ЧТВ** полягає в тому, що її розрахунок вимагає детального прогнозу грошових потоків на строк життя проекту. Часто робиться припущення про постійність ставки дисконту. Чим **ЧТВ** більше тим доцільніше реалізовувати проект.

Внутрішня норма рентабельності IRR (внутрішня ставка рентабельності, внутрішня ставка доходу, внутрішня норма прибутковості) проекту дорівнює ставці дисконту, при якій сумарні дисконтовані вигоди дорівнюють сумарним дисконтованим витратам, тобто **IRR** є ставкою дисконту, при якій **NPV** проекту дорівнює нулю. **IRR** дорівнює максимальному проценту за позиками, який можна платити за використання необхідних ресурсів, залишаючись при цьому на беззбитковому рівні.

Розрахунок **IRR** проводиться методом послідовних наближень величини **NPV** до нуля при різних ставках дисконту за формулою:

$$\sum_{t=0}^n \frac{(B_t - C_t)}{(1 + i)^t} = 0, \quad (5.6)$$

На практиці **IRR** визначають так:

$$IRR = A + a*(B - A)/(a - b), \quad (5.7)$$

де **A** - величина ставки дисконту, при якій **NPV** позитивна;

B - величина ставки дисконту, при якій **NPV** негативна;

a - величина позитивної **NPV**, при величині ставки дисконту **A**;

b - величина негативної **NPV**, при величині ставки дисконту **B**.

Якщо значення **IRR** проекту для приватних інвесторів більше за існуючу ставку рефінансування банків, а для держави - за нормативну ставку і більше за **IRR** альтернативних проектів, то проект може бути рекомендований для фінансування.

Застосування **IRR** неможливе для вибору альтернативних проектів різного масштабу, тривалості та неоднакових часових проміжків. Чим **IRR** більше тим доцільніше реалізовувати проект.

Коефіцієнт вигід/витрат BCR - це відношення дисконтованих вигід до дисконтованих витрат. **BCR** тісно пов'язаний з **NPV**. Якщо **NPV** позитивна, то й **BCR** більше одиниці і навпаки. Якщо **BCR** більше одиниці, то проект ефективний, якщо **BCR** менше одиниці, то проект неефективний. Розраховується за формулою:

$$BCR = \sum_{t=0}^n \left(\frac{B_t}{(1 + i)^t} \right) / \sum_{t=0}^n \left(\frac{C_t}{(1 + i)^t} \right), \quad (5.8)$$

Якщо **BCR > 1**, то проект можна рекомендувати для фінансування. Якщо **BCR = 1**, то проект самоокупний, але не принесе прибутку. Якщо **BCR < 1** - проект реалізовувати не доцільно.

Коефіцієнт може давати неправильні результати при виборі взаємовиключних проектів, не показує фактичну величину чистих вигід. Перевага критерію - в можливості швидкого з'ясування його значення для оцінки впливу на результати проекту. Чим **BCR** більше тим доцільніше реалізовувати проект.

Індекс прибутковості PI - це відношення суми приведених(дисконтованих) ефектів до величини початкових інвестицій. Чим **PI** більше тим доцільніше реалізовувати проект.

Розраховується за формулою:

$$PI = \sum_{t=1}^n \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) / I, \quad (5.9)$$

Період (термін) окупності проекту (РВР) вказує кількість років, потрібних для відшкодування капітальних витрат проекту з чистих сумарних доходів проекту. Критерій прямо пов'язаний з відшкодуванням капітальних витрат у найкоротший період часу і не сприяє проектам, які дають великі вигоди лише згодом. Він не може слугувати за міру прибутковості, оскільки грошові потоки після строку окупності не враховуються. Розрахунок РВР робиться за формулою:

$$PBR = I / \left(\sum_{t=1}^n \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) / n \right), \quad (5.10)$$

При розрахунку показника у знаменнику - середньорічна величина грошового потоку.

5.3. Точка беззбитковості проекту.

Точка беззбитковості проекту характеризує такий обсяг виробництва й реалізації продукції(послуг), якому відповідає нульовий прибуток підприємства - виручка від реалізації продукції дорівнює валовим(загальним) витратам на її виробництво та реалізацію.

Розрахунок точки беззбитковості зводиться до визначення мінімального обсягу реалізації продукції (у разі незмінних цін та умовно-постійних витрат), за якого підприємство може забезпечити беззбиткову операційну діяльність у короткостроковому періоді. Цей метод побудований на тезі, що зі зростанням обсягів реалізації умовно-постійні витрати на одиницю продукції зменшуються. Аналізувати точку беззбитковості можна за допомогою графіка.

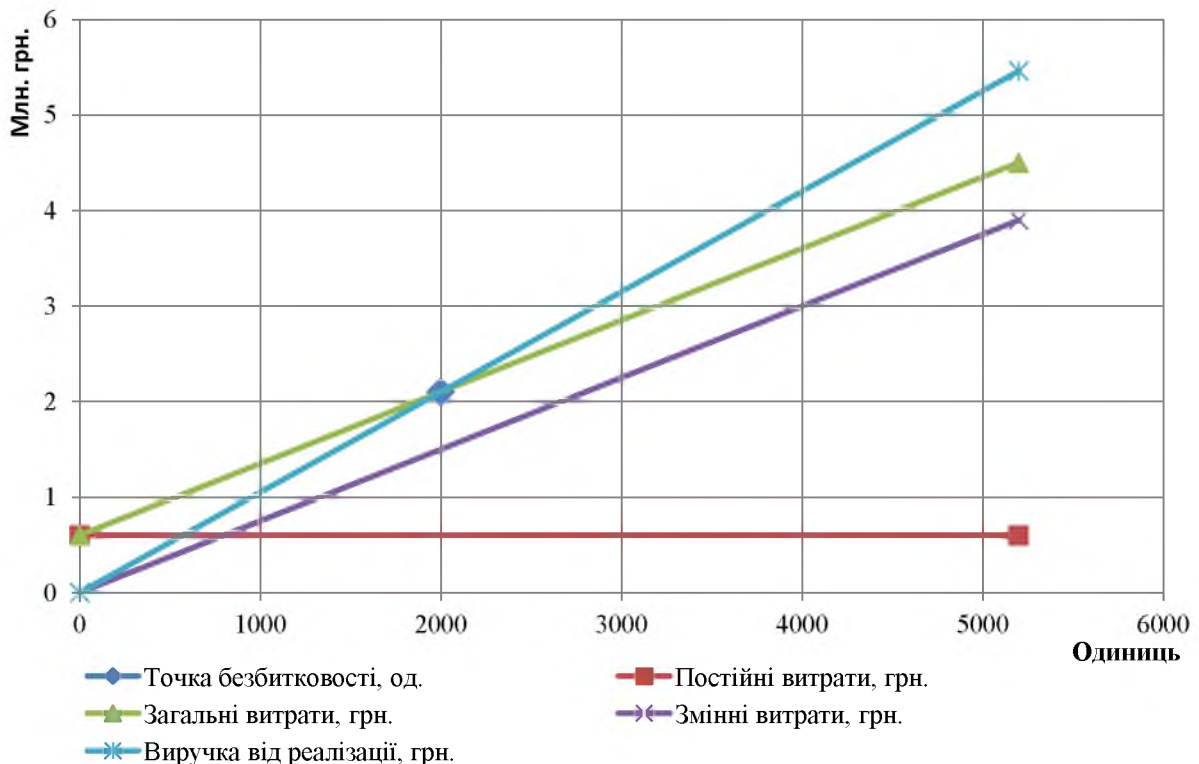

Рис. 5.1. Точка беззбитковості

За ступенем залежності від обсягів діяльності витрати поділяються на змінні та постійні.

Змінні витрати змінюються разом зі зміною обсягу виробництва.

Постійні – це витрати, абсолютна величина яких залишається постійною при зміні обсягу виробництва.

Неодмінним елементом аналізу точки беззбитковості є розрахунок **маржинального прибутку (суми покриття) на весь обсяг реалізації** - різниці між виручкою від реалізації продукції та умовно-змінними витратами. Даний показник характеризує частину виручки, яка спрямовується на заміщення умовно-постійних витрат і формування прибутку від реалізації. Його можна розрахувати як на весь обсяг реалізації, так і на одиницю продукції. За допомогою суми покриття обчислюють приріст прибутку від випуску та реалізації кожної додаткової одиниці продукції.

Додатна різниця між фактичною виручкою від реалізації та виручкою від реалізації, що відповідає точці беззбитковості, називається **зоною безпеки**. На цю різницю підприємство може знизити обсяги реалізації або підвищити рівень витрат без загрози зазнати збитків. Зауважимо, що кожне підприємство має прагнути розширити зону безпеки, оскільки чим вона менша тим більший ризик одержання збитків.

Маржинальний прибуток на одиницю продукції - різниця між ціною продажу і умовно-змінними витратами на один виріб($p-v$), є величиною, постійною для будь-якого обсягу (в достатніх границях).

На практиці точку беззбитковості, як правило, знаходять, обчислюючи в ній виручку від реалізації або кількості реалізованої продукції. З цією метою застосовують такі формули:

$$B = \frac{F}{1 - \frac{v}{p}}, \quad (5.11)$$

$$O = \frac{F}{p - v}, \quad (5.12)$$

де B - виручка від реалізації в точці беззбитковості, грн.;

O - обсяг продукції в точці беззбитковості шт.,

F — умовно-постійні витрати на випуск товарної продукції, грн.;

p - ціна одиниці продукції, грн.;

v - умовно-змінні витрати на одиницю продукції, грн.

5.4. Приклад порівняння фінансової ефективності проектів.

Розглядаючи доцільність впровадження певного проекту, слід розрізняти його *фінансову та економічну ефективність*. **Економічна ефективність** є ширшим поняттям і включає в себе *фінансову, соціальну, маркетингову, технічну, інституційну, екологічну і соціальну* складові. Тобто, іноді фінансово не привабливі проекти є економічно доцільними за рахунок інших складових, наприклад створення нових робочих місць, розбудови місцевої інфраструктури, покращення екологічної ситуації, поповнення бюджету, зняття соціальної напруги тощо... Крім того, **суб'єктом фінансового аналізу проекту**, як правило є інвестор, якого цікавлять лише прибутки, а економічного – держава, органи місцевого самоврядування, громадські організації, яких цікавить комплексний ефект від реалізації того чи іншого проекту. Розглянемо фінансовий аналіз проекту з позиції інвестора.

Прийняття рішення щодо ухвалення певного проекту залежить від різних факторів. Зокрема, ринкових перспектив обмежень на ресурси для фінансування проекту, коливання чистих потоків, можливості одержання пільг під час придбання ресурсів тощо...

Розглянемо приклад порівняння фінансової ефективності двох проектів та застосування до них відповідних критеріїв (Таблиця 1-2).

Проект А, дано: суму початкових інвестицій (I) – 18 млн. грн.; ставку дисконту (i) – 26 % ;

термін реалізації проекту (t) – 5 років; вигоди від реалізації проекту за п'ять років (B_t) – 16, 32, 25, 38, 26 млн. грн. відповідно; витрати від реалізації проекту за п'ять років (B_t) – 11, 15, 27, 14, 21 млн. грн. відповідно.

Проект Б, дано: суму початкових інвестицій (I) – 10 млн. грн.; ставку дисконту (i) – 26 % ; термін реалізації проекту (t) – 5 років; вигоди від реалізації проекту за п'ять років (B_t) – 14, 16, 19, 18, 24 млн. грн. відповідно; витрати від реалізації проекту за п'ять років (B_t) – 9, 11, 10, 12, 15 млн. грн. відповідно.

Необхідно порівняти фінансову ефективність даних проектів, визначити кращого з них, порахувавши їх чисту теперішню вартість (NPV), коефіцієнт вигід витрат (BCR), індекс прибутковості (PI), період окупності (PBR) та внутрішню норму рентабельності (IRR).

Таблиця 1

Проект А.

t	Вигоди, млн. грн.	Інвестиції/ Витрати млн. грн.	Коефіцієнт дисконтування, 26 %	Теперішня вартість вигод (дисконтована, 26%)	Теперішня вартість витрат (дисконтована, 26%)	Грошовий потік теперішня вартість, 26%	Коефіцієнт дисконтування, 50 %	Грошовий потік теперішня вартість, 50 %
1	2	3	5	6=2*5	7=3*5	8=6-7	9	10=2*9-3*9
0		18	1,00	0,00	18,00	-18,00	1,00	-18,00
1	16	11	0,79	12,70	8,73	3,97	0,67	3,33
2	32	15	0,63	20,16	9,45	10,71	0,44	7,56
3	25	27	0,50	12,50	13,50	-1,00	0,30	-0,59
4	38	14	0,40	15,08	5,55	9,52	0,20	4,74
5	26	21	0,31	8,19	6,61	1,57	0,13	0,66
Σ				68,63	61,84	6,77		-2,30

Розрахунки проведемо за допомогою таблиць Microsoft Excel, але для наочності, підставимо дані у формули.

$$NPV(A) = \sum_{t=0}^5 \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) =$$

$$=(0-18)*1+(16-11)*0,79+(32-15)*0,63+(25-27)*0,5+(38-14)*0,4+(26-21)*0,31=6,77$$

$$BCR(A) = \sum_{t=0}^5 \left(\frac{B_t}{(1+i)^t} \right) / \sum_{t=0}^5 \left(\frac{B_t}{(1+i)^t} \right) =$$

$$=(16*0,79+32*0,63+25*0,5+38*0,4+26*0,31) / (18*1+11*0,79+15*0,63+27*0,5+14*0,4+21*0,31)=1,11$$

$$PI(A) = \sum_{t=1}^5 \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) / I =$$

$$=(3,97+10,71-1+9,52+1,57)/18=1,38$$

$$PBR(A) = I / \left(\sum_{t=1}^5 \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) / n \right) =$$

$$= 18 / ((3,97 + 10,71 - 1 + 9,52 + 1,57) / 5) = 3,63 \text{ (р.)}$$

$$IRR(A) = A + a(B - A) / (a - b) = 26 + 6,77 * (50 - 26) / (6,77 - -2,3) = 43,91 \%$$

Де:

A - величина ставки дисконту, при якій NPV позитивна;

B - величина ставки дисконту, при якій NPV негативна;

a - величина позитивної NPV, при величині ставки дисконту A;

b - величина негативної NPV, при величині ставки дисконту B.

Таблиця 2

Проект Б.

t	Вигоди, млн. грн.	Інвестиції/ Витрати млн. грн.	Коефіцієнт дисконтування, 26%	Теперішня вартість вигод (дисконтована, 26%)	Теперішня вартість витрат (дисконтована, 26%)	Грошовий потік теперішня вартість, 26%	Коефіцієнт дисконтування, 60%	Грошовий потік теперішня вартість, 60%
1	2	3	5	6=2*5	7=3*5	8=6-7	9	10=2*9-3*9
0		10	1,00	0,00	10,00	-10,00	1,00	0,00
1	14	9	0,79	11,11	7,14	3,97	0,63	8,75
2	16	11	0,63	10,08	6,93	3,15	0,39	6,25
3	19	10	0,50	9,50	5,00	4,50	0,24	4,64
4	18	12	0,40	7,14	4,76	2,38	0,15	2,75
5	24	15	0,31	7,56	4,72	2,83	0,10	2,29
Σ				45,39	38,55	6,83		-0,95

$$NPV(B) = \sum_{t=0}^5 \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) =$$

$$= (0-10)*1 + (14-9)*0,79 + (16-11)*0,63 + (19-10)*0,5 + (18-12)*0,4 + (24-15)*0,31 = 6,83$$

$$BCR(B) = \sum_{t=0}^5 \left(\frac{B_t}{(1+i)^t} \right) / \sum_{t=0}^5 \left(\frac{C_t}{(1+i)^t} \right) =$$

$$= (14*0,79 + 16*0,63 + 19*0,5 + 18*0,4 + 24*0,31) /$$

$$(10*1 + 9*0,79 + 11*0,63 + 10*0,5 + 12*0,4 + 15*0,31) = 1,18$$

$$PI(B) = \sum_{t=1}^5 \left(\frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) / I =$$

$$= (3,97 + 3,15 + 4,5 + 2,38 + 2,83) / 10 = 1,68$$

$$PBR(B) = 1 / \left(\sum_{t=1}^5 \frac{B_t - C_t}{(1+i)^t} \right) / n =$$

$$= 10 / ((3,97 + 3,15 + 4,5 + 2,38 + 2,83) / 5) = 2,97 \text{ (р.)}$$

$$IRR(B) = A + a(B - A) / (a - b) = 26 + 6,83 * (60 - 26) / (6,83 - 0,95) = 55,85 \%$$

З проведених розрахунків робимо наступні **висновки**:

Чиста теперішня вартість в обох проектах є більшою нуля, отже ці проекти є ефективними, але у Проекті Б NPV більша (6,83 > 6,77). Тому, по даному критерію доцільно реалізувати інвестиційний проект Б.

Коефіцієнт вигід витрат в обох проектах є більшим одиниці, отже ці проекти є ефективними, але у проекті Б BCR більший (1,18 > 1,11). Тому, по даному критерію доцільно реалізувати інвестиційний проект Б.

Індекс прибутковості в обох проектах є більшим одиниці, отже ці проекти є ефективними, але у проекті Б PI більший (1,68 > 1,38). Тому, по даному критерію доцільно реалізувати інвестиційний проект Б.

Період окупності в обох проектах є меншим терміну їх реалізації (5 років), отже ці проекти є ефективними, але у проекті Б PBR є меншим чим у проекті А (2,97 < 3,63). Тому, по даному критерію доцільно реалізувати інвестиційний проект Б.

Внутрішня норма рентабельності в обох проектах є більшою за ставку дисконту, отже ці проекти є ефективними, але у проекті Б IRR більша (55,85 > 43,91). Тому, по даному критерію доцільно реалізувати інвестиційний проект Б.

Отже, згідно усіх критеріїв, обидва проекти є ефективними та доцільними для реалізації, але за умов альтернативності чи обмеженості ресурсів з позиції фінансового аналізу доцільно реалізувати проект Б.

Таким чином, чиста теперішня вартість проекту, коефіцієнт вигід витрат, індекс прибутковості, внутрішня норма рентабельності та період окупності є найбільш вживаними та досконалими показниками, що об'єктивно характеризують фінансову ефективність інвестиційного проекту, та дають змогу порівнювати альтернативні варіанти вкладання коштів в реалізацію того чи іншого проекту.

6. МАТЕРІАЛЬНИЙ ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ

План

- 6.1. Поняття, сутність та складові добробуту населення.
- 6.2. Аналіз динаміки співвідношення державних соціальних стандартів в Україні.
- 6.3. Вплив відносин власності на добробут.
- 6.4. Система показників рівня та якості життя населення.
- 6.5. Соціально-економічний потенціал сім'ї як чинник добробуту.

6.1. Поняття, сутність та складові добробуту населення.

Поняття, сутність та показники добробуту населення.

Добробут - це забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними, соціальними, духовними благами, тобто предметами, послугами й умовами, що задовольняють певні людські потреби. Залежить від рівня розвитку виробничих сил, характеру виробничих відносин, міри розвитку суспільства загалом. Добробут виражається системою показників, що характеризують рівень життя. Він є наслідком задоволення базових потреб, відчуття сенсу життя у людей та можливості досягнення важливої для них особистої мети та участі у суспільному житті. Усе вищезазначене повинно підтримуватися умовами, серед яких міцне здоров'я, фінансова забезпеченість, наявність оплачуваної роботи, суспільна взаємодопомога, можливість стати членом суспільної групи, щоб проявити свої інтереси, а також здорове та приємне середовище існування.

Добробут є одним із показників якості життя населення.

Дослідження методологічних засад вимірювання добробуту в економічній науці здійснювалось у кількох контекстах:

Вимірювання суспільного добробуту. Це завдання виконується в межах економічного добробуту, переважно за допомогою аналізу поточного стану і динаміки ВВП та нерівності розподілу багатства (доходів).

Вимірювання якості розвитку. Цей підхід передбачає розроблення таких методик оцінювання якості життєдіяльності, які вимірюють результат забезпеченості благами для людського або соціального капіталу.

Вимірювання рівня та якості життя здійснюються за допомогою факторів, які зумовлюють доступність благ, та через визначення кількості благ у індивіда.

Для якісної оцінки рівня життя та добробуту існує *система показників*:

- інтегральні показники, до яких належать макроекономічні, демографічні показники економічної активності та пенсійного забезпечення населення;
- показники матеріальної забезпеченості населення, в які входять доходи населення;
- нерівність у розподілі доходів між окремими групами населення;
- показники бідності населення;
- соціальна напруженість;
- житлові умови населення.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) України— вартість кінцевої продукції (товарів і послуг), виробленої резидентами **України** за певний період часу. Розрізняють *номінальний* і *реальний ВВП*. **Номінальний**, або *абсолютний ВВП* визначається в поточних (фактичних) цінах даного року. **Реальний ВВП** (з поправкою на інфляцію) визначається в цінах попереднього (або будь-якого іншого базового) року. У реальному ВВП, таким чином, враховується, в якій мірі зростання ВВП виявляється реальним зростанням виробництва, а не зростанням цін (табл. 6.1).

Фактори, що пливають на рівень заробітної плати:

- Попит і пропозиція у конкретному сегменті праці -ринки праці істотно фрагментовані, оскільки в кожній сфері вимоги до досвіду працівника дуже специфічні.
- Відмінність у рівні освіти - працівники з високим рівнем освіти в середньому заробляють більше.
- Державні й регіональні відмінності - зарплата є частиною створеного національного

доходу, що розподіляється як плата за працю.

- Інші фактори - рівень ризику, пов'язаний з виконанням певної роботи, тягар праці, участь у профспілках, регулювання зарплати

Таблиця 6.1

Валовий внутрішній продукту України з 2012 по 2022 рр., млн. грн.

Рік	Номінальний ВВП (у фактичних цінах)	Реальний ВВП (в цінах попереднього року)	Різниця (реальний – номінальний)	
			+, -	%
2012	1408889	1304064	-104825	-7,4%
2013	1454931	1410609	-44322	-3,0%
2014	1566728	1365123	-201605	-12,9%
2015	1979458	1430290	-549168	-27,7%
2016	2383182	2034430	-348752	-14,6%
2017	2982920	2445587	-537333	-18,0%
2018	3558706	3083409	-475297	-13,4%
2019	3974564	3675728	-298836	-7,5%
2020	4194102	3818456	-375646	-9,0%
2021	5459574	4363582	-1095992	-20,1%

Показники диференціації доходів:

- *Децильний коефіцієнт диференціації доходів* - співвідношення мінімального рівня доходів (витрат) серед 10 % найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів (витрат) серед 10 % найменш забезпеченого населення.

- *Крива Лоренца* - кумулятивний розподіл чисельності населення та відповідних цій чисельності доходів (витрат). Таким чином, вона відображає співвідношення часток усіх доходів (витрат) і часток усіх їх отримувачів (усіх тих, хто здійснював витрати), наприклад за умовою рівномірного розподілу витрат, тобто 10 % населення роблять 10 % усіх витрат, 20 % — п'яту частину, 50 % — половину і т. д. Цей розподіл має вигляд лінії — діагоналі квадрата зі сторонами від 0 до 100 %. Нерівномірний розподіл характеризується кривою Лоренца (лінією фактичного розподілу), яка знаходиться тим далі від діагоналі квадрата, чим більша диференціація (рис. 6.1).

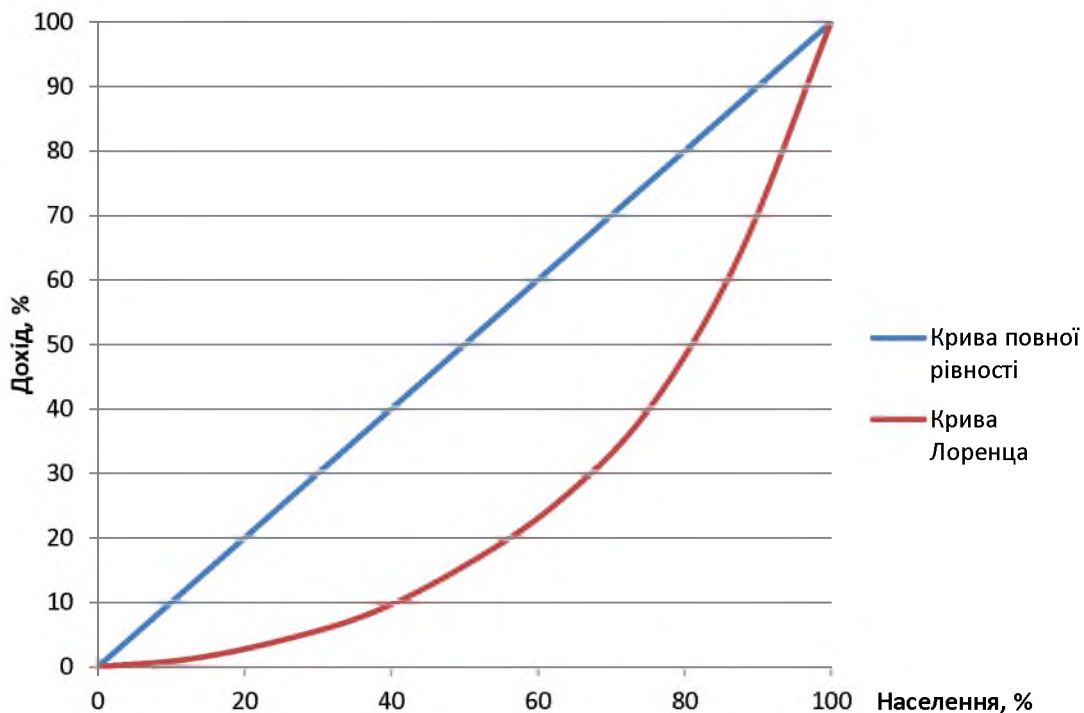

Рис. 6.1. Крива Лоренца

- *Коефіцієнт Джині* - показник нерівності в розподілі доходів, який дорівнює відношенню площі фігури, що утворюється між кривою Лоренца і лінією абсолютної рівності, до площі трикутника, що утворюється лінією абсолютної рівності і координатними осями. Коливається в діапазоні між 0 (у випадку абсолютної рівності) і 1 (у випадку абсолютної нерівності, коли всі доходи суспільства зосереджені у одного індивіда) чи 100 (якщо використовується шкала від 0 до 100%).

6.3. Аналіз динаміки співвідношення державних соціальних стандартів в Україні.

Споживчий кошик - набір товарів, що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім'ї.

Продовольчий кошик - набір їжі (тільки їжі), що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людиною або сім'єю.

Використовується для розрахунку мінімального споживчого бюджету (прожиткового мінімуму), виходячи із вартості споживчого кошика в актуальних цінах.

До державних соціальних стандартів належать:

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи - фізіологічний та соціальний. *Фізіологічний мінімум* — це вартісне вираження матеріальних цінностей, конче необхідних для існування людини. В світовій практиці він становить 85-87 % загального прожиткового мінімуму, а решта припадає на *соціальну частину* - певний набір духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя.

Прожитковий мінімум повинен забезпечувати приблизно такі пропорції: харчування повинно становити 45,1 %, непродовольчі товари - 39 %, послуги - 13,2 %, податки і збори 2,7 %.

Мінімальна заробітна плата є тією найнижчою оплатою праці, що роботодавці можуть легально платити своїм працівникам. Тобто це та планка, нижче якої працівники не мають права продавати свою працю. Співвідношення мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму в Україні наведено у табл. 6.2.

Так з 2010 по 2023 року курс долара до гривні зріс в 4,58 рази, прожитковий мінімум в 3,14 рази, а мінімальна заробітна плата в 7,2 рази. Проте у доларовому еквіваленті відбулося зростання мінімальної заробітної плати з 126 \$ в 2011 році до 183 \$ (+45,2%) в 2023 році і зменшення прожиткового мінімуму з 112 \$ в 2011 році до 71 \$ (-36,6%) в 2023 році. Дана ситуація пояснюється випереджаючим зростанням мінімальної заробітної плати у порівнянні з прожитковим мінімумом, що зумовлено зацікавленістю державних органів управління у зростанні надходжень від відрахувань єдиного соціального внеску (22% до фонду оплати праці), та не бажанням збільшувати соціальні витрати прив'язані до прожиткового мінімуму.

Необхідно відмітити, значне падіння державних соціальних стандартів в доларовому еквіваленті у 2015-2016 роках, зокрема мінімальна заробітна плата зменшилася на 43% і 23% відповідно, а прожитковий мінімум зменшився на 49% і 25% відповідно, що зумовлено значними інфляційними процесами викликаними зміною політичної ситуації, анексією Криму та початком бойових дій на сході країни.

На рисунку 6.2 зображена динаміка співвідношення у доларовому еквіваленті прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати за останні десять років. Зокрема, протягом 2011-2014 років спостерігалось незначне зростання з 89% у 2010 до 97% у 2014 році, а з 2015 року до 2023 року відбулось стрімке падіння з 85% до 39%. Даний графік чітко відображає загальну тенденцію до зубожіння української нації, та пояснюється не відповідністю прожиткового мінімуму реальними потребам населення, зокрема, цінам на продукти харчування, житлово-комунальні послуги, тощо.

Динаміка та співвідношення державних соціальних стандартів, станом на 1 січня відповідного року.

Рік	Курс грн. за дол.	Мінімальна заробітна плата (МЗП)						Прожитковий мінімум (ПМ) загальний показник						ПМ/МЗП
		грн.	+,-	%	дол.	+,-	%	грн.	+,-	%	дол.	+,-	%	
2011	7,96	1004	82	9	126	11	9	894	69	8	112	9	9	89
2012	7,99	1118	114	11	140	14	11	1017	123	14	127	15	13	91
2013	7,99	1147	29	3	144	4	3	1108	91	9	139	11	9	97
2014	7,99	1218	71	6	152	9	6	1176	68	6	147	9	6	97
2015	15,76	1378	160	13	87	-65	-43	1176	0	0	75	-73	-49	85
2016	23,78	1600	222	16	67	-20	-23	1330	154	13	56	-19	-25	83
2017	26,69	3200	1600	100	120	53	78	1544	214	16	58	2	3	48
2018	27,89	3723	523	16	133	14	11	1700	156	10	61	3	5	46
2019	27,68	4173	450	12	151	17	13	1853	153	9	67	6	10	44
2020	23,67	4723	550	13	200	49	32	2027	174	9	86	19	28	43
2021	28,27	6000	1277	27	212	13	6	2189	162	8	77	-8	-10	36
2022	36,57	6500	500	8	178	-34	-16	2393	204	9	65	-12	-15	37
2023	36,57	6700	200	3	183	5	3	2589	196	8	71	5	8	39

Проведений аналіз динаміки значень державних соціальних стандартів, показав їх збільшення у національній валюті, проте у доларовому еквіваленті зростає лише мінімальна заробітна плата, а прожитковий мінімум зменшився, що призвело до загальної тенденції зменшення співвідношення прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати.

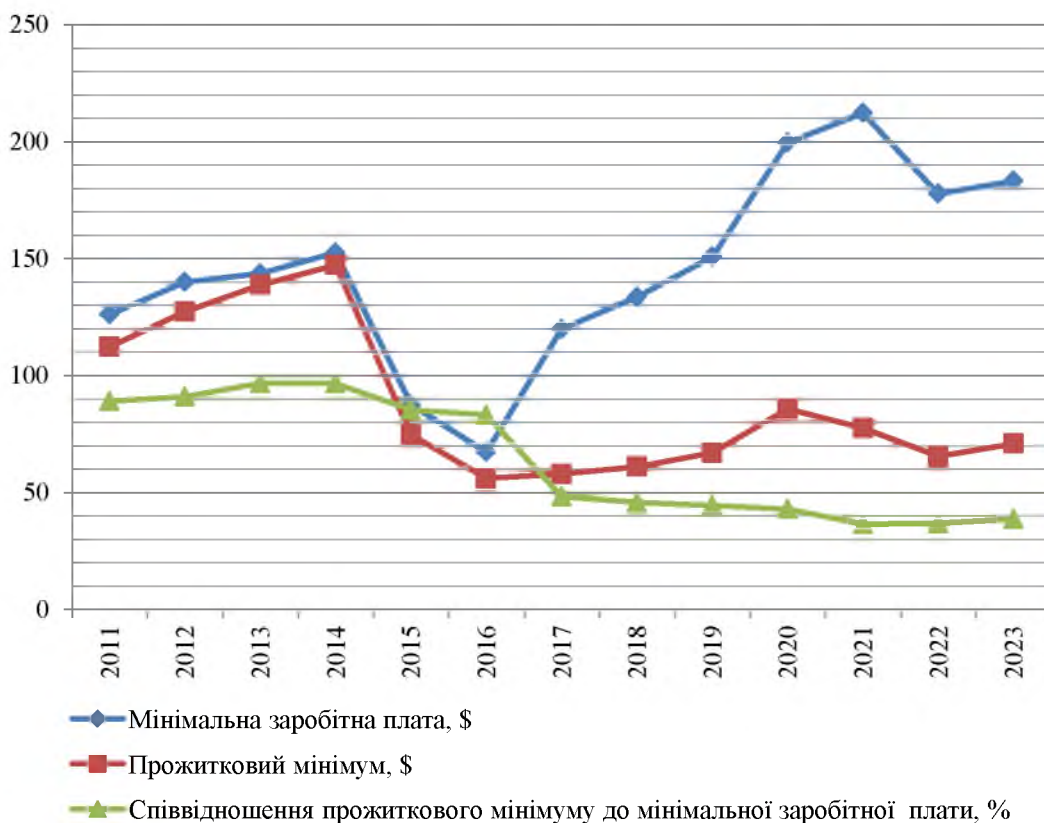

Рис. 6.2. Динаміка та співвідношення прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати, станом на 1 січня відповідного року

Велике занепокоєння викликає розмір державних соціальних стандартів, адже на даний момент вони є найменшими в Європі. Це спричинює значну кількість соціальних виплат, зокрема субсидій, підвищує соціальної напругу в суспільстві та призводить до значного відтоку робочої сили.

6.3. Вплив відносин власності на добробут.

Власність - це відносини між людьми з приводу присвоєння будь-якої кількості матеріальних благ.

Економічний зміст власності виражається через сукупність виробничих відносин, у які входять відносини виробництва, обміну, розподілу і споживання. Виділяють три типи власності (рис. 6.3).

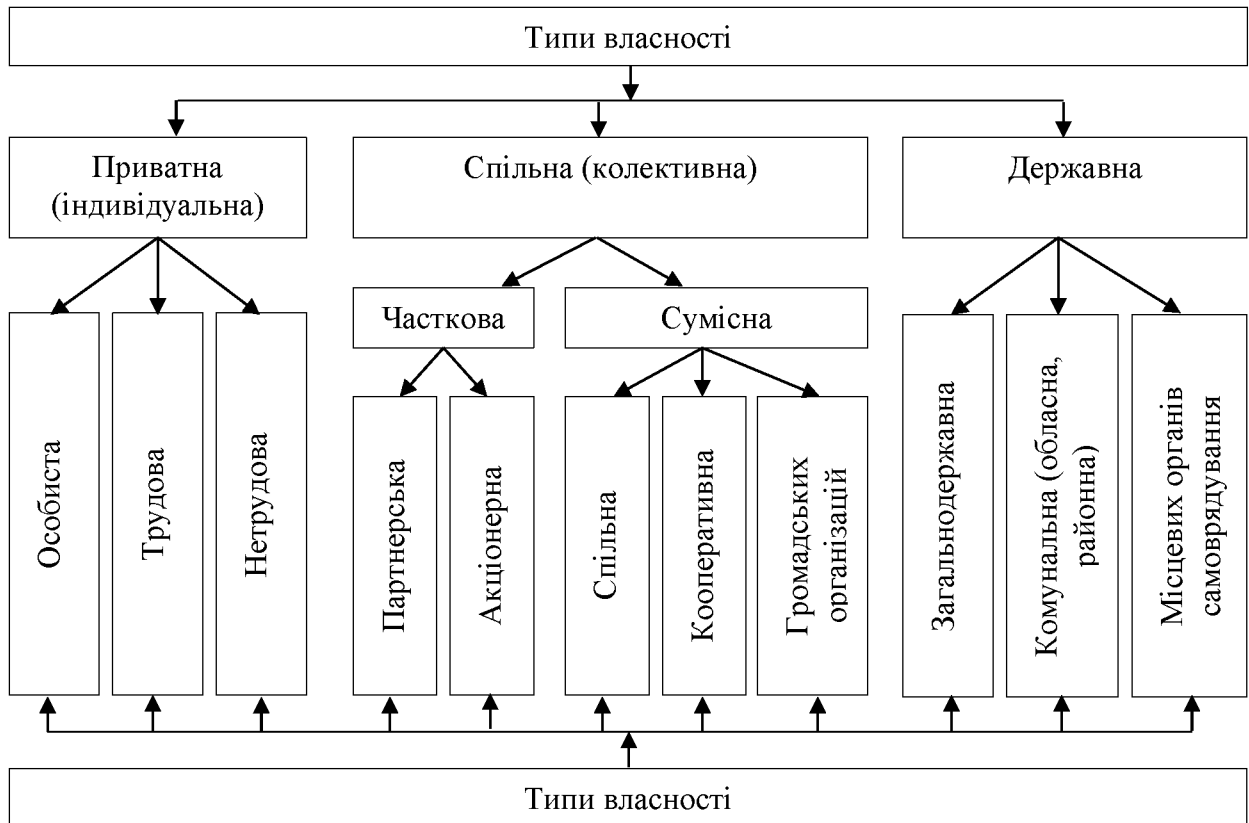

Рис. 6.3. Види власності

Приватна власність - це відносини власності, за яких економічна особа відокремлено, незалежно від інших здійснює функції розпорядження і привласнення, а усі правочинності власника сконцентровані в її руках.

Приватна власність може набувати різних форм:

- приватна власність окремого працівника;
- індивідуальна капіталістична приватна власність;
- колективна форма приватної власності.

Суспільна власність - це спільне привласнення засобів виробництва і його результатів.

Державна власність - це така система відносин, за якої абсолютні права на управління і розпорядження власністю здійснюють органи (інститути) державної влади.

Приватизація - придбання у держави юридичними і фізичними особами об'єктів державної власності.

Роздержавлення - перетворення державних підприємств з передаванням функцій господарського управління та відповідних повноважень безпосередньо суб'єктам господарювання.

6.4. Система показників рівня та якості життя населення.

Рівень життя (добробут) та якість життя - це різні поняття і їх не можна плутати.

Рівень життя характеризує лише рівень матеріального благополуччя, тобто ступінь задоволення людьми матеріальних потреб, його доволі добре відображає **показник ВВП на душу населення**.

Якість життя населення є найважливішою соціальною категорією, яка характеризує структуру потреб людини і можливості їх задоволення.

Якість життя населення - це ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини.

Розглянемо основні **показники якості життя населення**.

- *Доходи населення* (середньодушові номінальні й реальні доходи, показники диференціації доходів, номінальна і реальна нарахована середня заробітна плата, середній і реальний розмір призначеної пенсії, величина прожиткового мінімуму і частка населення з доходами, нижчими від прожиткового рівня, мінімальні розміри заробітної плати і пенсії тощо).

- *Якість харчування* (калорійність, склад продуктів).

- *Якість і модність одягу*.

- *Комфорт житла* (загальна площа займаного житла на одного мешканця).

- *Якість охорони здоров'я* (кількість лікарняних ліжок на 1000 жителів).

- *Якість соціальних послуг* (відпочинок та сфера послуг).

- *Якість освіти* (кількість ВНЗ і середніх спеціальних навчальних закладів, питома частка студентів у кількості населення).

- *Якість культури* (видання книг, брошур, періодики).

- *Якість сфери обслуговування*.

- *Якість навколишнього середовища*, структура дозвілля.

- *Демографічні тенденції* (показники очікуваної тривалості життя, народжуваності, смертності, шлюбності, розлучуваності).

- *Безпека* (кількість зареєстрованих злочинів).

- *Доходи населення:*

- витрати на кінцеве споживання;

- середньодушовий грошовий дохід;

- доходи від трудової та економічної діяльності домашніх господарств;

- частка вкладів у витратах населення;

- купівля валюти;

- придбання цінних паперів;

- нерухомість;

- земля в особистому користуванні;

- наявність легкових автомобілів на 100 сімей;

- ресурси домашніх господарств;

- мінімальний розмір оплати праці;

- мінімальний розмір пенсії;

- мінімальний споживчий бюджет;

- децильний коефіцієнт диференціації;

- коефіцієнт фондів;

- коефіцієнт концентрації доходів (коефіцієнт Джині);

- співвідношення часток витрат на харчування для різних квантильних груп населення.

- *Вартість життя:*

- індекси цін на споживчі товари;

- вартість усіх видів послуг, враховуючи побутові, житлово-комунального господарства та послуги галузей соціальної сфери;

- прожитковий мінімум.

Система показників споживання населення:

- витрати і заощадження;
- споживання основних продуктів харчування;
- енергетична і харчова цінність продуктів.

Основні інтегральні показники життя населення:

- співвідношення доходів і витрат;
- співвідношення середньодушового доходу і прожиткового мінімуму;
- обсяг валового внутрішнього валового продукту на душу населення;
- величина умовно вільної частини наявного доходу;
- рівень бідності;
- межа бідності;
- чисельність населення з доходами, нижчими від прожиткового мінімуму.

Забезпечення і охоплення населення об'єктами інфраструктури і технічними засобами галузевої соціальної сфери:

- кількість підприємств побутових послуг;
- кількість навчальних закладів;
- кількість учнів;
- чисельність медичного персоналу;
- кількість установ культури й організації відпочинку.

Демографічні параметри:

- кількість постійного населення;
- статеві-віковий склад населення;
- загальний коефіцієнт народжуваності;
- очікувана тривалість життя під час народження;
- загальний коефіцієнт смертності;
- коефіцієнт шлюбності;
- рівень дитячої смертності.

6.5. Соціально-економічний потенціал сім'ї як чинник добробуту.

З погляду економіки сім'я - це свідомо організована на основі родинних зв'язків та спільності побуту мала група людей, життєдіяльність яких здійснюється для реалізації соціальних, економічних і духовних потреб індивіда, самої сім'ї та суспільства загалом.

Сім'я є самостійною економічною одиницею, що приймає самостійні рішення, є власником будь-якого фактора виробництва (найчастіше робочої сили).

Умови життя сім'ї визначаються рівнем розвитку продуктивних сил суспільства, характером виробничих і суспільних відносин, становищем членів сім'ї у сфері виробництва та у соціальному житті. Тим часом активність громадян у суспільному виробництві та у споживанні життєвих благ формується майже винятково у сім'ї.

Економічна функція сім'ї забезпечує статус сім'ї як повноправної виробничо-господарської одиниці та є необхідною умовою добробуту, фізичного, морального і духовного розвитку усіх її членів, здійснення громадських свобод і прав (рис. 6.3). Сім'я - основна ланка формування та накопичення «людського капіталу» (рис. 6.4).

Соціально-економічний потенціал сім'ї визначається рівнем доходів від усіх видів діяльності, наявністю власності (зокрема житла, майна), з урахуванням соціально-демографічних характеристик членів сім'ї (вік, професійний рівень, стан здоров'я тощо).

Диференціація населення за соціально-економічним потенціалом:

- вкрай бідні (низький дохід, погані житлові умови, відсутня нерухомість);
- низькодохідні, або порівняно бідні (низький дохід, але є нерухомість, середні житлові умови);
- середньодохідні, але незаможні (середній дохід, немає нерухомості, погані житлові умови);
- високоприбуткові (високий дохід, але погані житлові умови, відсутня нерухомість);
- багаті (високий дохід, є нерухомість, житлові умови кращі від середніх).

Рівні матеріальної забезпеченості сім'ї:

- сім'ї першого рівня бідності (рівень бідності), дохід на душу населення нижчий від рівня мінімальної заробітної плати або дорівнює йому;
- сім'ї другого рівня бідності (малозабезпечені), дохід на душу населення в яких - в інтервалі між розміром мінімальної заробітної плати та вартісною оцінкою бюджету прожиткового мінімуму;
- забезпечені сім'ї, сукупний дохід на душу населення в яких відповідає середньому значенню душевого доходу в регіоні;
- заможні сім'ї, сукупний дохід на душу населення в яких вищий за середній душевий дохід у регіоні.

Рис. 6.4. Економічна функція сім'ї

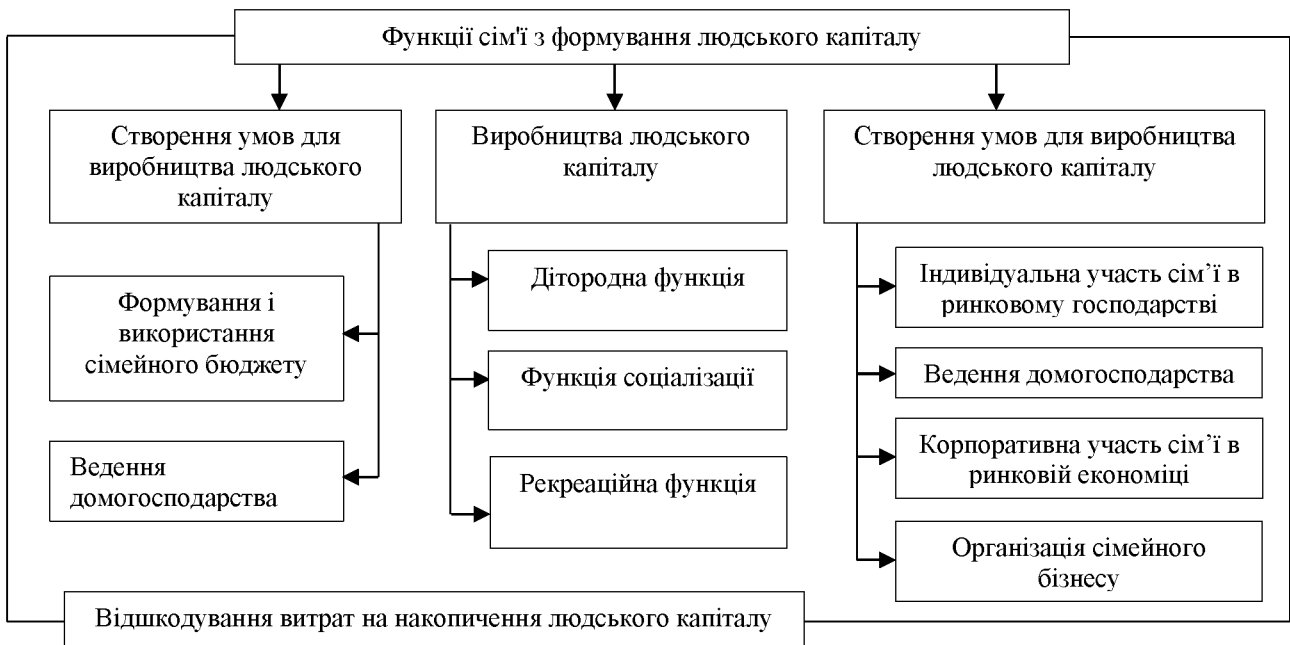

Рис. 6.5. Функції сім'ї з формування людського капіталу

7. ЕКОНОМІЧНИЙ СТАТУС ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

План

- 7.1. Соціальна стратифікація.
- 7.2. Поняття та чинники економічного статусу.
- 7.3. Види відхилення та показники економічного статусу.
- 7.4. Адресний підхід в соціальному забезпеченні.
- 7.5. Заробітна плата як пряме джерело економічного статусу.

7.1. Соціальна стратифікація.

Соціальна стратифікація - це диференціація деякої певної сукупності людей на класи в ієрархічному ранзі. Вона набуває відображення в існуванні вищих і нижчих верств. Її основа і сутність - у *нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності та обов'язків, наявності або відсутності соціальних цінностей, влади й впливу серед членів того або іншого співтовариства.*

Поняття «стратифікація» походить від слова «страта». Конкретні форми соціальної стратифікації різноманітні й численні. Якщо економічний статус членів деякого суспільства неоднаковий, якщо серед них є як заможні, так і незаможні, то таке суспільство характеризується наявністю економічного розшарування незалежно від того, організоване воно на комуністичних чи капіталістичних принципах, визначене воно конституційно як «суспільство рівних» чи ні. Жодні етикетки, вивіски, усні висловлювання не можуть змінити або затушувати реальність факту економічної нерівності, яка відображається у відмінностях доходів, рівня життя, в існуванні багатих і бідних верств населення. Якщо в межах якоїсь групи є ієрархічно різні ранги в значенні авторитетів і престижу, звань і почестей, якщо існують правителі й ті, ким керують, то незалежно від термінів (монархи, бюрократи, господарі, начальники) це означає, що така група політично диференційована, що б вона не проголошувала у своїй конституції або декларації.

Якщо членів якогось суспільства поділено на різні групи за їхніми заняттями, видом діяльності, а деякі професії вважають престижними порівняно з іншими, якщо члени тієї або іншої професійної групи поділяються на керівників різного рангу і на підлеглих, то така група *професійно диференційована* незалежно від того, обирають начальників або призначають, дістаються їм їхні керівні посади в спадщину чи завдяки їх особистим якостям.

Становище людини або групи в певній ієрархії є загальним визначенням статусу. *Статуси поділяються на «приписані», або успадковані, та «досягнуті», або надбані.*

Економічна **стратифікація фіксується** за допомогою таких **критеріїв**:

- *економічна* стратифікація (дохід й багатство);
- *політична* стратифікація (ступінь впливу, часто визначається посадою);
- *професійна* стратифікація (престиж професії");
- освіта;
- *сімейний стан*;
- *національність*;
- *територія проживання* (місто, село, регіон, столиця).

Особливість **економічного статусу** полягає в тому, що йому, як правило, можна дати кількісну (зокрема **грошову**) **оцінку**. Нарівні з власне економічним розшаруванням важливу роль у господарському житті відіграють:

- *соціально-професійний* статус (рівень утворення і кваліфікації, посадове становище і позиція на ринку праці);
- *трудоий статус* (умови і зміст праці, ступінь її автономії);
- *владний статус* (вплив, панування, авторитет).

Кожна людина (група) одночасно займає «сходинки» на безлічі соціальних сходів, тобто належить відразу до безлічі прошарків (страт). Відносна важливість того або того статусу (наприклад, бути власником майна, випускником університету або посадовою особою) залежить від багатьох чинників, починаючи від характеру суспільного устрою й закінчуючи

специфікою конкретної ситуації. *Незбіг рівня різних статусів індивіда або групи називають статусним розузгодженням (невідповідністю, або декомпозицією статусів).*

Люди часто прагнуть не тільки до збереження, а й до зміни свого становища в соціальній структурі (зрозуміло, у кращий, на їхню думку, бік). Ця зміна виражається поняттям **соціальної мобільності**, що буває індивідуальною, сімейною, груповою. Вона може бути **горизонтальною**, коли нове становище не змінює місця в соціальній ієрархії (наприклад, перекваліфіковуючись з токаря на фрезерувальника, чоловік не змінює соціальної стратегії), та **вертикальною**, коли відбувається зміна ієрархічних позицій.

Вертикальна мобільність, своєю чергою, може бути *висхідною і низхідною*. Скажімо, отримання університетського диплома є прикладом висхідної індивідуальної мобільності за критерієм формальної кваліфікації, а «масові звільнення» - низхідної групової мобільності - за критерієм зайнятості. Стратифікація пов'язана із проблемою соціальної нерівності (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Соціальна структура країн світу

Середній клас у розвинених країнах:

Стабілізує суспільство - у суспільствах з розвиненим середнім класом немає суспільних потрясінь і конфліктів.

Ядром середнього класу є:

- «старий середній клас» - дрібні та середні власники, підприємці;
- «новий середній клас» - висококваліфіковані фахівці.

Середній клас виділяють:

- за рівнем доходів;
- за накопиченнями і власністю;
- за професійною діяльністю;
- за стилем життя;
- за цінностями і життєвими орієнтаціями.

Показники, що характеризують середній клас:

- квартира (не менше ніж 18 кв. м на особу);
- замський будинок або можливість його придбання;
- автомобіль;
- заощадження;
- кошти на навчання дітей, медичні послуги, послуги юриста;
- відпочинок на курорті сім'єю.

Соціальну нерівність, що є основою стратифікації суспільства, усі сприймають як основну його властивість. *Соціальну структуру визначають* соціальні відмінності між людьми, тобто відмінності, породжені соціальними чинниками: *поділом праці, укладом життя, соціальними ролями, які виконують окремі індивіди або соціальні групи*. Джерелом соціальної нерівності є сам розвиток цивілізації. Кожна окрема особистість не може оволодіти всіма

досягненнями матеріальної та духовної культури. Виникає спеціалізація людей і разом з нею - більш і менш цінні або актуальніші, затребувані види діяльності. Проте кожне суспільство намагається організувати «свою» нерівність, й соціологію цікавить механізм такої підтримки (відтворення) ієрархічної структури, який не дав би їй можливості розвалитися під впливом різноспрямованих дій різних соціальних прошарків, спричинених суперечністю їхніх інтересів, у демократичній класовій боротьбі.

У сучасному суспільстві, хоч усі люди мають формально рівні права з народження, суспільство, як і раніше, підтримує й охороняє свою ієрархію. Інститут власності підтримує право на спадок, а отже, робить неоднаковими шанси на збагачення людей, що народилися в бідних і багатих сім'ях. Інститути освіти дають змогу здобути освіту, а потім займатись престижними видами діяльності не тільки людям з високими розумовими здібностями, а й просто багатим, які можуть заплатити за навчання. Політичні інститути формують еліту, котра має право на владу, на управління людьми.

Особливістю соціальної стратифікації в Україні є істотне розширення за економічним критерієм і, як наслідок, нерозвиненість середнього класу та бідність людей, які працюють, а також велика значущість критерію влади в розшируванні.

Соціальна нерівність зумовлена нерівним доступом до таких соціальних благ, як гроші, влада, престиж, освіта тощо.

Рис. 7.2 Структура простору нерівності

Соціальна нерівність (рис. 7.2) знаходить своє вираження у нерівності:

- умов життя;
- можливостей досягнення бажаних цілей;
- результатів.

7.2. Поняття та чинники економічного статусу.

Соціальний статус - соціальне становище, яке займає соціальний індивід або соціальна група в суспільстві або окремій соціальній підсистемі суспільства. У сучасному суспільстві сформувались три види соціальних статусів:

- політичний;
- економічний;

- професійний.

На практиці соціальний статус індивіда тісно пов'язаний з його соціальними ролями, що постають як динамічна характеристика статусу. Адже позиції в суспільстві (статуси) вимагають виконання тих чи інших функцій. Активність індивідів, спрямована на реалізацію функцій, це і є соціальна роль.

Така статусно-рольова єдність є основним елементом соціальної структури, під якою розуміють систему взаємодій індивідів.

Економічний статус - це позиція або становище індивіда (групи, організації), що визначаються стосовно розміру або джерела доходу, величини власності, стандарту добробуту (рис. 7.3).

Рівень економічного становища індивіда, соціальної або демографічної групи населення, який визначається доходом і власністю, становить їхній економічний статус.

Причинами **відмінностей** економічного статусу груп населення стали:

- джерело доходів і їхній рівень;
- розподіл осіб, що працюють, за галузями економіки;
- регіон проживання;
- займана посада.

Соціально-економічний статус у соціальній роботі розглядається як найважливіший критерій адресного підходу в підтримці населення, підвищення його добробуту.

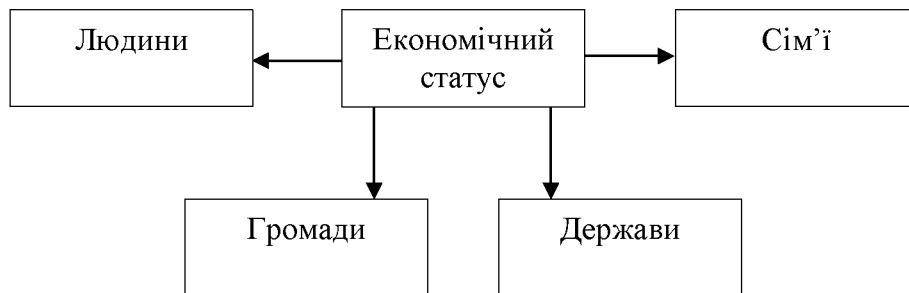

Рис. 7.3. Економічний статус

7.3. Види відхилення та показники економічного статусу.

Визначаючи економічний статус якоїсь групи, необхідно виділити *два основні типи флуктуації*. Перший стосується *економічного падіння або підйому* групи; другий - *зростання або зменшення економічної стратифікації всередині самої групи*. Перше явище виражається в економічному збагаченні або збіднінні соціальних груп загалом; другий - у зміні економічного профілю групи або в збільшенні - зменшенні висоти, так би мовити, крутизни економічної піраміди.

Типи флуктуацій економічного статусу суспільства (рис. 2.8):

Флуктуація економічного статусу групи як єдиного цілого:

- зростання економічного добробуту;
- зменшення економічного добробуту.

Флуктуації висоти і профілю економічної стратифікації всередині суспільства:

- піднесення економічної піраміди;
- сплюснення економічної піраміди.

За нормальних соціальних умов економічний конус розвиненого суспільства коливається у певних межах. Його форма порівняно постійна. За надзвичайних обставин ці межі порушуються, і профіль економічної стратифікації може стати або дуже плоским, або дуже опуклим і високим. В обох випадках такий стан короткочасний. І якщо «економічно плоске» суспільство не гине, то «площина» швидко витісняється посиленням економічної стратифікації. Якщо економічна нерівність стає занадто сильною і досягає точки

перенапруги, то верхівці суспільства судилося зруйнуватися або її скинуть.

Середній рівень добробуту і доходу в тому самому суспільстві не постійний, а змінюється в часі. Середній рівень добробуту і доходу - сім'ї або корпорації, населення округу або всієї нації - коливається з часом то вгору, то вниз. Навряд чи є сім'я, дохід і рівень матеріального добробуту якої залишалися б незмінними протягом багатьох років і за життя декількох поколінь. Матеріальні «підйоми» і «спади», іноді різкі й значні, іноді невеликі й поступові, - нормальні явища в економічній історії кожної сім'ї. Те саме можна сказати про більші соціальні групи.

Флуктуація економічного статусу загалом (рис. 2.9):

- добробут і дохід різних суспільств істотно змінюються від однієї країни до другої та від однієї групи до іншої;

- середній рівень добробуту і доходи в тому самому суспільстві не постійні, вони змінюються у часі.

Належність до страти вимірюється суб'єктивними та об'єктивними показниками:

- *суб'єктивний показник - відчуття причетності до групи, ідентифікації з нею;*

- *об'єктивні показники - дохід, влада, освіта, престиж.*

Отже, в будь-якому суспільстві в будь-який час відбувається боротьба між силами стратифікації та силами вирівнювання.

7.4. Адресний підхід в соціальному забезпеченні.

Соціальне забезпечення в Україні далеке від універсалістського: зіткнувшись із хворобою або безробіттям, далеко не кожен може розраховувати на підтримку від держави. Водночас на певні види виплат в Україні може претендувати доволі широке коло осіб. І навіть більше, чиновники та держслужбовці отримують пільги незалежно від потреб. Така ситуація багатьом дає підстави заявити про «надлишковість» соціальної держави в Україні. Однак чи справді соціальна держава в Україні є надто щедрою, а соціальні видатки - завеликими?

Збільшення адресності соціальної допомоги в Україні сьогодні покликане зменшити соціальні видатки. Прихильники адресного підходу часто стверджують, що *соціальні виплати повинні діставатись лише тим, хто справді їх потребує*. Хоча це твердження на перший погляд видається правильним, адресний підхід має низку неочевидних недоліків. Намагання чітко розмежувати нужденних та забезпечених призводить до обминання частини осіб, котрі потребують допомоги, а в довгостроковій перспективі — до зменшення підтримки соціальних виплат загалом.

Система адресної соціально-економічної підтримки бідних верств населення передбачає:

- ведення систематичного аналізу сімей та їх розподіл за середнім доходом з урахуванням соціально-економічного потенціалу сім'ї;

- визначення потреб у адресній допомозі за основним критерієм - середнього доходу і його пропорційності з бюджетом прожиткового мінімуму в регіоні;

- створення у регіонах умов для запобігання бідності.

Методи оцінювання бідності:

- *Статистичний*: як бідних розглядають 10—20% групи населення із найменшими сукупними душевими доходами.

- *Нормативний* - за нормами мінімального споживчого кошика.

- *Метод поневірян*, за яким розраховують недоспоживання найважливіших товарів і продуктів.

- *Стратифікаційний*, за якого до бідних зараховують людей, об'єктивно обмежених у можливостях самозабезпечення.

- *Евристичний*, або суб'єктивний, що орієнтується на оцінювання громадської думки або оцінювання самими респондентами достатності або недостатності їхнього рівня життя.

- *Економічний*, який визначає категорію бідних ресурсними можливостями держави, спрямованими на підтримку їхньої матеріальної забезпеченості.

Серед основних факторів, що можуть **перешкодити** впровадженню програм **адресності**,

виділимо: *заполітизованість* питання пільг та адресної грошової допомоги, а відтак брак взаєморозуміння і неможливість ухвалення законодавчого рішення про реформування; *непорозуміння груп* інтересів, зокрема малозабезпечених громадян, які заміну пільг на адресну допомогу асоціюватимуть з позбавленням пільг. До того ж *ефективному реформуванню системи адресності соціальних допомог можуть зашкодити*: високі адміністративні витрати на розроблення та впровадження удосконаленої системи адресної допомоги; збільшення навантаження на бюджет внаслідок усунення перехресного субсидування пільг підприємствами - надавачами пільгових послуг; *небажання* колишніх пільговиків платити за послуги.

Адресність соціальних виплат можна вдосконалити, підвищивши витрати на допомоги у разі безробіття і бідності та одночасно зменшивши витрати на деякі інші види допомог. Тоді кошти, зекономлені завдяки зменшенню інших видів допомог, могли б бути використані на фінансування значної частини додаткових витрат, пов'язаних з підвищенням розміру допомоги безробітним та нужденним.

7.5. Заробітна плата як пряме джерело економічного статусу.

Заробітна плата є основним джерелом доходу та прямо впливає на економічний статус. Важливо розуміти порядок її нарахування, оподаткування та утримання.

Заробітна плата — це винагорода працівнику від роботодавця за працю. Її виплачують у два етапи:

- *аванс* — за першу половину місяця;
- *зарплату за відпрацьований місяць з врахуванням раніше виплаченого авансу*.

Проміжок часу між виплатою авансу і зарплатою, зарплатою і авансом не повинен перевищувати 16 днів. Виплачувати зарплату маємо не пізніше 7 днів після закінчення місяця ([ст. 115 КЗпП](#)).

Нарахування на заробітну плату ЄСВ ми розглядали в питанні 4.5. Тепер розглянемо детальніше утримання із заробітної плати.

Відрахування із зарплати працівника включає:

- **податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) – 18%;**
- **військовий збір – 1,5%;**

- **інші** утримання: аліменти, борги за виконавчими листами, середній заробіток у разі відшкодування збитків, шкоди з матеріально відповідальних осіб тощо. Це може бути також платіж, який здійснюється за заявою працівника, наприклад профспілкові внески, внески до благодійних фондів, внески до громадських організацій, погашення банківських кредитів, різних позик тощо.

Приклад нарахування на заробітну плату станом на 1 січня 2023 року.

Працівникові нараховували зарплату у розмірі 6700 грн. Із неї утримали ПДФО — 1206,00 грн (=6700 грн × 0,18), військовий збір - 100,5 грн (=6650 грн × 0,015). На руки працівник отримає 5393,5 грн (= 6700 – 1215 – 101,25). Визначимо суму ЄСВ:

6700,00 грн. × 22% = 1474,00 грн.

Розглянемо порядок утримання із заробітної плати 2023 року кожного податку окремо.

Відрахування з нарахованої заробітної плати військового збору.

Військовий збір утримуємо за ставкою 1,5%. Незважаючи на те, що база оподаткування така сама, як і для ПДФО, податкову соціальну пільгу під час обчислення військового збору не віднімаємо. Військовий збір відраховуємо з повної зарплати:

$$\text{Військовий збір} = \text{заробітна плата} \times 1,5\% \quad (7.1)$$

Після визначення розміру військового збору віднімаємо його від нарахованого заробітку.

Відрахування податку на доходи фізичних осіб.

ПДФО станом на 1 січня 2023 року із зарплати відраховують за ставкою **18%** (п. 167.1 ПК). Його обчислюють так:

$$\text{Податок на доходи фізичних осіб} = \text{зарплата} \times 18\% \quad (7.2)$$

Але відраховувати ПДФО можуть і за іншою формулою. Скажімо, коли держава йде на поступки громадянам з низьким заробітком і їм надається **податкова соціальна пільга (ПСП)**, аби знизити податкове навантаження на них. У таких випадках формула виглядає так:

$$\text{Податок на доходи фізичних осіб} = (\text{зарплата} - \text{ПСП}) \times 18\% \quad (7.3)$$

Податкову соціальну пільгу працівник може отримати лише якщо його дохід за місяць не перевищує граничного розміру доходу — 3760 грн. станом на 1 січня 2023 року. **Базова ПСП у 2023 році становить 1342 грн.** (50% прожиткового мінімуму працездатної особи - 2684 грн.)

Основне призначення такої пільги - зменшення податкової бази і, як наслідок, відрахування із заробітної плати.

На прикладах розглянемо утримання ПДФО із зарплати за наявності у працівника податкової пільги та без неї.

Приклад відрахування із заробітної плати ПДФО без ПСП

Нарахований заробіток працівника становить 6740 грн. Оскільки $6740,00 > 3760,00$, права на соціальну пільгу працівник не має.

Розрахуємо ПДФО:

$$6740,00 \text{ грн} \times 18\% = 1213,20 \text{ грн.}$$

Також з зарплати має бути утриманий ВЗ:

$$6740,00 \text{ грн} \times 1,5\% = 101,10 \text{ грн.}$$

Працівнику «чистими» має бути перераховано за місяць:

$$6740,00 - 1195,20 - 99,60 = 5425,70 \text{ грн.}$$

Окрім «звичайної» ПСП ще є **підвищені**:

- «соціальні» – 150% ПСП, 200% ПСП;

- «на дітей» – ПСП \times кількість дітей віком до 18 років.

Приклад відрахування з заробітної плати ПДФО з застосуванням ПСП «на дітей»

Працівниці з двома дітьми нараховували заробітну платню у розмірі 6800 грн. За наявності дітей віком до 18 років та відповідної заяви ліміт доходу на отримання ПСП та сама ПСП збільшуються кратно кількості дітей. Це значить, що у такої працівників граничний розмір доходу для застосування ПСП у 2023 році становить **7520 грн.** ($3760 \text{ грн} \times 2$). Так як 6800 грн менше 7520, ПСП розраховуємо так:

$$1342 = 2684,00 \text{ грн}$$

Розрахунок ПДФО має вигляд:

- $6800,00 - 2684 = 4116,00$ грн - база оподаткування ПДФО;

- $4116,00 \times 18\% = 740,88$ - сума ПДФО, яку віднімаємо з нарахованої зарплатні.

Для розрахунку військового збору податкова соціальна пільга не застосовується, тому військовий збір становитиме:

$$6800 \times 1,5\% = 102,0 \text{ грн.}$$

Працівниці «чистими» має бути перераховано за місяць:

$$6800 - 740,88 - 102 = 5957,12 \text{ грн.}$$

Розрахунок утримань із заробітної плати є досить складним процесом із великою кількістю винятків та потребує спеціалізованих знань з бухгалтерського та податкового обліку, тому ми розкрили лише базові принципи відрахувань із заробітної плати.

8. ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ

План

8.1. Принципи формування державних соціальних стандартів, соціальних норм і нормативів.

8.2. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт.

8.3. Державні соціальні гарантії, порядок їх визначення та затвердження.

8.4. Нормативи витрат(фінансування).

8.1. Принципи формування державних соціальних стандартів, соціальних норм і нормативів.

Соціальні стандарти встановлює і гарантує держава. Саме вона має обов'язок забезпечити всім громадянам такий мінімум соціальних можливостей та соціальної захищеності, який необхідний для підтримання гідного життя людини, нормального задоволення її матеріальних і духовних потреб. Одним із основних законів, що визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію основних соціальних гарантій в Україні, є Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», прийнятий 5 жовтня 2000 р. № 2017-III. Закон ухвалено з метою визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб громадян у матеріальних і духовних благах, визначення механізму реалізації їхніх соціальних прав і державних соціальних гарантій, джерел фінансування соціального захисту населення.

Згідно із законом наведено категорії та поняття, що застосовуються для визначення соціальних стандартів і нормативів. Основними з них є: *державні соціальні стандарти, державні соціальні гарантії, прожитковий мінімум, соціальні норми і нормативи, нормативи витрат (фінансування).*

Основні **принципи** формування державних соціальних стандартів і нормативів в Україні такі:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав і державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- диференційований за соціально-демографічними ознаками підхід до визначення нормативів;
- законодавче встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- наукова обґрунтованість норм споживання та забезпечення;
- соціальне партнерство;
- урахування норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту і трудових відносин.

Розподіл соціальних нормативів здійснюється за характером та за рівнем задоволення соціальних потреб.

За рівнем задоволення потреб:

- *нормативи раціонального споживання* - рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- *нормативи мінімального споживання* - соціально прийнятий рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, із урахуванням соціальних або фізіологічних потреб.

За характером задоволення потреб:

- *нормативи споживання* - розміри споживання у натуральному вираженні за певний обсяг часу продуктів харчування, непродовольчих товарів;
- *нормативи забезпечення* - визначена кількість наявних у особистому споживанні предметів довгострокового споживання.

Державні соціальні нормативи у сфері доходів населення встановлюють, для того щоб визначити розміри державних соціальних гарантій оплати праці, виплат за обов'язковим

державним страхуванням.

Державні соціальні нормативи у сфері соціального обслуговування встановлюють для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки інвалідів, осіб похилого віку, дітей, які залишилися без піклування батьків, та інших осіб, які потребують соціальної підтримки:

- *перелік послуг*, які надають заклади соціального обслуговування;
- *норми соціального обслуговування* пенсіонерів, інвалідів та дітей, які перебувають на утриманні держави;
- *норми харчування та забезпечення* непродовольчими товарами у державних і комунальних закладах соціального обслуговування.

Державні соціальні нормативи у сфері комунального обслуговування встановлюють для визначення державних гарантій щодо надання житлово-комунальних послуг та розмірів плати за житло і житлово-комунальні послуги, які забезпечують реалізацію конституційного права громадянина на житло:

- *гранична норма* оплати послуг з утримання житла;
- *соціальна норма* житла та нормативи користування житлово- комунальними послугами, щодо оплати яких держава надає пільги;
- *показники якості* надання житлово-комунальних послуг.

Державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку встановлюють для визначення норм забезпечення транспортом загального користування, показників якості транспортного обслуговування і норм забезпечення населення послугами зв'язку:

- *норми забезпечення* транспортом загального користування;
- *показники якості* транспортного обслуговування;
- *норми забезпеченості* населення послугами зв'язку.

Державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами:

- *перелік та обсяг послуг*, що надають державні та комунальні заклади дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти;
- *нормативи граничного наповнення класів, груп та співвідношення* вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навчальних закладах;
- *норми матеріального забезпечення* навчальних закладів та додаткових видів соціального і матеріального забезпечення учнів.

8.2. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт.

Прожитковий мінімум - вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Соціальні норми і нормативи - показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами;

Нормативи витрат (фінансування) - показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

Прожитковий мінімум як державний соціальний стандарт щорічно затверджує Верховна Рада України до початку розгляду Державного бюджету України, він може переглядатися відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України. Його обов'язково публікують в офіційних виданнях у формі закону. Вперше його було визначено на 2000 р.

Прожитковий мінімум визначають нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто на нежить до основних соціальних і демографічних груп населення (рис. 8.1).

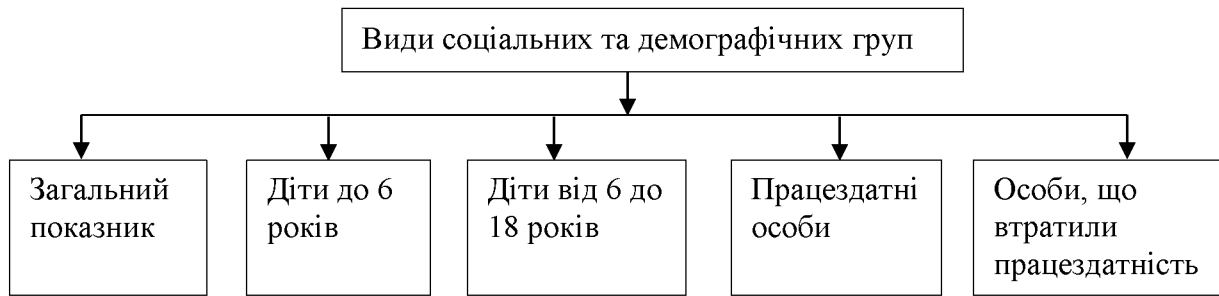

Рис. 8.1. Соціальні та демографічні групи прожиткового мінімуму

Обчислюючи розмір прожиткового мінімуму, враховують дві складові його обсягу:

- *фізіологічна*, вартісне вираження матеріальних цінностей, необхідних для існування особи;
- *соціальна*, набір духовних цінностей мінімального прийняттого рівня життя (табл. 8.1, рис. 8.2).

Таблиця 8.1.

Прожитковий мінімум в Україні по соціальним та демографічним групам з 2013 по 2023 рр. станом на 1 січня відповідного року, грн.

Рік	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність	Курс долара США
2013	1108	972	1210	1147	894	7,99
2014	1176	1032	1286	1218	949	7,99
2015	1176	1032	1286	1218	949	15,76
2016	1330	1167	1455	1378	1074	23,78
2017	1544	1355	1689	1600	1247	26,69
2018	1700	1492	1860	1762	1373	27,89
2019	1853	1626	2027	1921	1497	27,68
2020	2027	1779	2218	2102	1638	23,67
2021	2189	1921	2395	2270	1769	28,27
2022	2393	2100	2618	2481	1934	36,57
2023	2589	2272	2833	2684	2093	36,57

Прожитковий мінімум, визначений для осіб, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню, збільшується на суму обов'язкових платежів.

Зазначений *прожитковий мінімум застосовується для:*

- *загального оцінювання рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних програм;*
- *встановлення розмірів мінімальної заробітної плати і мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги у зв'язку з безробіттям, а також стипендії та інших соціальних виплат, на основі Конституції України;*
- *встановлення права на призначення соціальної допомоги;*
- *визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;*
- *встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;*
- *формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.*

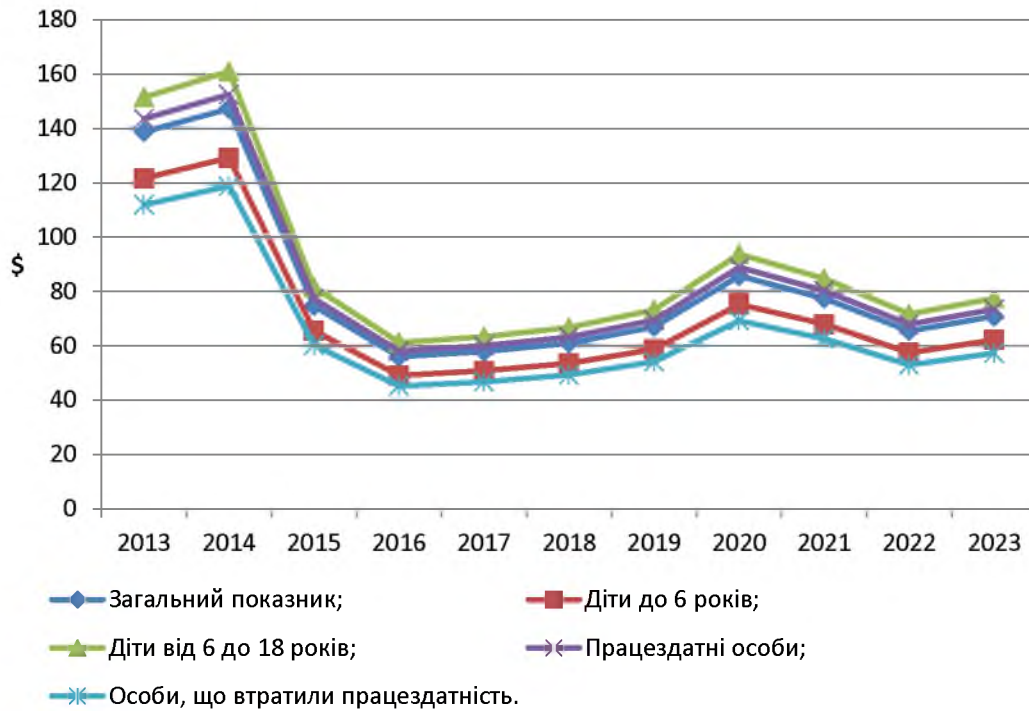

Рис. 8.2. Динаміка прожиткового мінімуму по соціальним та демографічним групам станом на 1 січня відповідного року в доларах США.

Прожитковий мінімум охоплює:

- набір продуктів харчування (22 продукти);
- набір непродовольчих товарів;
- набір послуг.

Основні принципи формування набору продуктів харчування такі:

- Забезпечення дитини повноцінним харчуванням для розвитку здорового організму.
- Забезпечення дитини віком від 6 до 18 років додатковим харчуванням для активного соціального та фізичного розвитку.
- Задоволення потреби організму людини, яка працює, у відтворенні працездатності, збереженні працездатності для безробітного, відновленні в необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила.

8.3. Державні соціальні гарантії, порядок їх визначення та затвердження.

Основні державні соціальні гарантії встановлюють законами, для того щоб забезпечити конституційне право громадян на достатній життєвий рівень. До основних державних **соціальних гарантій входять** (табл. 8.1, рис. 8.3):

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, **не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.**

Крім основних, є й інші державні соціальні гарантії. Закони України з метою надання соціальної підтримки населенню країни загалом та окремим категоріям громадян встановлюють державні гарантії щодо:

- рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;
- рівнів оплати праці працівників різної кваліфікації в установах та організаціях, які фінансуються з бюджетів усіх рівнів;

- стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів;
- індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їхніх грошових доходів в умовах зростання цін;

Таблиця 8.2.

Динаміка державних соціальних гарантій з 2013 по 2023 рр.
станом на 1 січня відповідного року, грн.

Рік	Прожитковий мінімум працездатні особи	Мінімальна заробітна плата	Неоподатковуваний мінімум доходів громадян (ПСП)	Мінімальна пенсія за віком	Курс долара США
2013	1147	1147	573,5	894	7,99
2014	1218	1218	609,0	949	7,99
2015	1218	1378	609,0	949	15,76
2016	1378	1600	689,0	1074	23,78
2017	1600	3200	800,0	1247	26,69
2018	1762	3723	881,0	1373	27,89
2019	1921	4173	960,5	1497	27,68
2020	2102	4723	1051,0	1638	23,67
2021	2270	6000	1135,0	1769	28,27
2022	2481	6500	1240,5	1934	36,57
2023	2684	6700	1342,0	2093	36,57

- надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, торгівлі та громадського харчування;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

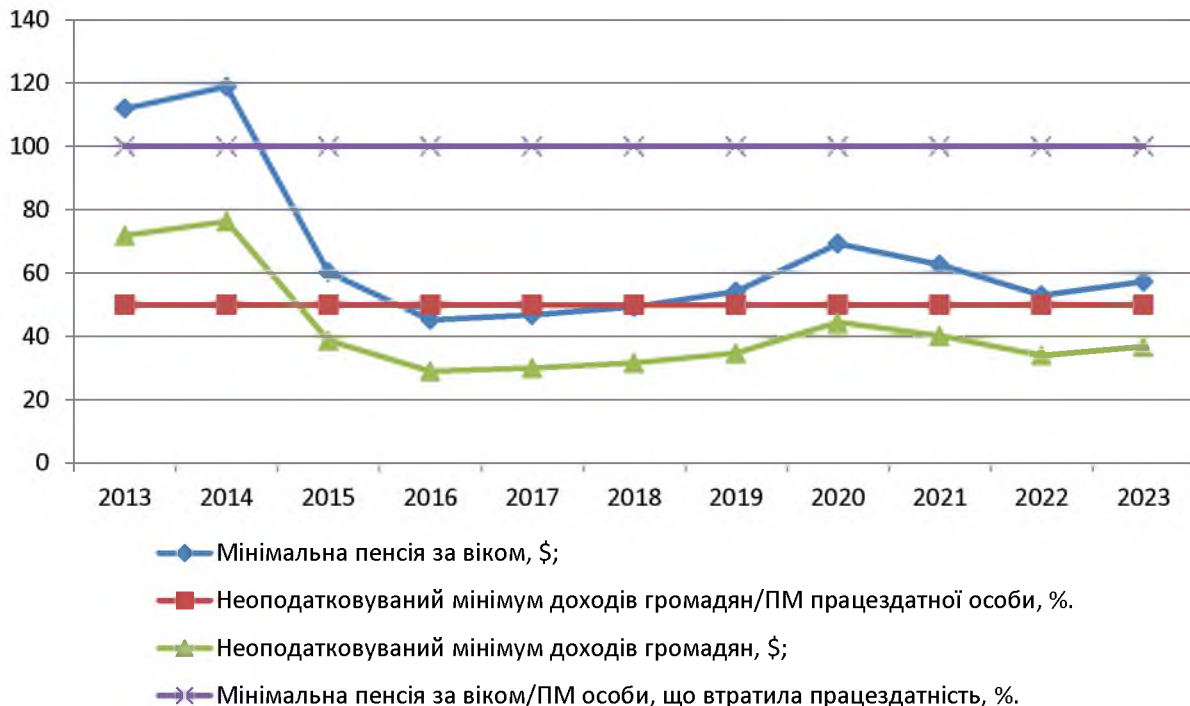

Рис. 8.3. Динаміка та співвідношення мінімальної пенсії за віком та неоподаткованого мінімуму доходів громадян, станом на 1 січня відповідного року

Лише законами, а не підзаконними нормативними актами визначаються:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- величина порога індексації грошових доходів громадян;
- пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання.

Державні соціальні гарантії є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Органи місцевого самоврядування, розробляючи та реалізуючи місцеві соціально-економічні програми, можуть передбачати додаткові соціальні Гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Державні соціальні гарантії надаються за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів па засадах адресності та цільового використання. Розрахунки й обґрунтування до показників видатків на соціальні потреби у проектах Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюються на підставі державних соціальних стандартів, визначених відповідно до закону.

8.4. Нормативи витрат(фінансування).

З метою забезпечення надання державних соціальних гарантій обчислюють такі **види нормативів витрат** (фінансування):

- нормативи фінансування поточних витрат на одного жителя, а для окремих видів соціальних послуг - на одну особу, яка підлягає цьому виду обслуговування;
- нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування;
- нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування.

Окремо визначають нормативи бюджетних коштів, що спрямовують на забезпечення витрат підприємств, установ і організацій соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування, які не покриваються виплатами населення. Нормативи фінансування встановлюють під час ухвалення Закону України про Державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів соціальних фондів.

Відповідно до компетенції розмежовуються повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері формування та застосування нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій. *Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, надає державні соціальні гарантії на основі нормативів фінансування. Цільова державна підтримка спрямована на вирівнювання можливостей окремих територіальних громад щодо надання державних соціальних гарантій.*

Задля дотримання державних соціальних гарантій, оцінювання ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний державний моніторинг у сфері застосування та фінансового забезпечення державних і соціальних стандартів і нормативів. Основні **засоби здійснення моніторингу** такі:

- щомісячна оцінка вартісної величини основних державних соціальних стандартів стандартів;
- ведення державного статистичного обліку щодо дотримання державних соціальних стандартів і нормативів;
- поточне коригування вартісних величин державних соціальних нормативів нормативів та нормативів фінансування залежно від зміни цін та інших умов їхнього формування.

За результатами моніторингу переглядають розміри державних соціальних гарантій у порядку, визначеному законами.

9. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ

План

- 9.1. Сутність та ознаки соціальної держави.
- 9.2. Моделі соціальної держави.
- 9.3. Світові моделі соціального захисту населення.
- 9.4. Характеристика моделі соціального захисту в Україні.
- 9.5. Програми соціального захисту населення в економічно розвинених країнах.

9.1. Сутність та ознаки соціальної держави.

Термін «**соціальна держава**» з'явився ще до Другої світової війни у працях Ад. Пренса, Г. Ф. Шершеневича. У США ідею соціальної держави сприйняли пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був орієнтований на принцип індивідуалізму, а не на колективну свідомість.

Слово «соціальна» держава підкреслює, що держава здійснює одну зі своїх основних функцій - соціальну, тобто бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, особливо тих, хто має потребу в соціальному захисті; регулює економіку з обов'язковим урахуванням економічних вимог; забезпечує захист економічних і соціальних прав людини.

Соціальною вважають державу, яка не лише розробляє програми допомоги матеріально незабезпеченим громадянам, але і насамперед бере на себе відповідальність за підтримку стабільного економічного становища громадян, збереження у суспільстві соціального миру.

Ідея соціальної держави закріплена в конституціях деяких країн Західної Європи (Німеччина, Іспанія тощо). Стаття 1 Конституції Іспанії 1978 р. проголошує, що Іспанія - соціальна, правова і демократична держава, найвищими цінностями якої є свобода, справедливість, рівність і політичний плюралізм. Стаття 20 Конституції ФРН 1949 р. підкреслювала, що ФРН є демократичною і соціальною федеративною державою.

Соціальна держава - це соціально орієнтована держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які потрапили у важку життєву ситуацію, щоб забезпечити кожному гідний рівень життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості та своє призначення вбачає у забезпеченні громадського миру і злагоди в суспільстві.

Ознаки соціальної держави:

- Ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, ефективній правовій системі.
- Передбачає стабільну збалансовану економічну основу розвинене соціально орієнтоване ринкове господарство; розумна пропорція між виробничими і невиробничими секторами економіки.
- Має юридичну основу - цивілізоване соціальне законодавство, що відповідає принципу соціальної справедливості та динамічно реагує на зміни соціально-економічних процесів.
- Гарантує поєднання державної турботи про соціальну захищеність основних прав громадян відповідно до закону і соціальної активності самих громадян у сферах, ключових для їхнього особистого (навіть не приватного) життя.
- Гарантує соціальну безпеку громадян, котрі самостійно (завдяки своїй активності) забезпечують необхідний/достатній рівень матеріального добробуту для себе і членів своєї сім'ї, тобто створює умови для реалізації права на працю, професійне навчання, перекваліфікацію, рівні стартові можливості для молоді тощо.
- Надає соціальну допомогу громадянам (хоча б на рівні прожиткового мінімуму), які неспроможні відповідати за свій добробут, тобто соціально вразливим верствам населення - старим, непрацездатним, хворим (на СНІД); безробітним з незалежних від них причин; малолітнім дітям, котрі не мають батьків, тощо. Реалізація комплексних програм соціалізації щодо названих груп населення допоможе подолати їх відчуження від основної соціально забезпеченої частини суспільства.
- Проводить соціальну політику, спрямовану на зміцнення соціальної стабільності та злагоди в суспільстві, зведення до мінімуму надмірного майнового розшарування населення,

формування «середнього класу» (розумне оподаткування доходів).

Це визначення соціальної держави та її ознак наведено у вузькому розумінні, з урахуванням соціальної політики держави, спрямованої на забезпечення соціальної захищеності народу. По суті, соціальна держава ставить систему умов, за яких її діяльність на користь громадян є наслідком поступок з боку громадян владі. Існують й інші підходи до оцінки соціальної держави.

Ідея про орієнтацію України на соціальну державу міститься в Конституційному договорі між Верховною Радою і Президентом України «Про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття Конституції України». Тут, зокрема, підкреслено, що договір гарантує соціальну спрямованість ринкової економіки. Про необхідність побудови в Україні соціальної держави чітко вказано у ст. 1 Конституції України 1996 р.: **«Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»**. У ст. 3 Конституції України проголошено: **«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»**.

Формуванню соціальної держави в Україні можуть сприяти *такі заходи: законодавче установаження обсягу соціальних послуг і їхнє державне гарантування; формування соціального законодавства, насамперед Соціального кодексу; розширення можливостей інституту омбудсмена - Уповноваженого Верховної Ради (або Президента) з прав людини із соціальних питань; створення у судах загальної юрисдикції колегій із розгляду соціальних спорів* тощо.

Прогнозувати успішний розвиток України можна тільки у напрямі оптимального поєднання принципів верховенства права (правової державності), демократизму, соціальної державності.

9.2. Моделі соціальної держави.

Модель соціальної політики держави - це комплекс засобів, що використовує держава для вирішення соціальних питань. Як тавтологія, модель *основана на певній доктрині, яка відрізняється за ступенем втручання держави в соціальну сферу*.

Дослідження досвіду становлення і функціонування соціальної держави доводять *відсутність її єдиної моделі* не тільки в Європі, а і навіть у світі. Це пов'язано з тим, що соціальна держава є гранично загальною категорією. Саме тому неможлива її докладна правова стандартизація. Навпаки, питання про її зміст відкривається для вільної політичної дискусії. Існує чимало класифікацій соціальної держави.

Моделі Т. Тілтона та Н. Ферніса.

Тілтон Т., Ферніс Н. у 1977 р. виділили три моделі соціальної держави:

- *«Позитивна держава соціального захисту»* (англо-американська й англосаксонська моделі) - орієнтована на зрівняння шансів на добробут усіх громадян, забезпечення та гарантування рівних можливостей». Соціальне забезпечення ґрунтується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів. Соціальна політика тут є лише засобом контролю, «амортизатором» соціальних конфліктів, а на соціальні потреби припадає доволі незначна частка державного бюджету. Не розвинена система соціального законодавства, тобто це *класична неоліберальна, «залишкова» модель*.

- *«Держава соціальної безпеки»* («держава соціальної захищеності», «держава соціального захисту») - на додаток до забезпечення рівних шансів громадян створює умови повної зайнятості та гарантує усім громадянам без винятку отримання доходів, не нижчих від прожиткового мінімуму. Вона досягає мети ліквідації бідності та знедоленості за допомогою соціального страхування. *Це гуманізований тип ліберальної держави*.

- *«Соціальна держава загального добробуту»* («держава загального добробуту», «соціальна держава загального благоденства») - забезпечує повну зайнятість, згладжує відмінності у доходах усього населення, створює численні постійні державні та громадські соціальні служби. *Соціальна політика спрямована на створення рівних життєвих умов для*

усіх членів суспільства.

Моделі Намчука В.

Намчук В. виділяє патерналістську, корпоративістську та етатистську моделі соціальної держави.

- *Для патерналістської моделі* характерне намагання досягти ефективності, використовуючи фонди для забезпечення тих членів суспільств, які найбільше потребують допомоги. Вона відрізняється низьким рівнем участі держави у вирішенні соціальних проблем. Основними умовами функціонування моделі є мінімальне втручання держави в ринкові відносини, обмежене застосування заходів державного регулювання, що не виходить за межі вироблення макроекономічної політики.

- *Корпоративістській моделі* притаманна законодавчо закріплена співучасть державних і громадських структур у вирішенні проблем індивіда, групи, общини.

- *Етатистська модель* орієнтована на централізовану, дорогу систему соціального забезпечення, активну державну участь у соціальному обслуговуванні. Контроль за реалізацією державної соціальної політики здійснюють місцеві органи влади, підзвітні центральному уряду.

Моделі Гойтмана В.

Гойтман В., беручи за критерій рівень доходів, виділяє чотири типи соціальної держави:

- *мегалітарний* — усі члени суспільства отримують рівні блага, а отже, в економічному (матеріальному) сенсі всі рівні;

- *роулсіанський тип*, за якого справедлива така диференціація доходів, яка допускає відносну економічну нерівність лише тоді, коли вона сприяє досягненню вищого рівня життя незаможних членів суспільства. Це тип соціальної держави, зорієнтованої на максимальне забезпечення корисності для найменш забезпечених осіб;

- *утилітарний тип* передбачає максимізацію його загальної корисності для всіх членів суспільства. Інакше кажучи, більшу частину суспільного багатства повинен отримувати той, хто більшою мірою здатний приносити (і реально приносить) користь;

- *тип соціальної держави, орієнтованої на класичну модель ринку.*

Уніфікованої соціальної моделі не існує. Унаслідок істотних, культурних відмінностей кожна національна соціальна моль оригінальна та неповторна. Реальна соціальна практика розвивається не відповідно до теоретичних моделей, а згідно з історичними, культурними, економічними і політичними умовами, тому переважають змішані моделі, в яких виділяють найхарактерніші для тієї чи іншої моделі ознаки.

Усі моделі соціальних держав об'єднує ідея про пов'язаність економічного розвитку із соціальним вирівнюванням у тому сенсі, що економічний розвиток сприятиме соціальному вирівнюванню, а соціальне вирівнювання позитивно впливатиме на економічний розвиток.

9.3. Світові моделі соціального захисту населення.

Моделі соціального захисту населення — умовний взірєць, аналог або стандарт соціального захисту, які використовують у соціальному страхуванні у розвинених країнах світу.

У зарубіжній соціальній практиці стали загальновизнаними три моделі соціальної держави, які запропонував у 1990 р. Г. Еспінг- Андерсен, а відповідно і соціальної політики: ліберальна (або англосаксонська), континентальноєвропейська (консервативна) і скандинавська (або соціально-демократична).

В основу цієї класифікації покладено принципи доступності, ступені охоплення населення та перерозподілу доходів у системах соціального забезпечення. Важливе значення мало також з'ясування ролі та міри впливу на ці процеси політичних сил (партій, рухів, державної влади).

Перший тип захисту - **ліберальний**, що діє насамперед за принципом «що ти маєш?» і намагається відокремити соціальний захист від вільного ринку, обмежуючись захистом лише тих, хто позбавлений інших доходів. Така модель соціального захисту притаманна США.

Саме з огляду на проблему *соціального захисту встановлюються відносини між підприємцями та найманими робітниками в особі профспілок.*

Другий тип захисту - **консервативний**, згідно з яким у системі соціального захисту домінує *класична модель соціального страхування, основана на принципі «що ти зробив?».*

Третій тип захисту - ґрунтується на принципі «хто ти?». У соціальному захисті переважає *зрівняльна тенденція*. Допомога населенню надається незалежно від наявності інших доходів.

У країнах-членах Європейського Союзу домінують *чотири основні моделі: континентальна* (Бісмарківська), *англосаксонська* (модель Беверіджа), *скандинавська* і *південноєвропейська*. Ця типологія зафіксована в документах Європейської комісії. Дані моделі ми вже розглядали у питанні 4.2.

9.4. Характеристика моделі соціального захисту в Україні.

Соціальний захист в Україні має такі основні **цілі**:

- *забезпечення рівня життя* непрацездатного населення, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого державою;
- *протидія соціальному напруженню* в суспільстві, що може бути спричинене майновою, етнічною, релігійною чи іншою нерівністю.

Основні **функції** соціального захисту в Україні такі:

- *реабілітаційна*, покликана пом'якшувати наслідки бідності та інших негативних соціальних явищ;
- *превентивна*, яка полягає у запобіганні виникненню негативних соціальних явищ.

Соціальний захист в Україні має такі **складові**:

Соціальне страхування - захист громадян від соціальних ризиків, що впливають на їхню працездатність: хвороб, каліцтв, старості та інших випадків, передбачених законом.

Соціальна допомога - різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій, що надають особам, які потребують соціального захисту.

Соціальна справедливість (соціальна солідарність) - компенсація впливу непередбачуваних негативних явищ, таких як техногенні катастрофи чи природні стихійні лиха.

В Україні станом на 01.04.2023 р. призначають такі **види державної соціальної допомоги**:

- Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;
- Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю;
- Допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державна соціальна допомога на догляд;
- Допомога дітям померлого годувальника;
- Допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом "гроші ходять за дитиною";
- Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце їх проживання невідоме;
- Допомога особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею;
- Компенсація фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі;
- Тимчасова державна соціальна допомога непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату.

В Україні станом на 01.04.2023 р. призначають такі **види допомоги сім'ям з дітьми**:

- Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;

- Допомога при народженні дитини;
- Допомога при усиновленні дитини;
- Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- Допомога на дітей самотніми матерями;
- Допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною;
- Послуга з догляду за дитиною до трьох років «муниципальна няня»;
- Одноразова натуральна допомога на дитину «пакунок малюка».
- Допомога на дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях.

9.5. Програми соціального захисту населення в економічно розвинених країнах.

Соціальна програма - система взаємопов'язаних дій або заходів, спрямованих на досягнення певних результатів у соціальній сфері, забезпечена матеріальними та організаційними ресурсами (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Порівняльний аналіз систем соціального забезпечення

Критерій	США	ЄС	Україна
1	2	3	4
Джерело фінансування	Особисті внески громадян до спеціальних фондів (податки на соціальне страхування).	Особисті страхові внески громадян (справедлива система пенсійного забезпечення), система державного страхування; система страхування найманих працівників (у Нідерландах).	Державний бюджет, фіксовані розміром податку особисті внески громадян до фондів (наприклад, до Пенсійного фонду і Фонду загальнообов'язкового державного страхування).
Цільовий характер	Адресна.	Адресна.	Адресна.
Напрями допомоги	Пенсійне забезпечення, медичне страхування, соціальна допомога, соціальне страхування.	Соціальне страхування, допомоги у зв'язку з материнством, сімейні, з тимчасової непрацездатності, з інвалідності, на поховання, за медичне обслуговування, допомога на дітей, на випадок безробіття, пенсійне (за віком, удівцям, удовам), грошові виплати за щорічні відпустки.	Допомога у разі безробіття, малозабезпеченості, нещасних випадків на виробництві, втрати годувальника, народження дитини, для догляду за дитиною, на усиновлення, встановлення опіки й піклування, у зв'язку із вагітністю й пологами, втратою працездатності, інвалідністю, за віком і за вислугу років, на догляд.

Продовження таблиці 9.1

1	2	3	4
Категорії громадян	Громадяни, які сплачували податки; громадяни, які потребують, але звільнені від обов'язку сплачувати податок через мало забезпеченість.	Громадяни, які потребують, пенсіонери, наймані робітники, члени сім'ї, самозайняті громадяни.	Особи, які мають право на виплати; у випадку пенсійного забезпечення - і особи, що за законом не мають права на пенсію.
Розмір виплати	Пропорційно до сплачених внесків.	Пропорційно до сплачених внесків, але не нижче за державний стандарт.	Встановлений державою стандарт.
Спільне	Системи пенсійного забезпечення, соціального страхування, соціальної допомоги. Працівники здійснюють внески у фонди й отримують виплати із цих фондів, громадяни, що потребують допомоги, одержують виплати. Надається допомога на материнство, догляд за дитиною тощо. Адресний характер допомоги.		
Відмінне	Відсоткова ставка внеску встановлюється розміром податку. Громадяни отримують виплати у вигляді частини від накопиченого. Громадян, що потребують допомоги, звільняють від обов'язку виплати внесків. Допомога на материнство входить у спектр медичної страховки.	Відсоткову ставку внеску може підвищити громадянин за бажанням. Виплати варіюються залежно від накопиченої суми, але не нижче за стандарт. Громадяни отримують виплати як частину від заробітку.	Поки що відсутнє медичне страхування на державному рівні. Відсоткова ставка внеску та розмір виплати встановлені державою. Гроші на виплати отримують із державного бюджету.

Результатами соціальних програм, як правило, є підвищення рівня або покращення якості життя певних груп населення.

Як і будь-якому іншому системному об'єкту, «соціальній програмі» притаманні всі його властивості, а саме - цілісність, ієрархічність й інтегративність.

Отже, можна назвати такі *програми соціального захисту населення*.

Соціальне страхування - фундаментальна основа державної системи соціального захисту населення, що уможливорює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, які сформували працездатні члени суспільства.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування - система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту (охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби; повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі - роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

До програм соціального захисту населення належать:

- **Пенсійне забезпечення** - це державне мінімальне забезпечення трудовими (за віком, у зв'язку з інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років) та соціальними пенсіями усіх непрацездатних громадян за рахунок коштів соціальних фондів та державних асигнувань.

- **Медичне страхування** - форма соціального захисту інтересів населення в охороні здоров'я, що виражається у гарантії оплати медичної допомоги у разі виникнення страхового випадку за рахунок коштів, які накопичив страховик.

- **Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття** - система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів *Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття*.

- **Страхування від нещасних випадків на виробництві** — загальнообов'язкове державне страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона праці та життя працівника під час його трудової діяльності.

- **Страхування на випадок тимчасової втрати здоров'я** - вид загальнообов'язкового державного соціального страхування, що передбачає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням. Здійснюється за рахунок особистих внесків у *Фонд соціального страхування від нещасних випадків*.

- **Соціальна допомога** - система заходів, що спрямовані на відновлення соціального статусу, повернення людини до активного життя й праці, формування у особи таких якостей, що допоможуть індивіду пристосуватися до умов нормальної життєдіяльності через правовий і матеріальний захист (у натуральній чи грошовій формі); вид допомоги, що фінансується із державного бюджету і надається різним категоріям громадян, які цього потребують.

10. ФІНАНСУВАННЯ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

План

- 10.1. Сутність, принципи та джерела фінансування соціальної сфери.
- 10.2. Економічні нормативи регулювання фінансових відносин в соціальній сфері.
- 10.3. Фінансування соціальної сфери через банківську та казначейську системи.
- 10.4. Програмно-цільове фінансування, його переваги, суперечності та проблеми.

10.1. Сутність, принципи та джерела фінансування соціальної сфери.

Соціальне страхування як сукупність правових, економічних і організаційних заходів з метою надання компенсації у разі втраті доходу у випадках непрацездатності чи безробіття повинно розглядатись як складовий елемент системи соціальної сфери.

Соціальне страхування є джерелом матеріального забезпечення громадян у разі безробіття, хвороби, втрати доходу внаслідок нещасного випадку на виробництві. Виплати сьогодні здійснюються за рахунок таких **фондів**: *Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності, Пенсійного фонду України.*

Пріоритетами подальшого розвитку фондів є поступове наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму та зменшення навантаження на фонд оплати праці без зниження розмірів страхових виплат. Імовірно, доцільно розглянути консервативніший варіант побудови системи фінансування соціальної сфери, за якого всі кошти соціального страхування надходять до одного Фонду (Державного загальнообов'язкового фонду соціального та пенсійного страхування). Цей Фонд може формуватися за рахунок: страхових внесків страхувальників та застрахованих осіб, асигнувань із державного бюджету, благодійних внесків, фінансових санкцій за недотримання законодавства тощо.

Роль держави в системі соціальної сфери важко переоцінити. Вона бере на себе зобов'язання щодо створення колективних страхових фондів і виплати страхового відшкодування. На ринку страхових послуг можуть функціонувати як державні, так і недержавні компанії соціального страхування, що доповнює й розширює спектр страхових послуг.

Управління розподілом коштів на соціальні цілі повинно ґрунтуватися на методах використання спеціальних коштів бюджетними установами; залученні експертів для визначення пріоритетів фінансування («дельфі-метод»); проведенні соціальних та маркетингових досліджень з приводу тієї чи іншої проблеми фінансування; екстраполяції досвіду попередніх періодів.

В основу побудови системи управління повинні бути покладені такі **принципи**:

- *Принцип цільового та ефективного* використання коштів соціальної сфери.
 - *Принцип законодавчого визначення умов і порядку формування та використання фондів фінансових ресурсів.*
 - *Принцип державного регулювання* розміру та тарифів на послуги, що надаються за рахунок страхових фондів.
 - *Принцип оптимального поєднання* соціального страхування, соціальної допомоги, що надає держава, приватної страхової ініціативи та соціальних послуг, які надають підприємства.
 - Широке використання ринкових форм і методів управління з метою *мінімізації непродуктивних витрат.*
 - *Контроль за ефективним витрачанням* фінансових ресурсів соціального спрямування.
- Відповідно до цього, усі принципи повинні діяти одночасно, оскільки вони визначають ефективність фінансів соціальної сфери.*

У галузях соціальної сфери використовуються значні фонди фінансових ресурсів. Вони становлять більше ніж 30 % валового внутрішнього продукту. Крім того, галузі соціальної сфери щороку отримують у своє розпорядження кошти за надані послуги та виконані роботи. Зміна економічної системи зачіпає всі структури суспільства, зокрема соціальну сферу. Насамперед необхідні зміни в системі бюджетного фінансування та широкий розвиток госпрозрахункових відносин.

10.2. Економічні нормативи регулювання фінансових відносин в соціальній сфері.

Однією з найважливіших умов підвищення рівня наукової обґрунтованості планування витрат, що скеровуються з бюджету на соціальний розвиток, є застосування довгострокових економічних нормативів та фінансових норм. Необхідно ширше застосовувати економічні методи стимулювання якості роботи цих установ та раціонального використання асигнувань, що виділяють з бюджету.

Економічні нормативи, що регулюють фінансові відносини в соціальній сфері, повинні відображати можливості держави щодо задоволення потреб регіону чи установи в фінансових ресурсах для реалізації завдань поточних та перспективних планів соціального розвитку. Крім того, нормативи мають виражати оптимальне співвідношення інтересів у розподілі фінансових ресурсів держави і населення окремих регіонів. Такими нормативами можуть стати розміри бюджетних асигнувань на відповідний показник, передбачений програмою для цієї території чи установи.

Зазначені нормативи **встановлює Кабінет Міністрів України**, як правило, на п'ять-десять років. Вони можуть визначатися на одного мешканця, одного учня, одну установу тощо. Нормативи є вихідною величиною, яка відображає гарантію держави для задоволення потреб соціального забезпечення. Витрати на зазначені цілі можуть збільшуватися за рахунок доходів, які отримує установа, або за рахунок додаткових джерел, які надають місцеві Ради народних депутатів.

Важливість розроблення науково обґрунтованих норм витрат установами соціальної сфери зумовлена також тим, що індивідуальні норми їхніх витрат є вихідною базою для зведеного бюджетного планування. Тепер у зведеному плануванні використовують **укрупнені** норми, які повинні ліквідувати відмінність у рівні витрат в територіальному аспекті. Однак такі норми здебільшого установлюють на підставі звітних даних за минулий період. Це не дає змоги враховувати ступінь задоволення потреб залежно від сфери та специфіки діяльності установ соціальної сфери.

Одним з найважливіших завдань поліпшення використання ресурсів, що виділяють на утримання соціально-культурних установ, є послідовне впровадження госпрозрахункових форм їх фінансування, зокрема **самофінансування**. Для цього уже є необхідні економічні передумови, що вимагають відповідних організаційних змін, насамперед у сфері фінансового планування.

Найзначніші фінансові ресурси, крім бюджетних коштів, мають у своєму розпорядженні вищі навчальні заклади. За роки незалежності вони зросли більш ніж у 100 разів і становлять понад 40 % загальної суми фінансових ресурсів, що є у розпорядженні вишів. Основними джерелами позабюджетних коштів є надходження за виконані госпрозрахункові науково-дослідні роботи, участь у міжнародних проектах, плати студентів за навчання, здавання в оренду на період літніх канікул гуртожитків тощо. Це дає змогу закладам вищої освіти призначати здобувачам освіти, які опинились в складних життєвих обставинах додаткові соціальні стипендії чи оплачувати навчання.

10.3. Фінансування соціальної сфери через банківську та казначейську системи.

До 1993 р. в Україні діяла банківська система виконання бюджету, тобто рахунки для виконання бюджету відкривали в установах банків, з двома схемами фінансування бюджетних витрат. Місцеві бюджети виконували у межах доходів, які реально надійшли.

Доходи, які надходили до державного бюджету, акумулювались на окремих рахунках в установах комерційних банків. Протягом бюджетного року комерційні банки ці кошти накопичували, не спрямовуючи на фінансування видатків, і мали додаткове джерело доходів. З липня 1993 р. касове виконання бюджету почав здійснювати Національний банк України в межах реальних доходів через регіональні управління та за його дорученням Укрсоцбанк, банк «Україна», «Промінвестбанк» та інші банки. **З 1 квітня 1997 р. в Україні запроваджено казначейську систему обслуговування державного бюджету за видатками.**

Перехід від банківської системи виконання бюджету до казначейської означає зміну відомчого принципу виконання бюджету на територіальний (через територіальні органи Казначейства). Втілення у життя принципу єдиного казначейського рахунку у майбутньому надаватиме вичерпну інформацію про щоденне становище державних фінансів і забезпечить можливість маневрування державними грошовими коштами. Зміна принципу виконання бюджету є також однією із передумов формування нової концепції фінансування соціальної сфери.

Банківська та казначейська системи беруть участь у виконанні основних **функцій фінансової системи** через:

- забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів;
- об'єднання фінансових ресурсів, розподілу їх між окремими суб'єктами господарювання;
- забезпечення безперервного функціонування платіжних систем.

Зокрема, **банківська система виконує такі макроекономічні функції:**

- *трансформаційну (мобілізує кошти на грошовому ринку, банки мають можливість трансформувати строки та розміри грошових капіталів);*
- *функцію створення грошей і регулювання грошової маси;*
- *функцію забезпечення сталості банків та грошового обігу (стабілізаційну).*

У середньостроковій перспективі передбачається перехід від заявленого фінансування міністерств та інших органів виконавчої влади до надання розпорядниками бюджетних коштів конкретних державних послуг, що здійснюється задля впровадження програмно-цільового методу виконання бюджету. Важливим у такому разі є дотримання принципу побудови соціальних програм на державному і регіональному рівнях, складові яких повинні відповідати функціональним напрямам діяльності держави у відповідній сфері.

Соціальна сфера є одним із основних пріоритетів у сфері видатків бюджету. Це зумовлює зосередження уваги на соціальних видатках. Обсяг коштів, спрямованих на вирішення найважливіших соціальних проблем і програм, збільшується порівняно з іншими видатками бюджету. Частка видатків соціального спрямування протягом кількох років становила не менше ніж 50 % усіх видатків зведеного бюджету. Так, на *соціальний захист та соціальне забезпечення в Законі України «Про Державний бюджет на 2023 рік» передбачено 447,6 млрд. грн. (16,95 % обсягу видатків бюджету).*

Використання поняття ефективності під час розроблення соціальних програм та їх аналізу може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема, це дасть можливість удосконалювати структуру соціальної сфери, припиняти неефективні бюджетні програми. Водночас це може стати кроком від вирішення широкомасштабних завдань у соціальній сфері до дріб'язкових, поточних, але ефективних і прибуткових.

За структурними підрозділами Казначейства закріплено такі **функції: організаційну, управлінську, облікову, контрольну, розподільну, прогностичну і методологічну.**

У комерційних банках використовують такі **види рахунків:**

- *поточні* - відкривають підприємствам усіх форм власності, юридичним та фізичним особам для приймання та зберігання їхніх грошових коштів та для здійснення всіх розрахунково-касових операцій з ними;
- *депозитні* (вкладні) - відкривають фізичним та юридичним особам на підставі депозитного договору на певний строк.

Відповідно до Наказу Державного казначейства України «Про затвердження порядку виконання Державного бюджету за видатками за умови функціонування внутрішньої платіжної системи в органах Державного казначейства України» відкривають такі **рахунки**:

- *особові рахунки* розпорядникам бюджетних коштів, що підлягають подальшому розподілу;

- *реєстраційні та спеціальні реєстраційні рахунки*, для розпорядників та одержувачів коштів, яким передбачені кошти із загального та спеціального фондів бюджету для обліку операцій з виконання кошторису.

До запровадження в Україні казначейської системи виконання бюджету установам соціальної сфери відкривали бюджетні рахунки. Всі вищезгадані рахунки діють за однією схемою: **за кредитом рахунків зараховують кошти, за дебетом їх списують**. Упровадження казначейської системи виконання бюджету вплинуло на перерозподіл повноважень учасників бюджетного процесу. Банківська система здійснює акумуляцію коштів, їхнє зберігання. За міністерствами залишається право розподілу коштів, затверджених бюджетом. Органи Державної податкової служби здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства, а Державна контрольно-ревізійна служба - контроль за використанням бюджетних коштів.

10.4. Програмно-цільове фінансування, його переваги, суперечності та проблеми.

Програмно-цільовий метод складання бюджету вперше запропоновано у Сполучених Штатах Америки в середині 60-х років ХХ ст. У Міністерстві оборони його упровадив міністр Роберт Макнамара, запозичивши цю систему в автомобілебудівній компанії «Форд», яку він раніше очолював. Президентів США нововведення сподобалося, на цей метод формування коштів перейшли всі міністерства.

Ефективне використання бюджетних коштів - важлива проблема, особливо в умовах обмеженості бюджетних ресурсів. У цих умовах першочерговим завданням стає визначення пріоритетів під час розподілу бюджетних ресурсів, виявлення джерел фінансування витрат та контроль за цільовим й ефективним використанням коштів. Виконати ці завдання можна, застосувавши програмно-цільовий метод формування бюджету.

В Україні цей метод був вперше застосували під час складання бюджету на 2002 р. У **статті 10 Бюджетного кодексу** законодавчо визначено використання програмно-цільового методу під час формування бюджету. *Кабінет Міністрів України розпорядженням № 538-р від 14 вересня 2002 року схвалив Концепцію застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі*. Цей документ визначив мету та основні принципи використання програмно-цільового методу, його елементи та етапи реалізації Концепції.

Застосування програмно-цільового методу для складання бюджету не тільки кардинально змінило ідеологію бюджетного процесу, а й дало змогу підвищити його ефективність, тому що формування бюджету зосереджується на результатах, яких необхідно досягти в державному секторі, а також на ресурсах, потрібних для досягнення цих результатів.

Використовуючи традиційні методи формування бюджету, увагу зосереджували саме на ресурсах, а результатам уваги не приділяли. Розглянемо приклад. Основною статтею видатків бюджетних установ, які виконують роботи та надають послуги населенню, є виплата заробітної плати. Необхідно планувати під певні бюджетні кошти обсяги робіт, лише згодом необхідну кількість робітників і фонд зарплати. Обґрунтована кількість працівників дасть можливість не тільки підвищити їм заробітну плату, але й поліпшити результати їхньої діяльності. Саме такий підхід до формування видаткової частини бюджету і використовується у програмно-цільовому методі планування видатків.

Отже, **сутність програмно-цільового методу** полягає в тому, що:

- Акцент переноситься з потреби в коштах, необхідних державі для виконання своїх функцій, на те, яких результатів очікують від використання коштів бюджету, тобто на забезпечення ефективності використання бюджетних коштів (тобто від економічної категорії (наприклад, заробітної плати), до цілей, на які розпорядники просять фінансування).

- Упровадження цього методу змінює характер обговорення бюджетної політики: увага переноситься з контролю за виконанням зобов'язань на забезпечення ефективності.

- Оцінювання й експертиза програм є обов'язковими компонентами програмно-цільового методу.

- В аналітичному плані програмно-цільовий метод вводить у бюджетний процес елементи аналізу зіставлення витрат і досягнутих результатів.

- Назви окремих кодів функціональної класифікації, що застосовували для одного головного розпорядника, сьогодні за ознакою можуть бути назвами бюджетних програм.

- Головні розпорядники бюджетних коштів мали можливість перерозподіляти свої видатки, щоб забезпечити їх пріоритетність (як на стадії формування проекту бюджету під час підготовки бюджетного запиту, так і на стадії виконання бюджету під час складання бюджетного розпису та поточного виділення коштів).

Ще до впровадження програмно-цільового методу як основного методу планування бюджету з 2002 р. у бюджетному процесі вже застосовувалися деякі його елементи, зокрема починаючи з 1998 р. введено **бюджетні запити** встановленої форми, в яких головні розпорядники бюджетних коштів обов'язково **відображають**:

- основну мету діяльності;
- завдання на плановий рік;
- аналіз результатів діяльності, досягнутих у минулому році;
- прогноз очікуваних результатів діяльності у поточному році;
- обґрунтування розподілу граничного обсягу видатків за кодами функціональної класифікації та напрямками діяльності.

Програмно-цільовий метод складання бюджету - це згрупування різних бюджетних витрат в окремі програми так, щоб кожна стаття витрат була закріплена за певним видом програми.

Як правило, кожна програма - це фіскальне зобов'язання одного головного розпорядника бюджетних коштів, ефективність роботи якого оцінюється з погляду досягнення мети програми.

Програма - це комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, виконання якої пропонує і здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до доручених йому функцій.

Основні характерні ознаки бюджетної програми:

- не обмежується в часі;
- одну бюджетну програму виконує один розпорядник бюджетних коштів і вона не має аналогів;
- назва бюджетної програми повинна відображати основну сутність програми, тобто напрям використання коштів бюджету;
- за змістом бюджетна програма повинна належати до одного розділу функціональної класифікації;
- бюджетна програма повинна бути чіткою, конкретною і зрозумілою для широких мас;
- складові програми можуть мати підпрограми, тобто дрібніші напрями діяльності, що стосуються програми.

Раніше застосовували постатейний метод формування бюджету. *Програмно-цільовий метод - це формування бюджету не за функціями, а за програмами.* Водночас коди програмної класифікації повинні бути пов'язані з кодами функціональної класифікації, що дає змогу подати бюджет відповідно до функцій. Функціональна класифікація видатків бюджету застосовується лише в аналітичних та статистичних документах.

Прив'язку коду конкретної бюджетної програми до відповідного коду функціональної класифікації видатків бюджету використовують з метою:

- складання зведеного бюджету;
- здійснення макроекономічного аналізу;
- формування державної політики у сферах економіки;

- здійснення міжнародних порівнянь видатків за функціями.

Програмно-цільовий метод сприяє стратегічному підходу, тобто плануванню видатків бюджету на кілька років. Завдяки цьому методу уможливилось впровадження середньострокового планування бюджету.

Метою запровадження програмно-цільового методу в бюджетному процесі є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання.

Завдяки плануванню бюджету за цільовими програмами забезпечується прозорість витрачання бюджетних коштів порівняно із постатейним методом, який не давав змоги зрозуміти, що саме фінансується під тією чи іншою функцією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна література для студентів

1. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян : навчальний посібник. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
2. Ганслі Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення ринкової економіки: пер. з англ. К.: Основи, 2016. 130 с.
3. Сотник І. М. Соціальна та солідарна економіка: навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2022. 247 с.
4. Соціальне забезпечення в Україні: навч. посібник / кол. авторів; за ред. А. Я. Кузнецової, З. Е. Скринник, Л. К. Семів. Львів : Університет банківської справи, 2021. 547 с.
5. Шаповалова Т. М. Економічні основи соціального забезпечення: навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 128 с.

Додаткова література для студентів

6. Атаманюк Р. Ф., Атаманюк Е. А. Соціальна економіка : навчальний посібник. Львів : Новий світ-2000, 2020. 203 с.
7. Безлуга В.О., Загірняк Д.М., Шаповал Л. М. Соціальне страхування: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 208 с.
8. Бондаренко Н. О. Економічні основи соціальної роботи: методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів. К.: МАУП, 2016. 30 с.
9. Журба І.О. Економічні основи соціального забезпечення: методичні рекомендації до практичних занять. Черкаси : ЧДТУ, 2020. 21 с.
10. Калінеску Т. В., Шаповалова Т. В., Ліхоносова Г. С. Фінансове забезпечення соціальної допомоги: підручник. Луганськ: Видавництво СНУ ім. Даля, 2013. 360 с.
11. Камінська Т. М. Основи економічної теорії: підручник. Київ: ВСВ «Медицина». 2018. 232 с.
12. Кокарев І.В. К 597 Основи економічної теорії : навч. Посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 100 с.
13. Колосок А М. Актуальні аспекти соціального захисту населення *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2021. № 2 (26). С. 16-23. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2021-02-16-23>
14. Колосок А М., Чернета С. В Аналіз інвестиційної спроможності реалізації соціальних проектів в об'єднаних територіальних громадах. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 4 (24). С. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-04-37-45>
15. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму. 2020. 275 с.
16. Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. Київ : ДП Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с.
17. Щербань С., Шейко Р., Левкіна Г. Посібник з моніторингу та оцінювання надання соціальних послуг в Україні. Харків: ХІСД, 2017. 112 с.
18. Prelipsean G., Bucaciuc A., Sorin Baicu C. Social economy and informal economy. Interactions and effects. *Ecoforum*. 2016. № 5 (2 (9)). P. 102–108. URL: <http://ecoforumjournal.ro/index.php/eco/article/download/406/241> (дата звернення: 01.02.2023).
19. Zahid Mumtaz Informal social protection: A conceptual synthesis. *Social policy administration*. 2022. № 3(56). P. 345-541. DOI: <https://doi.org/10.1111/spol.12772> (дата звернення: 08.04.2023).

Інтернет - ресурси

20. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2023).
21. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2023).

22. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2023).
23. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2023).
24. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення: 02.05.2022).
25. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/> (дата звернення: 05.03.2023).
26. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2023).
27. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2023).
28. Фонд соціального страхування. URL: <http://www.fssu.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2023).

Навчальне видання

Упорядник **Колосок Андрій Мирославович**

Економічні основи соціального захисту

Конспект лекцій

Друкується в авторській редакції